

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

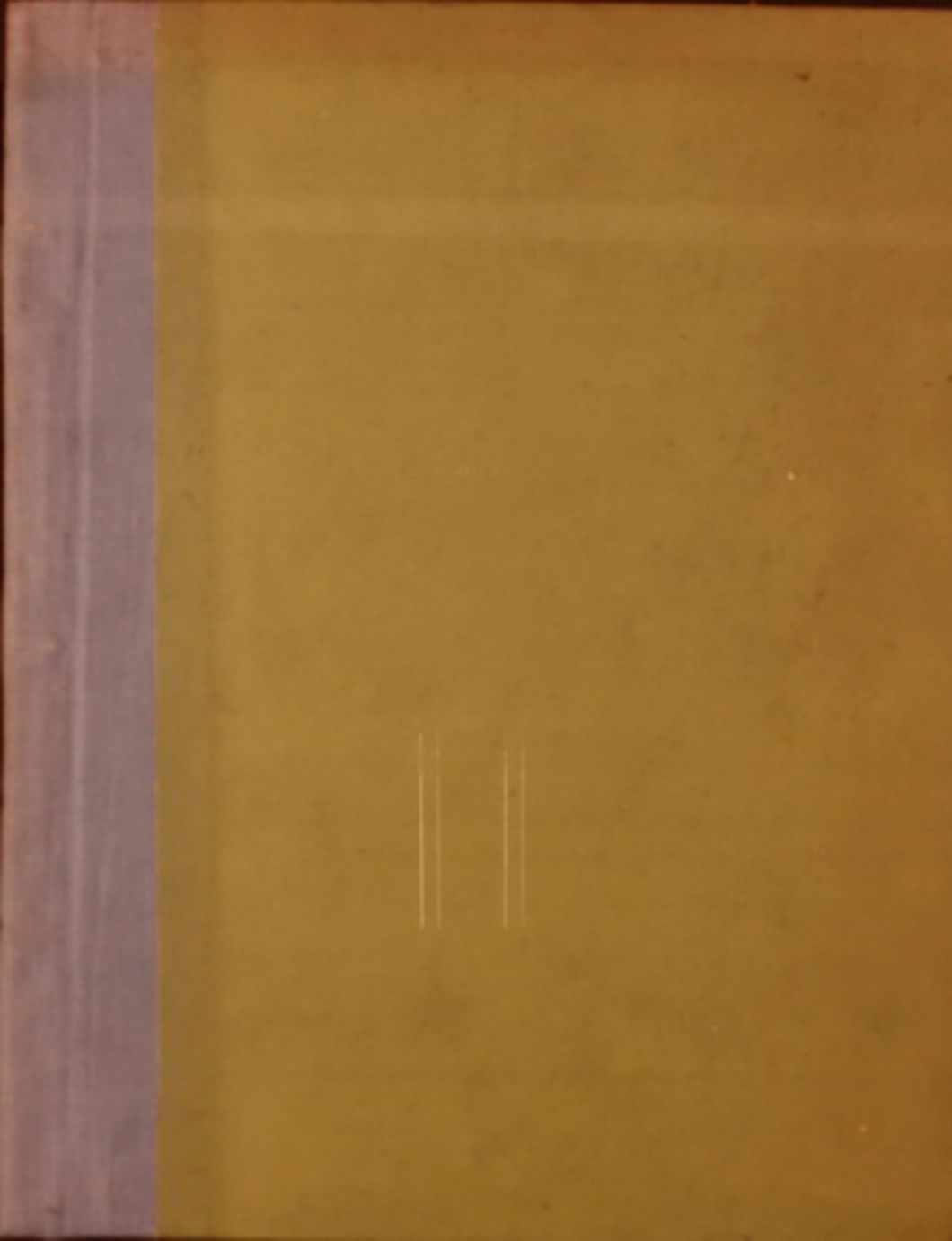
Դու կարող ես.

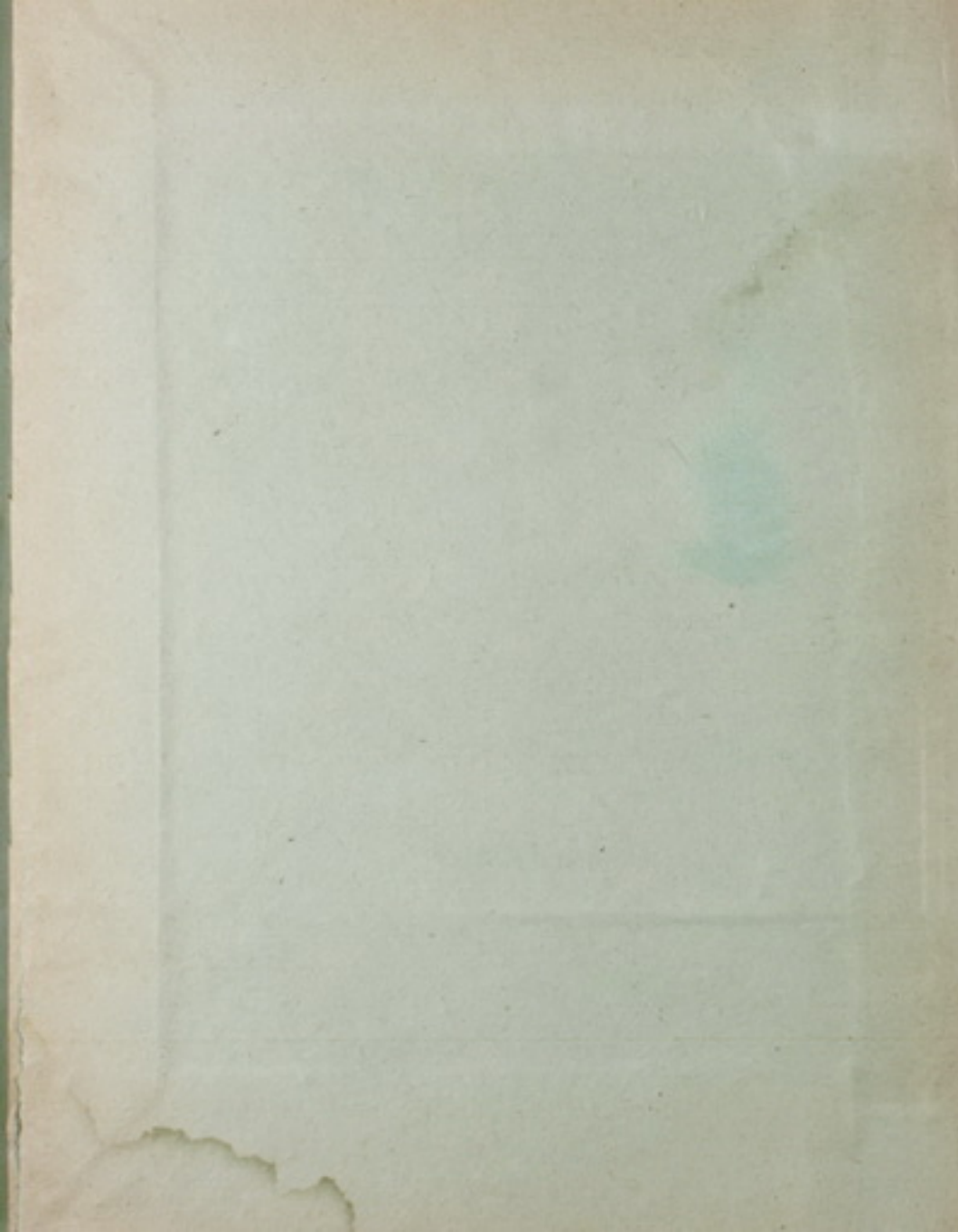
ստանձնել և տարածել նյութը ցանկացած մեդիայով կամ կրիչով
մեղմելով կամ օգտագործել անկա նյութը առեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

891.99
Թ-71

ՎԱՀԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑ

ՄԱՐԿԱԿԱՆ Ե 1991 թ.

≡ ԴՈԿՏՈՐ ≡
ԲՈՒՐԲՈՆՅԱՆ

27970

Քույրաբարձ և Գ. Լ. Վ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԵՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ

?

Այս վեպը յեւ գրած չեմ ծաղրելու, ծիծաղեցնելու յեւ հեղեղելու համար. այս վեպը գրած եմ, վերջնական մարդիկ կարդան յեւ դառնապես արտասովեն:

1918 թ. Վլադիվոկայ

Վ. Բ.

«Մեր շատախոս ցեղի մեջ կան անհատներ,
վորոնք, առանց դիմադրություն, պիտի ընդունեյին
մահապատժի շարշարանքը՝ յեթե անոնց թույլ
տրվեր կառավիճատի բարձունքնն նոռոմ՝ նառա-
խոսություն մ'արտասանել՝ առանց յերկյուղի թե
Սանտերի թմբուկները պիտի ընդհատեյին իրենց
նարտարաբանությունը»:

ՇԱՌԼ ԲՈՂԼԵՐ

ԴՈԿՏՈՐ ԲՈՒՐԲՈՆՅԱՆ

1

Թեև առասպելներ և զրույցներ չկապվեցան իր հայտնության շուրջը նախորդ, բայց մանուկի ծնունդը բոլորովին անընչա՛ն չանցավ։

Մայրը ծննդաբերութենե յոթը ժամ առաջ ֆիզիկական անխուսափելի ցավեր զգաց, վորուն համար մոտիկ հարևաններ կանչվեցան, ինչպես և ժողովրդական դայեկ մը (մանկաբարձուհի) և գիշերվան ժամը 11-ին ծնավ մանուկը խարբերդի Չմշկածագ անվանին ամենաբուժուհի տան ներքնահարկին մեջ։

Մանուկը իր արևային կյանքի առաջին րոպեյին իսկ... դայրացնով, և դայեկին գրկին մեջ՝ աղված ժամանակ, ուղղակի ճիշեր արձակեց։

Դայեկը, վոր շատ փորձված կին էր՝ զարմացավ...

— Զալմ տղա յե, ըսավ դայեկը, յեթե մեծնա, լինչ պիտի ըլի։ Ըստ հայկական քրիստոնեյական սովորության՝ ծնունդեն ութնոր հետո մկրտեցին մանուկը և անվանակոչեցին զայն Տիրատուր։

Տիրատուր չեր լար, այլ կը զայրանար և կը ճչեր իր հայտնությունը զգացնելով վոչ թե միայն տան անդամներուն, այլ հարևան բոլոր տուններուն։

Յեթե անիկա լեզու գիտենար՝ պիտի աղաղակեր։

— Ահա յե՛ս եմ վոր հայտնվեցա։

Իր ծնունդի գիշերը պատահեցավ դեպք մը, վոր անմիջապես կերպարանափոխվեցավ... զրույցի։ Իր ծնողները, քույրերը և յեղբայրները և բոլոր հարևանները ապշեցան Տնայի։ Զրույցը բնականորեն խոշորցավ և սկսավ պատկառանք ներշնչել։

Իր ծնունդի գիշերը արևոյները իրենց բույներուն մեջ կանչեցին... մինչև առավոտ։

Ահա այդ դեպքը...

Շատերը կես գիշերեն հետո արթնցան և նստեցան իրենց անկողիններուն մեջ, խաչ հանեցին և մըթմըթացին քիթերնուն տակ։

— Որ մը որանց արթոնները այսպես չեյին կանչեր, ինչ ե պատահեր։

Անոնք չեյին գիտեր, վոր ծնած եր... Տիրատուրը։

Բայց հաջորդ առավոտ դայեկը մեկնաբանեց արթոններու կանչը։

— Ակոր աղային նոր ծնած տղուն համար եր, ըսավ դայեկը, հայվանները մեզմե աղեկը գիտեն, ատոր համար կը կանչեյին։

Բոլորն ալ հավատացին դայեկին և իրարու ալ հավատացուցին։

Այս յեղավ Տիրատուրի կյանքին առաջին զրույցը, վորուն մասին այնքան խոսվեցավ վոր, իր մեծանալեն հետո՝ ինքն ալ լսեց և հավատաց անոր։

Յերբ մեկ քանի որ հետո մայրիկը առավ յերեխան իր գրկին մեջ ծիծ տալու՝ միացավ դայեկի կարծիքին, վորովհետեւ իր մանուկներեն և վոչ մին այդպիսի խոժոռ նայվածքներ աւներ և այդպիսի գոռոզ և ռազմընդունակ ճիչ։ Իր մեծ քույրերը, վորոնք անհունորեն վոգեւորված եյին նոր մանուկով՝ նույն դիտողությունն ըրին։ Հայրն ալ մոտենալով իր կնոջ անկողինն, նստեցավ անոր վոտքերուն քովիկը, բռնեց անոր ձեռքը և ըսավ։

— Այս նոր տղանիս ուրիշ բան ե...

— Ձեմ կարծեր, պատասխանեց կինը մայրական կոկետությամբ, Տիգրանս ալ այդպես եր, բայց հետո հանդարտեցավ, ակնարկելով իր անդրանիկ զավակին։

Հայրը չհամոզվեցավ։

— Տիգրանը ուր, սա ուր, արթոնները մեզմե աղեկը գիտեն, այս տղան նշանավոր մարդ պիտի դառնա։

Մորը աչքերուն մեջ հայտնվեցան յերջանկության լայն ցուքեր, գլուխը ծռեց յերեխայի վրա, գուրս ձգեց իր լեւի-լեցուն ծիծերը և հանձնեց Տիրատուրին, վոր ատեն Ակոր աղան ծռեցավ և մանուկը համբուրել ձեռքնելով՝ համբուրեց կարոտագին Տիրատուրի մոր ծիծը։ Տիրատուրը կաթը ծծած ժամանակն իսկ փոքրիկ մոնչյուններ կարձակեր և վոտքերը անհանգիստ եյին։

Մինչև անգամ Տիրատուրը մկրտող քահանան յերբ տուն յեկավ և աղոթք մը կարգաց՝ հարեց.

— ...Յեմ ծնավ մանուկ մեծ և սքանչելի:

Այս գրույցի ազդած պատկառանքին տակ Տիրատուր մեծացավ դառնալով իր ծնողներու առանձին զուրգուրանքի առարկա: Նախ քան ծխական վարժարան մտնելը անիկա արդեն ծանոթ երբուրորին իբրև արտակարգ տղա: Հայրը, վոր քիչ շատ գրել-կարդալ գիտցող մարդ եր և նաև կը հասկնար յեվրոպական պատմութենե՝ իր Տիրատուրի մասին խոսած ատեն որ մը զայն կոչած եր Բուրբոն: Այս նոր անվանակոչությունը այնքան ալ պատահական չեր: Հայրը կարդացեր եր Ալեքսանդր Տյումայի վեպերը և ծանոթ եր Ֆրանսական միապետության Բուրբոնյան արքայական տան պատմության, վորուն մեջ հատկապես իր ուշադրությունը գրաված եր Լուդովիկոս ԺԴ-ը, նշանավոր Լուի Կատորգը:

Հայրը պատահականորեն չկոչեց իր տղան Բուրբոն: Փոքրիկ Տիրատուրը հինգ տարեկանեն սկսավ տանը մեջ պոռալ.

— Յեա եմ...

Ակոր աղան անմիջապես հիշեց Լուդովիկոս ԺԴ-ըի խոսքը — «L'etat c'est moi» (պետութիւնը յես եմ) և յերբ գտավ վոր իր Տիրատուրն ալ միևնույն ծանրությամբ և գոռոզությամբ «յես եմ» կը հայտարարե՝ զայն կոչեց — Բուրբոն: Տան բոլոր անդամները և հարեանները, առանց հասկնալու Բուրբոն անունին պատմական նշանակութիւնը՝ հետեցան Ակոր աղային և հետզհետե ամբողջ ավանն ալ:

Ահա թե ինչպես Ֆրանսական Մեծ Հեղափոխությամբ, արյան հեղեղներով վերջ դրած ամենահզոր արքայական տուններն մեկը դարձյալ հարութիւն առավ Փօքր Ասիայի ամենախուլ և հետ ինկած ավանի մը մեջ հանձինն... փոքրիկ Տիրատուրի:

Ատենե մը հետո միայն տան անդամները, ընտանիքի մօտիկ բարեկամները և Տիրատուրը մկրտող քահանան զիտեյին անոր իսկական անունը:

Յերբ քիչ մընալ մեծացավ Բուրբոն, հետամուտ յեղավ հաս-

կրնալու հորմեն իր անունին նշանակությունը, Հայրը անոր պատմեց Լուի Կատորգի պատմությունը: Փոքրիկ Բուրբոնի մատաղ իմացականության վրա խոր տպավորություն ներգործեց «պետությունը յե՛ս եմ» հայտարարությունը և անկե հետո ինքն ալ ավելի շեշտավոր և ավելի կոկոզավիզ կրկնեց զայն տան մեջ և ընկերներու առջև:

Յերբ անիկա հայտարարեց՝ «յես եմ», իր տունը արձագանգեց. «Դուն ես»: Կամաց կամաց բոլորն ալ հավատացին վոր՝ անիկա յե՛ս:

Միական վարժարանի մեջ խաղի ժամանակ Բուրբոն կը հրամայեր. «Յես պիտի ըլլամ ձեր առաջնորդը»: Յեվ առանց հավանություն ստանալու—«Բերդ» խաղալու համար կձեռնարկեր կարգադրությանց, կը ցատկեր, կ'ելլեր բարակույտին գազաթը և կը հրամայեր:

—Շղթա կազմեցե՛ք, ուշադրություն, բերդը մտնողներ կան, դուն դուրս յել, յերկու հոգի ներս, հինգ հոգի դուրս:

Իր ընկերները կը մոռնային, վոր ինքնակոշ կերպով Բուրբոն ղեկավարած եր խաղը՝ կհնազանդեյին: Յեթե պատահեր վոր մեկըն ու մեկը հարց բարձրացներ անոր ղեկավարության շուրջը, փոքրիկ Բուրբոն արհամարհանքով կը նայեր ըմբոստին վրա և կը հրամայեր ծեծի յենթարկել և զրկել զայն խաղի հաճույքեն:

Յեթե խաղի պատեհություն չըլլար՝ Բուրբոն կստեղծեր բան մը, վորուն առաջնորդը հանդիսանար:

Որ մը փողոցին մեջ հանդիպեցավ իր ընկերներու մեկ քանիին:

—Յեկե՛ք իմ յետևես, աղաղակեց անիկա գլուխը վեր բռնած և խիստ հրամայողական յեղանակով: Անոնք անմիջապես հնազանդեցան: Մեկ յերկու փողոց քալելի հետո՝ Բուրբոն նշմարեց վոր, մեկ քանի հոգի ալ ավելցան, այն ատեն հանկարծակի յետ դարձավ, զինվորական շարքի կանգնեցուց զանոնք և դարձյալ հրամայեց քալել: Վորքան առաջ գնաց, այնքան շարքը խտացավ, մինչև անգամ փողոցի շները հետևեցան անոնց: Փոքրիկ Բուրբոն միշտ առ-

ջեհն, գլուխը հրացանի մը կոթին պես ուղիղ և անճկուն։ Մինչև անգամ շները իրմե առաջ չի քալեցին հառելով Բուրբոնին և յերեցնելով իրենց պոչերը։ Կամաց կամաց խուճը փոխվեցավ փոքրիկ ամբոխի մը։ Լուսամուտներն գլուխներ դուրս ցցվեցան և տանիքներու քիվերուն վրա մարդիկ հավաքվեցան դիտելու։ Հետը հետեւեալ բարձրացան աղմուկներ, ուրախութեան և արտակարգ դեպքի մը կանչվածութենք լսվեցան։ Ուրիշ փողոցներն և թաղերն մարդկանց հոսանք մը յեկավ տեսնելու իրարանցումը։

— Դարձյալ Բուրբոնն է, զարմանալի տղա յե, յեղբայր, մեծ մարդ պիտի ըլլա, կըսեյին շատեր։

Յերբ Բուրբոն թափորը հասցուց մինչև իրենց տան մեծ դուռը, բարձրացավ սանդուխներուն վրա, աջ ձեռքը բարձրացուց վեր իբրև լուռ հրաման, վոր թափորը կանգ առնէ։ Թափորը կանգ առավ և տիրեց ծանր լուռթուռ։ Բուրբոն պահ մը խոժոռ նայվածքներ պատցուց իր շուրջը, կուրծքը ցցեց, ձեռքը զարձալ բարձրացուց, աչքերը հառեց յերկնքին և պոռաց։

— Յրվեցեք։

Ժխոր, աղմուկ։ Թափորին մեջ մինչև անգամ կարելի չեր նշմարել տարիքոտ մարդիկ։

Փոքրիկ Բուրբոն ներս մտավ ծանր քայլերով, քույրերը հավաքվեցան իր շուրջը, մեկը գրկեց, մյուսին տվավ։ Յերջանկութունը անչափ եր իր ծնողներուն համար։ Բուրբոն խոսելով թափորի մասին՝ ըսավ։

— Յես կազմակերպեցի...

Փոքրիկ Բուրբոն հետզհետեւ սկսավ իր հեղինակութունը տարածել ծխական վարժարանի մեջ։ Փոքրիկ տղոց մեջ ծագած բոլոր վեճերը կը լուծվեյին Բուրբոնի հեղինակավոր վճիռովը։

Անիկա շուկայի մեջն կանցներ հեծանիվի պես արագ։ Խանութպանները կը դառնային իրարու և մատով Բուրբոնը ցուցնելով՝ կըսեյին։

— Բուրբոնը... կ'անցնի։

Բուրբոն չեր քալեր, կսուրճար...

Որ մը յերբ ճանապարհի վրա մեկը անգգուշությամբ իրեն զարնվեցավ՝ կեցավ Բուրբոն, վոտքեն մինչև գլուխը լավ մը դիտեց արհամարհական նայվածքով և... անցավ:

Իր անցքը փողոցներուն մեջ յերբեք աննշմարելի չեր:

Միական վարժարանը տակավին չավարտած՝ իր ծնողները մտածեցին Բուրբոնը ուղարկել կոլեջ: Այս վորոշումը անմիջապես գործադրության դրվեցավ: Բուրբոնը կուղարկվեր Խարբերդ, Յեփրատ կոլեջ մեծ և ահավոր հույսերով, իբրև գիշերոթիկ աշակերտ: Փոքր Ասիայի այդ կողմերը այն ատեն, ինչպես այժմ, կանոնավոր շոսեներ չկային և զավառի զանազան գյուղերն և քաղաքներն կենտրոն գալու համար պետք եր տաժանելի և յերկար ճամբորդություն մ'ընել ձիերու, եշերու և ջորիներու վրա նստած:

Բուրբոնի ճամբորդությունը վորոշված որևն որ մը ուշացավ, վորովհետև խեղճ հայրը առանց նկատի առնելու իր տղու ասպետական վոգին փոխանակ ձիեր վարձելու՝ յերկու խոշոր եշեր վարձած եր մեկը նստելու և մյուսն ալ՝ իրեղենները բեռնելու:

Բուրբոն յերբ տեսավ եշերը՝ զայրացավ և մերժեց իշու վրա նստել:

— Զի կուզեմ, գեղեցիկ ձի կուզեմ, ազադակեց Բուրբոն և ասպետի մը անվայել կերպով լացավ:

Բուրբոնը միացան իրենց գոռոզ և բողբոջ յեղբոր հետ և պահանջեցին անպայման յերկու միագույն ձիեր վարձել: Մայրը ուրախութենեն զրկեց փոքրիկ Բուրբոնը, ժպտեցավ և ըսավ:

— Մի լար, աննման յավրուս, քեզի համար ձիեր կը վարձենք, յերկու կարմիր ձիեր անպայման, մի լար:

Բուրբոն աչքերը սրբեց, ամոթեն շնայեցավ վոչ վոքին յերեսը և սպասեց հոր վերադարձին, վոր անմիջապես գացած եր դուրս իր տղուն կամքը կատարելու համար:

Հայրը հրաժարեցավ իշապանին վճարած կանխավճարեն և վարձեց յերկու ձիեր, վոչ կարմիր սակայն, անկեղծորեն առարկելով վոր ձիապանները յերկու կարմիր ձիեր չունենին:

Զիերեն միայն մեկը կարմիր եր:

Բուրբոնը ներքուստ չհամոզվեցավ, բայց համակերպեցավ պայմանով, վոր ինք պիտի նստեր կարմիր ձիուն վրա, իսկ մյուսին՝ պիտի բեռցնեյին իրեղենները:

Իրեղենները բեռցուցած ատեն Բուրբոն նշմարեց, վոր իր սուրը չիկար: Հրամայեց իր մեծ քրոջ գտնել սուրը և անմիջապես բերել: Պուլը վազեց և բերավ: Ձիապանը առավ սուրը և կատակելով յերեխայի հետ՝ կախեց սուրը անոր վրային: Բուրբոն չի հասկցավ ձիապանի հոգեբանությունը:

— Ձիապան մը չի կրնար կատակել ինծի հետ, մտածեց անիկա:

Բուրբոնի սուրը փայտե յեր, թեև անիկա շատ լավ գիտեր տարբերությունը փայտին և պողպատին, բայց անոր համար անհրաժեշտը սուրին ձեն եր — յերկար և կոր, վրան թիթեղյա աստղիկներով զարդարված:

Բոլորին համբուրելի և բոլորեն համբուրվելի հետո՝ գնաց և կանգնեցավ ձիուն քով առանց ցույց տալու, թե չեր կրնար վրան բարձրանալ: Հայրը գրչեց և նստեցուց զայն անասունին վրա: Բուրբոն յերկարեցավ և բռնեց ձիուն բայը, իսկ սանձը Ֆիաց ձիապանին ձեռքը:

— Կեցեք բարով, աղաղակեց Բուրբոն զուխը վեր ցցած և աչքերը հառած... յերկնքին:

Ձիապանը ճանապարհին քանի մը անգամներ նշմարեց, վոր փոքրիկ Բուրբոն ձիուն վրա, տարված իր մանկական յերազներով, կը քաշեր իր փայտե սուրը և տեսակ մը հրամաններ արձակելու նշաններ կրներ ողին մեջ, սպառնազին պտտցունելի վերջը՝ կը դներ դարձյալ պատյանին մեջ:

Ձիապանը այն ատեն չեր կարող գիտակցիլ թե ով եր իր ձիուն վրա նստողը...

Յերբ Խարբերդ հասան՝ ըստ իր ստացած պատվերին՝ ձիապանը առաջնորդեց Բուրբոնը Ամերիկյան Յեփրատ Կոլեջը իր իրեղեններով միասին և հանձնեց զայն գիշերոթիկ հաբկարածնի գլխավորին, վոր ընդունեց փոքրիկ և սիրուն նորեկը սիրալիբ ժպիտներով և անմիջապես կարգադրեց 10-15 տարեկան աշակերտ-

ներու ննջարանին մեջ մահնակալ մը սարքել անոր համար:

Յերբ ծառան շալկեց իրեղենները և տալով Բուրբոն հետևիկեցավ անոր իր փայտե սուրը վրան կախած: Աշակերտները զարմանքով և հետաքրքրությամբ դիտեցին այս փոքրիկ տղան, իր սուրը և գլուխին բռնած ձեռք—աքլորի պես հպարտ և առնական:

Յերբ իր ննջարանը տեղավորվեցավ, մեկ քանի բուլե հետո՝ վոտքի կանգնեցավ և ինքն իր առանցքին վրա կիսարդուրակի ձևովով դարձավ և սկսավ արհամարհանքով դիտել շուրջը: Մեկ քանի հասակակից աշակերտներ մոտեցան անոր և բաղձացին տեսնել... սուրը: Բուրբոն քմծիծաղով և մեծ մարդու մը ծանրությամբ տվավ սուրը: Աշակերտներեն մեկը դուրս քաշել փորձեց զայն պատյանեն, բայց չհաջողեցավ, Բուրբոնը առավ անոր ձեռքեն, քաշեց սուրը պատյանեն, բարձրացուց վեր և պոռաց.

—Պատրանս, ո՛ն...

Պզտիկ աշակերտները ի սրտե նախանձեցան այս նորեկի այդքան վարժ սուսերախաղի վրա:

Իրիկվան Բուրբոն կանչվեցավ գլխավորի դրասենյակը: Գացած ատեն իր մահճի քովի ընկերը, վոր այլևս մտերմացած էր նորեկի հետ և մինչև անգամ անոր անունը դիտեր, զգուշացուց վոր սուրը վար առնե ուսեն և ապա յերթա գլխավորի մոտ, բայց Բուրբոն արհամարհական և խիստ նայվածքով մը «վոչ» պատասխանեց և զնաց... սուրով: Բուրբոնը շատ զարմացավ այդ զգուշավորության վրա, վորովհետև անիկա իր մտքին մեջ միայն մեկ մտածում ունեւր—սուրը ցուցունել վարժարանի գլխավորին—մշտածում մը, վոր մանկութեն և ջերմագին գործվանքով փայփայած էր: Անիկա կրնար լաց լինիլ և հիվանդանալ յեթե համոզում գոյացներ վայրկյան մը, վոր առիթը չպիտի ունենար իր սուրը վարժարանի գլխավորին ցուցնելու:

Գլխավորը ապշությամբ նայեցավ նորեկի վրա և դիտեց զայն վոտքեն մինչև գլուխը:

—Այդ լինչ բան է, հարց տվավ գլխավորը ցուցունելով անոր ուսեն կախված սուրը:

— Ի՞մ սօւրս եւ յեւ սօւր ունիմ, պատասխանեց Բուրբոն:

— Բայց դպրոցին մեջ այլեւս չպիտի պտտցնես, հարեց զըլխավորը, այդպիսի բաներ վնասակար են և հակառակ բարի և քրիստոնյա մանուկի մը վոգիին:

Բուրբոն վռնչեց չհասկցալ զլխավորի քրիստոնեական փիլիսոփայութենէն:

Բուրբոն աչք մը պտտցուց իր ուսնէ կախած անդ գործիքին վրա և մտածեց.

— Յես կտիրիմ սուրբ և կպահեմ զայն:

— Ի՞նչ եւ անուող, հարցուց զլխավորը:

— Բժուրբոն... պատասխանեց անիկա թափ և ծանր շեշտերով:

— Բուրբոն:

— Այո, Բժուրբոն...

Գլխավորը վտռեց մինչև գլուխը դարձալ զննողական ակնարկ մը պտտցուց: Բուրբոն շատ լուրջ ընդունեց այդ զննողությունը, անիկա մեծ հովատք ուներ իր անունի պատմականութեան մասին: Իր սուրեն առաջնագունը իր... անունն եր:

— Բժուրբոն... յես եմ, կը կրկնէր անիկա անդադար իր մտքին մեջ և հաճախ անգիտակցաբար կ'արտասանէր բարձրաձայնութիւններու ներկայութեան:

Բուրբոն շուտով դարձալ աչքի զարնող աշակերտ մը վարժարանին մեջ, վոչ թե առաջգիմական ընդունակություններուն համար, այլ իբրև կոկոզավիդ տղա և իբրև... ճարտասան:

Յեփրատ Կոլեջի մեջ սովորութեան կար, վոր նախակրթարանին մեջ աշակերտին դոց սովորեցնել կուտային զրական արտասանելի կտոր մը և շարաթ որերը աշակերտը կ'արտասանէր զայն ցուցանելով իր առողջանութեան և ճարտասանութեան ձիրքերը: Բուրբոն առաջինը հանդիսացալ ճարտասանութեան մեջ իբրև ընտանուր տաղանդ: Իր ուսուցիչները զինքը սկսան կոչել... պերճախոս: Յերբեմն կպատահէր, վոր Բուրբոն կ'մոռնար բուն հեղինակին խոսքերը, բայց անիկա բառ մը, շատ խոշոր և իր խելապատակին մեջ չպարփակէր իր զգացման, կ'ավելցնէր, շարժելով

հեղինակը հասկցողներուն ծիծաղը և չհասկցողներուն հիացումը:

Բուրբոն ինք առաջինն եք, վոր կը հիանար իր վրա և կը թուլացներ ուրիշներու հիացման գգացումը:

Բուրբոն կ'երթար ճարտասանության ուսուցչի մօտ և ժամերով կ'ինդրեր վոր ամեն շաբաթ զինքը բեմ բարձրացնե, մինչդեռ ուրիշ աշակերտներ խույս կուտային: Կը պաղատեր Բուրբոն վորպէսզի իր համար ընտրեյին անպայման ռազմաշունչ վոտանա-վոր մը: Որ մը անոր բաժին ինկավ արտասանել Վիկտոր Հյուկոյի մեկ նշանավոր ճառը՝ ուր, ի միջի այլոց, կ'ըսե. «Մարսել, վոտքի հանե քու զավակներդ և դու, Տիժոն, բարձրացուր սուրդ»: Բուրբոն գիշերներով յերազեց հնար գտնել սուր կախելու և «Տիժոն, բարձրացուր սուրդ» արտասանած ատեն քաշելու սուրը և ճոճելու ոգին մեջ՝ աշակերտներու զլխներուն վրա սպառնազին և... ծափեր խլելու, բայց արդեն յերկու տարվան աշակերտ եր և գիտեր, վոր անկարելի յեր այդ յերազը կյանքի կոչել, բայց անիկա չի դադրեցավ... յերազել, քունին մեջ վեր վեր ցատկելով և շաբաթ որվան ճառեն բառեր արտասանելով:

Արտասանության ատեն, համենայն դեպս, սուր քաշելու ձեր փորձեց աշոգ կերպով առանց... սուր ունենալու:

Բուրբոն բարձրացավ վարժարանի բարձրագույն դասընթացքը յերբ տակավին տասնևվեց տարեկան եր: Անիկա ճարտասանության մեջ ցույց տվավ արտակարգ կարողություն, գրեթե չը տեսնուած տաղանդ մը Կուլեշի տարեգրությանց մեջ: Շնորհիվ իր ճարտասանական բնատուր տաղանդին՝ անիկա յերևութական կարողություն ցույց տվավ նաև լեզուներու մեջ, իսկ մնացյալ դասերը կանցներ ու չեր անցներ:

Կուլեշական մթնոլորտը, սակայն, հեղաշրջեց Բուրբոնի հիմնական յերազները: Կամաց կամաց անիկա մոռցավ սուրբը, հաղթությունները, բայց միշտ պահելով իր ասպետական... ձեվները: Բուրբոնի հոգին սկսավ տանջվիլ տիտղոսներու համար: Դժբախտաբար Բուրբոնի միտքը ոգնության չեր հասնիր անոր հոգեկան թռիչքներուն:

— Ի՞նչ կոչվիլ, հարց կուտար ինքներեն, դոկտօր թե պրոֆեսոր:

Որվան դասերը լրացնելէ հետո՝ յերկար և առանձին պտույտներ կընենր Կոլեջի պտույտի ճամբուն վրա և անդադար կը մտածենր — դոկտօր թե պրոֆեսոր: Շատ անգամ ուռուցիչներ և ուսանողներ կը տեսնեյին զինքը, վոր աչքին կապույտ monocle մը անցուցած՝ մազերու գանգուրները սանտրած ջրով, վոր արևուն տակ կը փայլեյին, ընդունելու և մերժելու շարժումներ կընենր, վորոնցմէ միայն յերբեմն լսելի կըլլային — այո՛... վո՛չ... պիտի՛ ըլլամ... պիտի՛ յերթամ... յես մեծ եմ... — բառերը:

Բոլորը միամտորեն կը կարծեյին, վոր Բուրբոնը ճառ կպատրաստենր: Վո՛չ, անիկա ճառը կ'արտասանենր արդեն:

Բուրբոն, ինկած ձկերու և փառասիրութեանց հետեւ, ժամանակ չունենալով զիտական հմտութեաններ ամբարելու իր այնքան պարապութեան հորանջող գանգին մեջ՝ դարձավ բացականչութեանց և պլաստիկ ձկերու խրտվիլակ մը: Իր ճառած ատեն բառերը բերնէն դուրս կխուժանավարեյին «ինքնարուղի» և անկարգապահ վայրագութեամբ: Իր ճառերը կամաց կամաց ստացան տասներորդ և հիսուներորդ «տպագրութեաններ»: Որինակներ կը բերեն ձին Դարեն, Նոր Դարեն, միշտ արհամարհելով Միջին Դարը, կաթոլիկ յեկեղեցին, որինակներ կը բերեն... Ապագա Դարեն: Դժվար եր գուշակել թե Բուրբոնի մտքին մեջ ինչպես կպատկերանար Ապագա Դարը, մշակույթի, փիլիսոփայութեան, հասարակական իրավակարգի, զիտութեան և զեղարկեստի (կը ճանոր այս քոլորի մասին) ինչ ձկն եր, վոր կը ներկայանար անոր անավոր յերևակայութեան առջև և արդյոք կը հասկնար «Ապագա Դար» բացատրութեանը, վորովհետև իր ճառերուն մեջ իմաստուն ունկնդիրներ աղած կը լսեյին այսպիսի խոսքեր. «Ապագա նկատելի յերկար դարերն անգամ՝ կը վկայեն իմ զաղտփարներու ճշդութեանը»: Բուրբոնի յերևակայութեանը այնքան եր թռչած առաջ, վոր կը գտնվենր ապագա դարերու ներկայութեան և անոնք իբրև սահմանական յեղանակ, ներկա ժամանակ... կը վկայեն:

Մեր դարեն հեռու այս ճառերը իրենց վերջավորության մեջ հիասթափության չեյին արժանանար, վորովհետև անոնք զարդարված կ'ըլլային զգայացունց ազադականերով, կիկերոնյան դասականությամբ և անսահման վոզևորությամբ:

Վնչ վաթ կրնար հաղթել Բուրբոնին polemic-ի մեջ, վորովհետև անկա իր պատասխաններուն մեջ տեսակետի հետևողականություն չեր հետապնդեր, տրամաբանության գրոշ չեր տար, այլ մեկը մյուսին յետևե կը շարեր անուններ և թվականներ, նախ քան զՔրիստոսը չեր տարբերեր Քրիստոսե յետքը կատարված իրողություններեն, իր համար ամեն ինչ մեկ էր, միայն թե արտասանությունը ըլլար բարձրակոշ, հետտրամասպետական և ամբոխավարային: Յեթե ամենքն ալ համաձայնեյին, վոր Բուրբոնի ճառին մեջ տրամաբանություն չիկար և պատմական փաստերը խեղաթյուրված եյին, բայց ամենքն ալ կիսոստովանեյին, վոր ճառը ինքնին... պերճախոսական էր: Բուրբոն կը ճգներ աշողիլ իր բուն նպատակին մեջ—հետտրություն:

Նեխած էր Յեփրատ կողմի մթնոլորտը: Կողմի միտինարական իշխանությունը ամեն ժամ քրիստոնեական աղոթքներով և Ս. Հոգու և Վորդի Մարդո առասպելներով կ'ուռեցներ ուսանողությունը: Բուրբոն ներքին մեծ կռիվներով էր զբաղված, իր յերևակայության սուրերն ու նիզակները պատերազմ եյին հայտարարած քրիստոնեական վարդապետությանց դեմ—«Սուրը քաշողը սուրով պիտի հատուցվի: Մնկ յերեսիդ վոր զարննն՝ մյուսը դարձուր»:

Մտրը... Բուրբոնի յերևակայությանը մեջ միշտ փայլակնաձև և պատյանեն դուրս, աղիողորմ և անավճր:

Անիկա յեկավ վերջնական յեզրակացության, վոր կարելի էր գոկտոր կամ պրոֆեսոր դառնալ և սուր ունենալ:

—Տիտղոս, անպայման պետք է կրեմ, կը մտածեր ինքնիրեն: Իր սենյակին մեջ նստած՝ մատիտը կ'առներ ձեռքը և սպիտակ թուղթի վրա կգրեր—Դոկտ. Բուրբոն, Պրոֆ. Բուրբոն—զանազան ծաղկազրերով կզարդարեր այս ստորագրությունները, կը ճգներ հարմարցնել իր ստորագրությունը մեծ մարդոց ստորագրու-

թյանց և միշտ անընթեռնելի (աղպես եյին մեծ մարդոց ստորագրությունները):

Իր դասընկերները զբաղած էյին իրենց առօրյա դասերով և աղջիկներու հետ դարպասելով: 17-18 տարիքին ասիկա անխուսափելի յե կալով շինված մարդոց համար: Բայց Բուրբոնի հոգին բռնված եր այլ կրակով և աղջիկներու հրապույրը կարժանանար իր խորագույն արհամարհանքին, սակայն հրճվանքով լսած եր, վոր Կոլեջի հարկաբաժնի շատ աղջիկներ սիրահարված էյին իր վրա: Այս բանը Բուրբոնի շեր պատմված, բայց լսած եր: Բուրբոն իմացականություն փոխարեն ուժոված եր յերևակայությունը: Լսած եր անիկա, վոր Սիրանուշ անունով ուսանողուհի մը սիրահարված եր իր վրա: Այսպես եր յերևակայած:

— Յես չեմ կրնար սիրել Սիրանուշը կամ վորևե ուրիշ գեղեցկուհի, տրամաբանեց Բուրբոնը, մեծ մարդիկ կինները չեն սիրեր, ինչպես Սոկրատ, Պլատոն և... Ժան դ'Արկ: Յես չեմ կրնար իմ յերիտասարդությունս... զոհել աղջկան մը համար:

Կամաց կամաց անոր յերևակայությունը «թանձրացավ» և վորոշեց նամակ մը գրել որիորդ Սիրանուշի, պարզելով սիրո մասին իր ունեցած տեսակետները:

Սիրանուշ Կոլեջին աղջկանց հարկաբաժնի մեջ ամենեն գեղեցիկ աղջիկն եր:

Ահա այն նամակը, վոր Բուրբոն ուղարկեց Սիրանուշի, առանց մտածելու անոր հետևանքներու մասին:

Որիորդ Սիրանուշ,

Մեծափարթամ գեղեցկուհի,

Ստացա Ձեր նամակը, վորով սեր կը հայտնեյիք իմ հանդեպ: Կընդունիմ վոր յն՝ս ալ գեղեցիկ եմ յեվ Ձեզի հարմար, բայց դժբախտաբար չպիտի կրնայի Ձեր բոցավառ սիրոյն դրականորեն պատասխանել: Յն՝ս, վորոշ պատճառներով, ստիպված եմ վորոքի տակ տալ ընություն անհաղթելի յեվ ամենահզոր հղորությունը յեվ մերժել Ձեր աղեր-

տանքները: Իմ մեջ յեռացող ազնվական արյունը չի կրնար զո՞ր ըլլալ փոքր նպատակներու, վորովհետեւ յե՞ս կոչված եմ կյանքի մեջ մեծ գործեր տանելու:

Անուն վշտակությամբ

ԲՈՒՐԲՈՒՄ

Այս նամակը ստանալուն Սիրանուշի գլուխը սկսավ պտույտ դալ, շփոթվեցավ, ձեռքերը զարկավ ճակատին և չկրցավ յեզրակացության մը գալ: Առաջին անգամ կարծեց զո՞ր ըլլալ թյուրիմացության մը, բայց ծրարին վրա կարդաց իր անունն ու ազգանունը, հետո մեջտեղն եր այն իրողությունը, վոր նամակը տրված եր իր քրոջը: Թյուրիմացություն չկար: Բավական մտածելե հետո՝ վորոշեց նամակը տանիլ և հանձնել Միս Տենեսին:

Միս Տենես Կոլեջի աղջկանց բաժնի պառավ տեսչուհին եր և սարսափելի տեսակեն տղամարդասոյաց մը, ինչպես ծերացած կույսերը կըլլան:

— Բայց ձեր սիրո արտահայտության պատասխանն ե այս նամակը, որիորդ Սիրանուշ, ըսավ առաջին առիթով Միս Տենես նամակի ընթերցումեն հետո, խոժոռ, բարկացած և ատելությամբ լեցված պառավի աչքերով:

— Յես վոհե նամակ չեմ գրած և վոհե սիրո մասին ալ չեմ մտածած, Միս Տենես, պատասխանեց Սիրանուշ և սկսավ դառնորեն արտասովել:

Միս Տենես պահ մը լռեց, ապա հարցումներ ըրավ թե ո՞վ ըբրավ, յերբ, ինչպես, ապա նայեցավ ծրարին վրա և տեսնելով, վոր նամակը ուղղված եր ճիշտ ու ճիշտ Սիրանուշին՝ սկսավ զրլուխը յերեբցնել և համոզվիլ, վոր Սիրանուշ սուտ կը խոսեր:

— Որիորդ Սիրանուշ, շարունակեց Միս Տենես, յեթե պ. Բուրբոն ձեզ չի սիրեր, ձեր հեղեղանքները ոգնության չեն կրնար հասնիլ ձեզի:

Սիրանուշ ընդոստ իր աչքերը սրբեց և փութաց թյուրիմացությունը պարզել:

—Միս Տենես, դուք ինձ չհասկցաք, կը կրկնեմ, վոր յես վոսե մեկին նամակ գրած չեմ, այդ նամակը բերած եմ ձեզ, վորպեսզի դուք գատեք և պատժեք այն տղան, վոր այդպիսի անիրական նամակ մը գրած ե։

Միս Տենես բոլորովին մատնված եր շփոթության, վորովհետեւ չեր կարող ըմբռնել, վոր աշխարհի մեջ, և ան ալ իրենց վարժարանի սահմանին մեջ, գոյութիւն ունեւ մի մարդ, վոր կապերը յերևակայությամբ։ Անիկա յերկար լռութենէ հետո՝ ըսավ։

—Դուք գացեք, յես ինդիրը կը հասկնամ։

Հաջորդ որն իսկ Միս Տենես մարդ ուղարկեց Բուրբոնի յետեւն հրավիրելու զայն իր գրասենյակը շատ կարևոր և անհրաժեշտ գործի մը համար։ Բուրբոն յերբեք մտքն չանցուց, վոր Սիրանուշի նամակին առթիւ կարող եր կանչված ըլլալ։ Անիկա աղջկանց հարկաբաժինը մտնելու ատեն մասնավոր հոգածությամբ գլուխը վեր բռնեց, նայվածքը շեշտակի, արհամարհելով իրեն ուղղված բոլոր բարի կամ չար նայվածքները։ Միս Տենեսի գրասենյակը մտնելէ, բարեւելէ և նստելէ հետո՝ տիրեց լռութիւն։

—Պ. Բուրբոն, սկսավ ամերիկուհի պառավը, այս նամակը դուք եք գրած որիորդ Տիգրանյանին, ցուցնելով Բուրբոնի գրած նամակը։

—Այո, պատասխանեց Բուրբոն առանց տատամսելու։

—Ինչո՞ւ գրած եք այս տեսակ նամակ որիորդի մը, վոր ձեզի վոչ մի արտահայտութիւն չե ըրած սիրո մասին, դուք մինչև անգամ ծանոթ չեք այս որիորդին։

—Յես պատասխանած եմ իր նամակին, որիորդ Տենես, հարեց Բուրբոն առանց վոսե մտահոգության։

Որիորդ Տենես շփոթեցավ և սկսավ ջղային գրգռուիլ եր ունենալ, վորովհետեւ հաստատ համոզված եր, վոր Սիրանուշ կը ստեր պարզապես։

—Գացեք, պ. Բուրբոն, պատասխանեց տարորինակ շեշտով մը Որ. Տենես ինքզինքը գտնելէ հետո։

Բուրբոն յեւով սենյակեն դուրս, միշտ քիթը դեպի յերկինք և քալեց փողոցը:

Բուրբոնի յերևակայության մեջ թանձրացյալ կերպով գոյութիւն ունէր այդ սերը: Անիկա ընդունած էր այդ սերը, մերժած, տատապած, գիշերներ անքուն անցուցած: Վատ նպատակ մը չուներ Բուրբոն: Յերևակայած էր, ուրեմն իրական էր:

Յերևակայութիւնը Բուրբոնի ներքին բովանդակութիւնն էր: Համաձայն Դեկարտի փիլիսոփայական հայտարարության թե՛ «Ըանի վոր կը խորհիմ՝ գոյութիւն ունիմ», Բուրբոն պիտի հայտարարէր. «Ըանի վոր կ'ընթերցայիմ», կը գործնիմ:

Յերևակայութիւնը իր աներևակայելի վոլորտին մեջ, ահա Բուրբոնի ապրումներուն ամենեն իրական պատկերը: Անիկա քաղաքի փողոցներուն մեջ քալած ժամանակ կ'ընթերցայեր, վոր ունկնդիրներու ամբոխ մը կսպասեր իր ճառախոսության, կը լսեր վորոտընդոստ ծափեր, պատուհաններէն ծաղիկներ կը թափեյին իր վրա և ինք վոգեւորված և տեղի տալով ամբոխի պահանջին՝ կը կենար փողոցի մեջտեղը, հպարտությամբ շուրջը կը դիտեր, ծնոտը կնդղէր յերկնքին, լուռ ճառախոսութիւն մը կ'ըներ հետորական շարժումներով և ապա կը շարունակէր իր ճանապարհը: Զինք տեսնողները ամեն տեղ և միշտ կըսեյին, «Ճառ կը պատրաստես»: Բայց միամիտները չեյին գիտեր վոր Բուրբոն ճառ չեր պատրաստեր, այլ ճառ կ'արտասանէր իրենց—գինք տեսնողներուն:

Մեկ քանի որ հետո որ. Տենես խնդրեց պ. Բուրբոնին Սիրանուշի դրած նամակը բերել, բայց Բուրբոն շատ փնտռեց իր թուղթերուն մեջ, զբքերու և թերթերու մեջտեղերը և հակառակ իր անկեղծ... ցանկության Սիրանուշի «նամակը» չկրցավ գտնել և հայտնեց, վոր կորսնցուցած է: Կոյնջի քրիստոնյա տեսչութիւնը վճռեց Սիրանուշը վարժարանէն «անբարոյական արարքի մեջ գտնված ըլլալուն» համար:

Ավարտական տարին Բուրբոն ընդհարումներ ունեցավ ուսուցիչներու հետ «Քրիստոսի աստվածութեան և մարդեղութեան» շուրջը: Հայտնի չեր թե այդ ուղղութեամբ ինչ գիրք էր կարգա-

ցած, պատահմամբ անիկա հարց բարձրացուց Քրիստոսի եյության մասին: Բուրբոնի մտահոգությունը Քրիստոսի ինչ ըլլալը չէր, անոր միակ նպատակն էր... ճառ արտասանել:

Քրիստոս մարդ թե Աստված, միևնույնն էր անոր համար:

Բուրբոնի կողմեն Քրիստոսի աստվածությունը շուրջ կասկածելը՝ պատճառ դարձավ վոր զայն արգելին վարժարանի շրջափակին մեջ ճառ խոսելու:

Յեփրատ Կոլեջը գրեթե միջնադարյան համալսարան մըն էր: Գիտության և արվեստի պրոֆեսորներ կիրակի որերը իրենց շուրջը կը հավաքեյին կանայք բողոքական ժողովարանին մեջ և դասախոսություն կը կարդային «Քրիստոսի անքննելիության» մասին, և «Սուրբ հոգի» կը բաժնեյին:

Բուրբոնը ըմբոստացավ այս փրկիսոփայությունների դեմ: Ժողովարանի մեջ մարդիկ ազատ էյին զանազան կարծիքներ հայտնելու: Կիրակի որ մը Բուրբոնը ձայն ուզեց խոսելու: Անիկա փաստեր չուներ: Միայն կը ճառեր: Մեջբերումներ կըներ այնպիսի գրքեր և այնպիսի խնդիրներու շուրջը, վորոք յերբեք կապ չունեյին շոշափված հարցի հետ: Պրոֆեսորները մեծ բողոք սարքեցին Կոլեջի Ամերիկյան տեսչության մոտ Բուրբոնի դեմ, վորովհետև վստահ էյին, վոր հասարակությունը կընար համոզվիլ Բուրբոնի ըսածներուն այնքան անքննադատորեն, վորքան իրենց կեղծ քարոզներուն: Քիչ ձեաց Ամերիկյան տեսչությունը վաճառեց Բուրբոնը վարժարանեն, յեթե քաղաքի ազդեցիկ մարդոց միջամտությունը չըլլար, բայց Բուրբոնի վիճակվեցավ տոկալ ահավոր զրկանքի մը — արգելեցին Բուրբոնը շրջանավարտից ճառ արտասանելը:

Յեփրատ Կոլեջի սիրելի ավանդություններեն մեկն էր վկայական առնողներուն ճառ արտասանել տալ չորս հինգ լեզուներով: Բուրբոնը զրկվեցավ այս շնորհին: Պետք է ուժ տալ յերևակայության կարենալ ըմբռնելու համար այս ահարկու զրկանքը, վոր յեղավ Բուրբոնին, վորուն համար անիկա պատրաստված էր մեկ քանի տարիներ և ի վեր Բուրբոնի մտադրությունը յեղած էր յե-

բեան գալ հոստորական գերագույն թափով, խոսիլ զանազան լեզուներով:

Բայց զժրախտաբար ուսանողի մը թույլ կը տրվեր միայն ճառախոսել մեկ լեզվով:

Բուրբոնին խորհուրդ տրվեցավ դիմել Կոլեջի նախագահ-հոգևորական ներողության արժանանալու համար, և այս «հերետիկոսության» կը ներվեր, բայց անիկա յերբեք չի ցանկացավ զիջանիլ:

Արդոք Բուրբոն մոռացավ և հաշտվեցավ այդ զրկանքին հետ: Կը մոտենար շրջանավարտից հանդիսի որը: Ծագիկներով և զալարյա ճյուղերով կամարներ շինելու կը պատրաստվէին: Իզական հարկարածնի որիորդներ ծագկեփունջերու և ծագկեպսակներու նորագույն տեսակներ կը մտածեյին հնարել, նվիրելու համար վիպական ստացողներուն:

Փառքի համար ալեկոծվող Բուրբոնի հոգու մեջ անեղ փոթորիկներ կառաջանային, բայց վոշ վոք չեր տեսներ այս: Թեև Բուրբոնի հոգու բոլոր արարվածները պարզ եյին բոլորի առաջ, բայց անիկա այս անգամ ծածկեց իր բոլոր հուզումները, այս անգամ անիկա լռություն պահեց, ատելություն և խորամանկություն չի մատնող լռություն մը:

Մինչև այդ թվականը զավառը անտեղյակ էր ազգային ամբոխավարության: Բուրբոն առաջինն էր, վոր հիմք պիտի դներ ամբոխավարության յուրահատուկ ձևին, վոր վերջը արդեն զարձավ ընդհանուր ձև: Բուրբոն ամբոխավարության փորձեր ըրած էր — զրքերու մեջ կարդացած զանազան հակադիր վարկածներ իրարու խառնելով, պատմական թվականներ մեկը մյուսի յետեւն շարելով առանց կապակցության, — բայց զործնական ամբոխավարության փորձին չեր մղված:

— Յեզիպտական փարավոն Ռամսեսն մինչև Բիզմարք և Նապոլեոն Բոնապարտ և Շեյկսպիր, կ'ազդակեր նա իր ճառերուն մեջ առանց մտահոգվելու այդ անձնավորություններու տարբերության և անոնց ժամանակագրության:

Որինակի համար կ'ըսեք. «Սուրբ Ոգոստինոսը և Սավոնա-
րուան, Ռիչլիոս և Միրապո, Շեյկսպիր և Տոլստոյ»:

Այս կարգի ամբողջականությունը չի կրցավ գոհացնել մեր
Բուրբոնի հոգին և դիմեց ազգային ամբողջականության:

Անիկա հավաքեց չմշկածագցի հայրենակից ուսանողներին
մեկ քանին իր սենյակին մեջ և անոնց խոսեցավ իր խորունկ ճա-
ռերեն մեկը: Թեև Բուրբոնի սենյակին մեջ գտնվող ուսանողները
թվով 4 հոգի էին, բայց Բուրբոն հանդիսավոր կերպով վտարի
կանգնեցավ, սեղանին տեղը փոխեց և բարձրաձայն արտասանեց
հետևյալ ճառը.

—Հայրենակիցներ և ընկերներ, սկսավ անիկա, յես չմշկա-
ծագցի յեմ և ատոր համար ե, վոր բոլորը ինձ կը նախանձին:
Դուք գիտեք թե ինչպես յես կարողացած եմ պապանձեցնել բո-
լորը իբրև... չմշկածագցի, դուք գիտեք թե յես փառքն ու պար-
ծանքը յեղած եմ մեր հայրենի գավառին, թերևս դուք չեք գի-
տեր, վոր միայն իմ, Բուրբոնիս, մղած ջանքերով դուք չվճնտվե-
ցաք վարժարանեն (բոլորը իրարու յերես սկսան նայիլ, տեղեկու-
թյուն չունենալով մի այդպիսի հարցի). դուք գիտեք թե ինչպես յես,
Բուրբոնս, հակաճառած եմ բոլորին և հաղթած անոնց, ճակատ-
ներուն տալով արդարության թուքն ու մուրը: Կուք գիտեք թե
յես ինչպես պաշտպանեցի յերկու ամիս առաջ խաչյալ... Քրիստո-
սը, դուք չեք գիտեր թե ինչ ատորին զրպարտություններ յեղան
մեր հայրենակից ուսանողներու հասցեյին, բայց յես պաշտպանե-
ցի, յեթե յես չըլլայի, յես, յես, յես չըլլայի հիմա դուք փողոց-
ները կը թափառեյիք: Այս բոլոր առհելի ճակատամարտերու հա-
մար Կուլեշի ֆակուլտետն ինձ կը զրկե կիրակի որվան չըմանավար-
տից հանդեսի ճառախոսություն փառքեն: Այս բոլոր զրկանքը ձեր
յերեսեն: Ահա կը դիմեմ ձեզ պաշտպանել ինձ, կը հրամայեմ ձեզ
պաշտպանել ինձ:

Ուսանողները իրարու յերես նայեցան: Բոլորն ալ համոզ-
ված կը թվեյին Բուրբոնի փաստերով: Մեր մոլորակի մարդոց
շատ ընտրյալ թիվ մը կարող ե գիմանալ ուժեղ ամբ խավարու-

թյան: Անոնք արդեն համոզված էին, վոր իրենք պետք եր վճռա-
ված ըլլային, յեթե Բուրբոն «անուելի ճակատամարտներ» չի
մղեր հոգուտ իրենց: Հայրենասիրական զգացումը սկսավ յեռալ
իրենց արյունին մեջ:

— Գ. Բուրբոն, հարեց անոնցմե մեկը, մենք կը պաշտպա-
նենք քեզ, յեթե ցույց տաս մեզ այն կերպը վորով կարող կ'ըլ-
լանք ոգտակար ըլլալ:

— Իհարկե, իհարկե, ավելացուցին մյուսները զրեթե միա-
բերան:

Բուրբոն հրահանգեց անոնց, վոր ամեն մեկը հանձն առնե դտնել
տասնական հայրենակիցներ և բերել հանդեսի սրահը և պատվիրել
անոնց, վոր մյուսներու ճառերը ավարտելե հետո՝ բոլորը միասին
սկսին պոռալ և աղմկել. «Բուրբոնը թող խոսի, մենք Բուրբոնը
կ'ուզենք լսել», իսկ Տնայածը թողուլ իրեն—Բուրբոնին:

Ուստիողները խոստացան և հրաժեշտ առին իսկույն ևեթ
գործի սկսելու:

Բուրբոնի ճառ անտասանող ընկերները ներքին կեղտոտ դո-
հունակությամբ կը դիտեյին Բուրբոնը, վորուն զրկված եր հան-
դեսի շնորհը, բայց անիկա ծանր արհամարհանքի նայվածքով կը
պատասխաներ անոնց զոռոգություններին:

Հասավ հանդեսի մեծ որը: Բուրբոնի հայրենակիցներեն հա-
վաքված էին յերկու հարյուրե ավելի բաղմուկյուն, բացի Բուր-
բոնի անձնական վնչ-հայրենակից համակիրներեն: Անոնք իրենց
հետ բերած էին տասնե ավելի ծաղկեփունջեր: Բուրբոն իր բաղ-
դավոր դասընկերներու հետ միասին յեկավ և բաղմեցավ բեմին
վրա: Ամեն անոնք, վորոնք լուր չունեյին, վոր Բուրբոն զրկված
եր ճառ խոսելու իրավունքեն, կարծեցին, վոր Բուրբոն առաջին
ճառախոսողը պիտի ըլլար, վորովհետև հաճախ կոկորդը կը մաք-
րեր բարձր աղմուկով: Ֆակուլտեն ապշեցավ, վոր Բուրբոնի վրա
վոչ մի ազդեցություն չեր գործած այդ զրկանքը. անոնք համոզ-
ված էին, վոր Բուրբոնը ներկա չեր ըլլար և մինչև անգամ վո-
րոշած էին հանդեսեն հետո իր վկայականը մեկի մը միջոցավ

ուղարկել: Այդ թվականին դավառի մեջ վոչ վոք ամբօխավարության մասին ծանոթություն չուներ:

Կեցցենեւու մեջ բեմ հրավիրվեցան վկայական առնող պարոնները, թվով 7 հոգի, վորոնք արտասանեցին իրենց ճառերը մեջ ընդ մեջ թրքերեն, ֆրանսերեն, անգլերեն և հայերեն լեզուներով: Յերբ յոթ ճառախոսներն ալ վերջացուցին իրենց ճառերը և իրենց բարեկամներն կանխորոշված ծաղկեփունջերը ստացան՝ Բուրբոն անավոր անհանգստության մեջ եր, սպասելով... ցույցին: Յերբ Կոլեջի նախագահը կը պատրաստվեր վկայականները բաժնելու՝ կոպիտ մարդու մը ձայնը լսելի յեղավ, վոր կը պոռար.

—Պ. Բուրբոնը պետք է խոսի, մենք Բուրբոնին ճառը կ'ուզենք:

Այդ կոպիտ ձայնին հետեւեցան հարյուրե ավելի ձայներ: Յիրեց ընդհանուր շփոթ, իրարանցում, աղմուկ, շարժումներ, կանչվրուտուք: Կոլեջի ֆակուլտեն, վոր բեմի մոտը տեղ եր բռնած՝ մասնվեցավ ապշության, բայց հանկարծ հասարակությունը լռեց, վորովհետեւ Բուրբոն արդեն ցատկած եր բեմը և կը... ճառեր:

—Հանդիսականներ, կ'աղաղակեր անիկա, այսպես է տիեզերական պատմությունը, արդարություն, զիտություն, միշտ զիտություն Արարչին հետ և Արարիչն ալ մարդուն հետ միշտ հաշտ, ուրեմն կեցցե գեղարվեստը և գեղարվեստի հանճարեղ ներկայացուցիչներ Դարվին և Լուգեր (ծափեր): Յե՛վ որ մընալ Աստված խոսեցավ և ըսավ մարդուն. «Դուն պիտի ըլլաս Աստված, յեթե ինձի չափ խելք ունենաս», հետևաբար պետք է խելք ունենալ, խելք, միտք, ուղեղ և իմացականություն, ով այս բոլորեն չունի՝ չի կրնար Աստված ըլլալ:

Բուրբոն ճառախոսած ժամանակ վեր վեր կը ցատկեր, բազուկները բացած, կը նայեր առաստաղին, մազերը թափած իր ճակատին վրա, յերբեմն մեջբերումներ կ'ըներ Դուրյանի բանաստեղծություններին.

«Փշրե խոկն հսկա, Աստված վոխերիմ»:

Բուրբոն թերևս այսպիսի ճառ արտասանելու վորոշում տված չեր մինչև անգամ... ասպագային: Դուրյանեն կը ցատկեր Ռայրլնին

«Roll, thou ocean, roll», կ'արտասանեն ֆրանսերեն, անգլերեն և հայերեն լեզուներով: Իր ըսածներուն շեշտ և ուժ գնություն տալու համար կը հայտարարեն. «Այսպես կը մտածե նաև ֆրանսացի նշանավոր փիլիսոփա մը»: Բուրբոնի համար գրականության, գեղարվեստի, գիտության և փիլիսոփայության մեջ տարբերություն չիկար, անոր համար ամեն ինչ փիլիսոփայություն էր, բոլոր մեծ մարդիկ փիլիսոփա էին, վորեւեւ պատմական անուն, վորուն հանդիպե՛ր գրքի մը անկյունը՝ անիկա Բուրբոնի համար անպայման փիլիսոփա յեր: Ավելորդ է ըսել, վոր Բուրբոնի ճառին զլխավոր պահասածը նյութն էր—ի՞նչպես սկսավ, ի՞նչպես ընթացք տվավ իր ըսելիքներուն և ո՛ւր վերջացուց և ինչո՞ւ վերջացուց:

Յերբ Բուրբոն հոգնած և քրտնած լրացուց իր խոսքերը՝ ծաղկեփունջերու տարափ մը սկսավ զինք վողողել: Իր հայրենակիցները չափազանց գոհ մնացեր էին այդ ճառեն: Փակուլտեյի այն անդամները, վորոնք ամերիկացի էին և լավ չէին տիրապետեր հայերեն լեզվին՝ հիացեր էին այդ ճառին վրա:

Բուրբոն վկայականը և տիտղոսը առավ և դուրս յելավ Կոլե՛ջի շրջափակեն անգամ մընալ չվերադառնալու յերդումով:

Բուրբոն այդ որ մեծ ճաշկերույթ սարքեց իր հայրենակիցներուն համար, վորոնցմե ներկա էին 30-ե ավելի, անոնց ներկայության շարունակեց իր հաղթական ճառախոսությունները անվերջանալի վողկորությամբ:

Յերբ անիկա վերջացուց իր ճաշկերույթները՝ մտածեց իր տիտղոսի մասին: Բուրբոն արդեն յերկար մտածելե յետք՝ հասած էր յեզրակացության—պիտի կոչվեր գոկտոր և դոկտոր կոչվելու համար պետք էր անպայման մեկնիլ Բեյրութ—բժշկական վարժարան:

Յեփրատ Կոլե՛ջի իր վկայականը առնելե հետո՝ անիկա նա-
ճակ գրեց իր հորը և մորը և հայտնեց իր մտադրությունը: Բուր-
բոն նամակին տակ ստորագրեց «Ձեր վորդին Տ. Բուրբոնյան. A. B.»
Ամբողջ տունը հավաքվեցավ այդ լատինական տառերու իմաստը
հեգեթու, բայց բան մը դուրս չեկավ: Բուրբոնի հայրը կանչեց ա-

վանի քահանան և անոր հմտության հանձնեց լատինական գրերը, բայց քահանային ալ անիմանալի թվեցավ, մեկու մը, վոր կրնար լուծել քրիստոնեյական խորհուրդները և մեկնաբանել ավետարանական առասպելները, մինչև անգամ... անապական հղությունը:

Վերջը վերջը Բուրբոնի վոչ պակաս խելացի հայրն եր, վոր գտավ այդ լատինական տառերու իմաստը:

— Քրիստոսի խաչին վրա գրված է. Ն. Թ. Լ. -ի պես բան մընե, ըսավ անիկա:

Բուրբոն իր նամակին մեջ գրած եր, վոր չեր կրնար այցելել իր հայրենի գյուղը, վորովհետև անմիջապես պիտի մեկնեը դեպի Բեյրութու: Ծնողները շատ խնդրեցին իրենց պատասխանին մեջ գալ և զիրենք տեսնել և ապա մեկնիլ, բայց Բուրբոն չլսեց:

Բուրբոն մեկնեցավ Բեյրութու, ճանապարհին հանդիպելով Տիգրանակերտ, Ուրֆա, Այնթապ, Հալեբ, արտասանելով ամեն մեկ քաղաքի մեջ վոգևորիչ ճառեր, թողլով խոր տպավորություն:

Բեյրութ հասնելուն՝ Բուրբոն զարմացավ անիկա կը սպասեր տեսնել զավառական քաղաք մը, ուր կարենար աչքի իյնալ: Բեյրութ իր տեսած բոլոր քաղաքներեն ավելի աղմկոտ և բազմամարդ եր, անոր պակսեցան այնտեղ ճառի ամենորյա առիթներ: Բուրբոն իր ստացած A. B. տիտղոսով, առանց քննության ընդունվեցավ Բեյրութի ամերիկյան բժշկական համալսարանը իբրև ներքին հիվանդություններու ուսանող: Իր դասընկերներն ալ դրսեն յեկած էին և անծանոթ էին քաղաքին: Որ մը այցելեց իր դասընկերներեն մեկուն սենյակը և տեսավ որիորդի մը լուսանկարը անոր սեղանին վրա:

— Ի՞նչ լուսանկար ե այս, հարց տվավ իր դասընկերին:

— Իմ սիրուհիս ե, պատասխանեց դասընկերը:

Բուրբոն այս պատասխանին վրա հիշեց Սիրանուշը, վորուն իզո՛ւր մերժած եր իր սերը: Իր յերիտասարդի արյունը սկսավ յեռալ և սկսավ կարոտիլ... սիրո՛ւ:

Անոր համար պուրակները լեցուն էին սիրով, թավուաներու ճիշերը կը դողդողացնէին անոր սիրտը: Մեկ քանի անգամ փոր-

ձեց յերթալ ծովի ափը և հռետորություն ընել, բայց ծափահարություններ չլսեց, Միայն արժանացավ ակիքներու արհամարհանքին:

Սիրելի կը ցանկար...

Բուրբոն յերկարորեն Սիրանուշի նամակը փնտռեց Խաբըրդեն քերած իր նամակներուն մեջ, գծրախտաբար չգտավ:

Որ մը, յերբ իր սենյակին լուսամուտի առջև նստած էր, սուրիացի աղջիկ մը յերեցավ դիմացի պատուհանին մեջ: Բուրբոն խռովեցավ, հուզվեցավ, կարմրեցավ, տժգունեցավ, սենյակին մեջ դնաց և յեկավ և զգաց, վոր... կը սիրէ:

Գիշերը հայելիին դեմ կանգնած՝ վեր առավ թևերը, ողը սեղմեց իր կրծքին, սիրո յերդումի յերկար ճառ մը արտասանեց:

Այս ճառն հետո անիկա արդեն բուռն կերպով սիրահարած էր: Կը սիրեր մեկը, վոր գեղեցիկ էր Բիատրիչի պես, վոր զինք կառաջնորդեր լուսեղեն վոլորաներ, ուր կունկնդրեր յերկնային նվազներու:

Բայց ինչ էր սուրիացի գեղեցիկ աղջկան անունը — չէր գիտեր: Յեթե հարցնէր, այդ կըլլար իրական, բայց Բուրբոն պետք էր յեկեկայեր, վորպեսզի իրական դառնար:

Հանիֆե ... այսպես յերեակայեց սուրիացի աղջկան անունը:

Բուրբոն պատրաստ էր զոհվելու Հանիֆեյի համար:

Մեկ քանի որ հետո յերեակայեց, վոր իր սիրունին կակնկալեր իրմե սիրո համար ծովը նետվիլ: Գնաց ծովեզերք, վորոշեց անմիջապես ինքզինք հանձնել ծովի անգութ ակիքներուն, բայց վերջին բոպելին մտածեց, վոր գեթ վերջին անգամ պետք էր տեսնել Հանիֆեն և ապա... մեռնիլ:

— Վո՛չ, վո՛չ, պետք է վերջին անգամ տեսնել, աղաղակեց ինքնիրեն և վերադարձավ ծովեզերեն զեպի սենյակը:

— Հավիտյան, հավիտյան հավատարիմ կը մնամ քեզ, կը փոխեմ ծովերու և գետերու ընթացքը, յեթե այդպես կամենաս, ո՞վ Հանիֆե, կը մոլտար ինքնիրեն կես գիշերեն հետո:

Որ մը, յերբ իր առանձնասենյակին պարտեզի կողմի լուսամուտը նստած վերջալուսը կը գիտեր՝ սկսավ թևի հանդիսավոր

շարժումներ ընել, կարծես մեկու մը հետ խոսակցութեան մեջ երբեք չէր բաժանուած միջնեցի և լուսինն ալ կորսվեցաւ ամպին յետեւ՝ ճրագ վառեց և իր այդ որպէս որագործութեան մեջ արձանագրեց հետեւյալը.

Հինգշաբթի. 3 մայիս, 1907

«Այսօր Հանիֆեյի հետ ելի մեծ խնճուղի մը մէջ: Անիկա իմ կողքիս նստած՝ սիրազին կը հեղար յեղ կը յերգեր: Յետ կատաղի կերպով կը սիրելի զինքը յեղ մեղմով կը շոյելի իր վարսերը: Բոլորը կը նախանձեցին ինձ: Յետ բաժակ - առաջարկեցի իմ Հանիֆեյի կենացը յեղ իր շրթունքներուն մեջն խմեցի յերկնային նեկտարը: Երբ յետ խոսեցաւ, բոլորը կը ծափահարեցին: Յետ հազված ելի, իսկ Հանիֆեն յերջանկութենէն խելահեղ կարտատկեր, լեցնելով իր ձեռքին ընկած վոսկյա բաժակը: Ո՛վ Հանիֆե, յերկնային թեմալոր հրեշտակ, դուն իմա ես հովիտյան յեղ յնա, յնա, յնա քուղ եմ հովիտ-յան...»

Բուրճոն վերելի որագրած դեպքը միայն յերեակայեց...

2

1908-ի գարնան, Բեյրութ ժամանող Ֆրանսական շողենավեն դուրս կելլեր միջահասակ, նիհար, սև և իմաստուն աչքերով, արտաքինով չափազանց խեղճ, 40-ի մօտ մարդ մը: Մտախնայ զընդոդ աչք մ'իսկ չեր կարող գուշակել այս մարդու ներքինը և իր առաքելութեան նպատակը: Անիկա իր ձեռքին կը կրեր պայուսակ մը, վորուն մեջ իր ճերմակեղեններէն և անցադրէն բացի վոշինչ չկար: Այս մարդը շողենավեն դուրս գալուն պես, իր քայլերը ուղղեց դեպի քաղաքամէջը, վարձեց անշուք հյուրանոցի մը փոքրիկ սենյակը և ըլլալով հոգնած, պառկեցաւ ու քնացաւ:

Հաջորդ առավոտ իր առաջին գործը յեղաւ հասկնալ Բեյրութի մեջ հաստատուած Ֆրանսական և ամերիկայան բժշկական վարժարաններու հասցեները և ուղղվեցաւ դեպի ամերիկայնը:

Այս մարդը, վոր կը կոչվեր Սարգիս Սափարյան, հայ մընէր, ուղարկված Շվեյցարիայի Ժընև քաղաքի մեջ հրատարակվող «Դը-

րոշակ՝ թերթի խմբագրութեան կողմէն Բեյրութի հայ ուսանողութեան մէջ հեղափոխական սերմեր ցանկու համար: «Դրոշակ» թերթը պաշտօնական որգանն էր Հայ Հեղափոխական Դաշնակցութեան, վորուն գործունէութեանը կը տարածվէր Կովկասի և տաճկական Հայաստանի հյուսիսային գավառներու մէջ: Սարգիս Սավարյան կուգար իր կուսակցութեան համար նոր դաշտեր գտնելու: Այս մարդը նվիրված էր այդ կուսակցութեան հոգեին, լինելով կուսակցութեան հիմնադիրներէն մէկը:

Սավարյան քիչ խոսող մարդ էր, իր խոսակերպը՝ համակրելի և գրավիչ:

Այդ առաւոտն իսկ անիկա ծանոթացաւ հայ ուսանողի մը, վոր իր կարգին զինքը ծանոթացուց մեկ քանի ուրիշ ուսանողներու: Սավարյանը յերբեք չտատամսեցաւ իր առաքելութեան նպատակը բացօրոշ դնելու այդ մեկ քանի նոր ծանոթացած ուսանողներու առջև, վորոնք բուն խանդավառութեամբ ընդունեցին դաշն: Սավարյան առաջարկեց այդ ուսանողներուն իր նպատակը պարզել ընկերներու և առաջարկեց զադանի ժողով մը սարքել, ուր պիտի խոսեր ինքը հայ ժողովուրդը թրքական լուծէն ազատելու մասին:

Դադանի ժողովը տեղի ունեցավ: Յերեք ժամ ամբողջ Սարգիս Սավարյան խոսեցաւ աշխարհի բոլոր հեղափոխութեանց պայմանն պատճառներու և գործելակերպի մասին: Ամփոփ կերպով ներկայացուց իր պատկանած կուսակցութեան պատմութեանը, իր ընկերներու հերոսական սխրագործութեանները, տերրորները, պետութեանց հետ ունեցած բանակցութեանները, 1905 թ. Պոլսի մեծ մահափորձը, Ծովասարի կռիւները, իր կուսակցութեան առժամյա և ապագա ծրագիրները: Ուսանողները անկեղծ խանդավառութեամբ մտիկ ըրին Սարգիս Սավարյանը:

Սավարյան իր ըսելիքները լրացնելէ հետո՝ խոսք տվաւ նաև ունկնդիր ուսանողներու իրենց տպավորութեանը հայտնելու և առհասարակ արտահայտվելու: Ուսանողները բոլորն ալ լուռ էյին և ինկած խոր խօհերու մէջ, բայց անոնցմէ մէկը, վոր Սավար-

բայանի զրույցի ամբողջ ընթացքին անհանգիստ շարժումներ կ'ընեն, վտռի կանգնեցավ շատ հանդիսավոր կերպով և խոսելու պատրաստ՝ իր շուրջը սկսավ դիտել։ Այդ ուսանողը կ'ըլլար քսան-ևհինգը անցած, կարճահասակ, սրունքները անհամեմատ կարճ քան իրանը, բայց չորացած սյունի պես ուղիղ, թևերը անհանգիստ շարժման մեջ, աչքերը խոշոր և բոցավառ, պեխերը զլխիվայր դարձված հսկա ստորակենտերու նման իր քթին յերկու կողմերը տընկըված։ Հակառակ այս նկարագրության անիկա մինչև անգամ գեղադեմ յերիտասարդ եր։

— Հայաստանի ազատագրության մեծ ուխտավոր, սկսավ անիկա, և դուք, ուսանող պարոններ, Յե՛ս... յե՛ս անհուն տենչանքով կապասեյի այս յերջանիկ որվան տարիներն ի վեր։ Հայաստանի ազատագրության իղեպղը յեղած ե իմ յերազներուս բոցավառության բուն շարժառիթը։ Յե՛ս յերջանիկ եմ այսուր և յես կուզեյի, վոր բոլորդ ալ ըլլաք յերջանիկ։ Մեզ մոտ յեկած ե հայ ազգի պարծանքը, մեծն Սափարյանը (Բեյրութի մեջ վո՛չ վոր լսած եր Սափարյանի անունը յեւ Սափարյան ինքը վոշինչ խոսած եր իր մասին), մենք կերզուոնք, յե՛ս կերզում իր առջև ձեռք հավատարիմ այն սրբազան կրակին, վոր այսուր վառեց պարոն Սափարյանը մեր հոգիներու մթության մեջ։ Մենք կ'երթանք, յե՛ս կ'երթամ վրեժ լուծել, դավաթ դավաթ խմել տուշմանի արյունը և ապա յե՛ս կը մեռնիմ։

Ավելի պիտի շարունակեք, յեթե Սարգիս Սափարյան չընդհատեք ճառը՝ հիշեցնելով, վոր զազանի ժողովի նստած եյին և կարելի չեւ այդքան բարձրակոչ արտահայտվիլ։

— Յես շնորհակալ եմ, ընկեր ստուգնատ, ձեր ցույց տված խանդավառության հանդեպ։ յերբ ինձ ուղարկում եյին ժընեից այստեղ՝ զգում եյի հեռվից այս խանդավառությունը, յես շատ ուրախ եմ, վոր իմ և իմ ընկերների հույսերը ի գերեւ չպետք ե յելլեն, պատասխանեց Սափարյան։

Սարգիս Սափարյան կը խոսեր հեղափոխորեն — կովկասյան հայ բարբառով։

Սարգիս Սափարյան դարձյալ դիմեց ուսանողներու արտա-

հայտնվելու համար, բայց վնչ վոք ուզեց տեղեն շարժիլ, այս անգամ դարձյալ միկնուլն անհանգիստ ուսանողը ուզեց ցատկել և խոսիլ, բայց իր ընկերները չթողուցին. Սավարյան տեսնելով այդ ուզեց հանդարտեցնել և ըսավ.

— Բավական ե, ընկեր, արդեն մենք առիթը ունեցել ենք լրտելու ձեզ և թափանցելու ձեր յեռանդին:

Այս անհանգիստ ուսանողը մեր Բուրբոնն էր: Բայց Սարգիս Սավարյանի «ընկեր» հորջորջումը յեռացած ջուրի վրա սառ ջուր լցնելու պես բան մըն էր, վորովհետև Բուրբոնը թեև վեց ամսովան բժշկական ուսանող էր, բայց արդեն տունը դրած նամակներուն մեջ — Յես, ձեր վորդին, կամ ձեր յեղբայրը՝ դոկտոր Բուրբոնյան — կստորագրեր:

Սարգիս Սավարյան ուսանողական կոմիտե մը ընտրեց, վոր կոչվեցավ — Զրաքաղաքի Կոնակ Կոմիտե:

Յերեք որ հետո Սարգիս Սավարյան գնաց Ֆրանսական հյուպատոսարանը, անկից ժընեհն ստացավ «հեղափոխական» հրատարակությունները առավ և բերավ հանձնեց Ջրաքաղաքի «Կոնակ» կոմիտեյին և ինքը մյուս որը մեկնեցավ՝ դեպի կլիկյան ամեր միկնուլն վողին տարածելու համար, ուր հայ հեղափոխության նվիրված մյուս կուսակցությունները արդեն կենտրոնացուցած էին իրենց ուժերը:

Սարգիս Սավարյան շատ խոր տպավորություն ստացավ Ջրաքաղաքի հայ ուսանողությունեն, բայց Բուրբոնյանը գամված մընաց իր մտքին մեջ իբրև իր կուսակցության «տիպիկ» շրջուն պըրոպականգիստ:

— Ամենահարմար տիպն է դա, կը մտածեր Սավարյան, պիտի գործածել դրան:

Սարգիս Սավարյանի առաքելությունը Բուրբոնի յերևակայության մեջ ստեղծեց նոր փոթորիկներ:

Բուրբոնը կը շարունակեր սիրել Հանիֆեն իդեալական սիրով, բայց Սավարյան ազդարարած էր, վոր ուսանողները պետք էին հրաժարիլ աշխարհիկ կյանքե, մեկ դի թողուլ կյանքի բովանդակ

կըսէր, յերիտասարդութեան խելական խաղերը և նվիրվիլ աստ-
վածային վողկորութեամբ հեղափոխութեան փշոտ ճանապարհին:

— Պիտի ապրել հոգեկան աշխարհում, հայտարարած եր Սա-
վարյան:

Համաձայն ամենատարրական տրամաբանութեան՝ Հանիֆեյի
սերը վորեն կապ չունի աշխարհիկ կյանքի հետ և Սավարյանի
«աշխարհիկ» դարձվածքը չպիտի խանգարէ մեր Բուրբոնի ultra-
պոպուլիստական սերը: Ատիկա աղպես եր համաձայն... տրամաբա-
նութեան, բայց Բուրբոնը չեր տրամաբաներ—Բուրբոնը կերևա-
կայեր, հետևաբար կը գործեր, անիկա կյանքի ամենեն իրական
սահմանին մեջ եր: Անիկա ուրեմն կը վայելէր... աշխարհիկ սեր,
կը գրկէր և կը սեղմէր իր կուրծքին Հանիֆեն, կը համբուրէր
դայն, անվերջ կը համբուրէր, յերբեմն նույնիսկ մարելով և իյնա-
լով գետին անոր սիրո ազդեցութեան տակ: Որովան բոլոր ժամա-
նակը Բուրբոն նվիրած եր Հանիֆեյի հաճոյակատար ըլլալու ծա-
ռայութեան: Անոր հետ գիշերները խնձուրի մեջ կը զտնվէր, կը
գինովնար անոր սիրուն համար:

Կես գիշերեն հետո Հանիֆեն կուգար... իր սենյակը, շոյելով և
փայփայելով անոր խոնջած ճակատը: Մթնշաղին կը մեկնէր պար-
տեզի դուռնէն իր տունը, վորպէսզի մարդիկ չի նշմարեյին, տա-
նելով իր հետ մեր գինով, արբոյս Բուրբոնի սիրո ազապատանք-
ներն ու պաղատանքները:

Այսպէս կ'երևակայեր անիկա:

Բուրբոնը սկսավ լուրջ մտածել կնոջ և հայրենիքի մասին:
Սավարյան բոցավառ ճառերով պատկերացուցած եր Գարիբալդի-
ները, Վաշինգտոնները, Անդրանիկներն ու Սերոբները: Կոչ եր
ըրած յերիտասարդ ուսանողութեան հոգիին՝ նվիրվելու հանրային
դատին և զոհվելու:

Կ'սկսէր խոսիլ ինքն իր դեմ շատ անգամ, իր սենյակին մեջ
կամ ծովկզըր:

Սէր թե հայրենիք—այս եր Բուրբոնի յերևակայութեան տան-
ջանքը:

Արդարեւ, Սավարյանի «հեղափոխականացումն» հետո Բուրբոնի մեջ տեղի ունեցած եր նոր յերևակայության հրդեհ, վոր զինքը կը բարձրացներ իր համար մինչև այդ թվականը անձանոթ հորիզոններ:

Անիկա մտածեց կախաղանի մասին, բայց իրեն դաժան չըթվեցավ, վորովհետեւ Սավարյան պատմած եր զանազան դուշագոհական մահերու մասին: Անիկա չսարսափեցավ բանտի հեռապատկերներեն, վորովհետեւ Սավարյան կոչ եր ըրած ասպետի վայել հոգիով տոկալ վորձանքներու, զիմադրավել հեղափոխական մահացու վտանգները: Բայց մյուս կողմեն կը տեսներ Հանիֆեն ծուռկի յեկած իր առջև, աչքերը դարձուցած արտասուքի աղբյուր, կը լսեր անոր յերգը, վոր հավիտենական հեծեծանքն եր սիրո թշվառության, բայց Սավարյանի պատգամը կը հնչեր. «Մի մոռանաք, ընկերներ, վոր յերբ ձեր կյանքը զոհում եք մի աղջկան համար, ձեր քույրերից հագարավորներ զոհում են անոգոք յաթաղանի տակ»:

Բուրբոնը պետք եր միայն մեկ վորոշում տար,—կամ մնալ Բեյրութ և սիրել Հանիֆեն և կամ ձգել վարժարանը և յերթալ գյուղերն ու քաղաքները քարոզելու հեղափոխութուն և ժողովուրդը ըմբոստացնելու բռնակալության դեմ: Վարժարանը դուրսությամբ կրնար լքել, վորովհետեւ իր պատանեկության ամենակարմիր յերազը—կոշիկի դոկտոր—իրականացած եր, բացի իր նամակնորուն տակ «Դոկտոր Բուրբոնյան» ստորագրելը, այցեստմտպագրել տված եր, չորս լեզուներով միևնույն հորջորջումով:

—Տիտղոսը ստանալես հետո պետք ե նվիրվիմ... վորո՞ւ, դրժվար եր պատասխան տալ—Հանիֆե և Հայաստան,—յերկուքն ալ անքան տեսլական: անքան շողով և քաղցրությամբ լեցուն:

Անիկա կրկնապատկեց իր ծովեզրյա պտույտները և ավելի կատաղի կերպով կը ճառախոսեր... ալիքներուն: Մերթ կըմբոստանար տիրոջ պետական կարգերուն դեմ, կը տեսներ, վոր հարյուրավոր մարդիկ շղթայված՝ սուխներով կը քշվեյին դեպի բանտ: Կը տեսներ, վոր ձորի մը մեջեն հալուկներ զենքը ձեռքերնին,

«աչքերնին տատղերով լեցուն» դեպի լեռը կը բարձրանային, և կը պոռար վորոտընդոտս.

— Եես ձեզի հետ կուգամ, յես լեռ կելլեմ, յես զենք կառնեմ, և յես ձեզի ոգնության կուգամ, յես՝ դովտորս, կարհամարհեմ ամեն ինչ, և՛ փառք, և՛ հարստություն, և՛ սեր, և՛ հանգրստություն:

Տուն վերադարձին կերևակայեր, վոր Հանիֆեն արցունքներու մեջ կը խեղդվի, ոգնություն կազերսե, կը մարի, կիյնա, կը զառանցե:

Ահա Հանիֆեն՝ մազերը թափթփած իր ուսերուն վրա՝ աչքերը գիշերի չափ մութ և աղերսազին՝ ինկած ե Բուրբոնի անկողնի վրա և բազուկները պարզած՝ կը պոռա. «Ինձ ծովը նետեցեք, մարեցեք իմ հոգիի հրդեհը, բռնեցեք մազերես և քաշեցեք փողոցներուն մեջ»:

Տակավին շատ յերկար պիտի տևեյին Բուրբոնի յերևակայության չարչարանքները, յեթե նոր պատգամ մը չի գար և կշիռքին մեկ կողմը զգալապես չժանրացներ:

Ամառվան արձակուրդին քանի մօր առաջ Զրաքաղաքի «Կոնակ» կոմիտեն զադտնազիր նամակ ստացած եր ընկեր Սափարյանեն, վորուն համար ուսանողները ժողով ունեցան: Մեկ քանի հոգիներ իրարու քով յեկան և սկսան զադտնազիրը հեզել և դասավորել կարգալու համար ժողովին առջև, վոր առեն զոկ. Բուրբոնյանը սենյակին մեջ անհանգիստ պառւյտներ կ'ըներ ծանրակշիռ լուր մը լսելու կանխահոգությամբ:

Կը զարնեն, կը թալանեն, կը սպանեն, ազատորեն վոճիրներ կը դործվին, յես անոնց կը սովորեցնեմ, յես կը նվիրվիմ անոնց ազատագրության, կը խոսեր ինքնիրեն Դոկտ. Բուրբոնյանը:

— Ահա՛վասիկ, պոռաց ուսանողներեն մեկը վոր ժողովի քարտուղարն եր և սկսավ կարգալ.

— «Միրելի բնկերներ, նոր ուխտի զինվորներ, յես զրուսեմ եմ ձեզ այս նամակը Հայաստանի «Ժայռ» բայոնից, ուր յես բաց եմ արել գործունեություն նոր ասպարեզ: Վոզջ հայ տառապած ժողո-

վուրդը ձեր ողնությանն ե սպասում, դուք պիտի լինիք հեղափոխության և հայրենիքի աղբի Պիտի ստեղծել ժողովուրդին մեջ հեղափոխական տենդենցներ։ Յես առաջարկում յեմ «Կոնակ» կոմիտեյիդ արձակուրդի առաջին իսկ օրից ընկեր Բուրբոնյանը ճամբա հանել զեպի Հայաստան, բոլոր գյուղերում ու քաղաքներում քարոզելու հեղափոխություն։ Իր հետ միք մոռանա տալ «Դրոշակ»ի հրատարակություններից, վոր ստացել եյիք իմ միջոցով ժընկից։ Պրոպականդան պիտի լինի խիստ զաղտնի ընկեր Բուրբոնյանի կողմից։ Մաղթում եմ ձեզ յեռանդ և ընկեր Բուրբոնյանի անսահման անձնազոհություն, համբուրելով ձեր հեղափոխականի անբիծ ճակատները, Լուսկյաց։

Նամակի ընթերցումը լրանալեն անմիջապես հետո՝ ընկեր Բուրբոնյանը ցատկեց վոսքի և կոխոտելով իր հեղափոխականի վոսքերուն տակ Հանիֆեն և կյանքի բոլոր վայելքները, սկսավ վոգնորիչ ճառ մ'ըսել։ Անիկա փրփրած և կատաղած եր։

— Կեցեք բարով, ընկեր ուսանողներ, ըսավ անիկա, յես կերթամ զեպի բանտ և աքսոր, զեպի մահ ու կախաղան, զեպի փառք ու յերկինք, զեպի Հայաստանի լեռները, դուք, ով բոլոր բռնակալներ այս աշխարհին, զողացեք, սասանեցեք, գուշակեցեք այն բոլոր սարսափները, զոր յես պիտի ուղարկեմ ձեզ, իմ հեղափոխականի անբիծ ճակատը յերբեք չպիտի խոնարհի ձեր առջև, անիկա, իմ հեղափոխականի սեզ, վսեմ ու մաքուր ճակատը պիտի հպի աստղերուն, կեցեք բարով, ընկերներ, յես կը համբուրեմ ձեր ճակատները, դուք ալ համբուրեցեք իմ բոցավառ ճակատը։ Յես կերթամ. դուք կը մնաք հոս. յես կերթամ, դուք կարտասվեք հոս. կեցեք բարով, կեցեք բարով։

Տակավին շատ պիտի յերկարեր, յեթե լուրջ ուսանողներ են մեկը Մավարյանի նման չընդհատեր զայն հիշեցնելով զաղտնի ժողովի հանգամանքը։ Ուսանողներեն մեկ քանին այնքան հուզված եյին, վոր սկսած եյին արտասվել։ Բուրբոնյանը իր ճառը բարձրագույն հետադարձ արվեստով լրացնելի հետո՝ բռնեց բոլորին ձեռքերը

և պինդ-պինդ համբուրեց բոլորին ճակատները: Ուսանողներն ալ փոխադարձաբար համբուրեցին ընկեր դուկտոր Բուրբոնյանի հեղափոխականի անբիծ ճակատը:

Գիշերը ուշ ատեն ցրվեցան՝ ճանապարհորդության բոլոր ծրագիրները մշակելի հետո: Բուրբոնյանը մերժեց ծովով ճամբորդել, վորովհետև կուզեր ցամաքով յերթալ՝ արարական նժույգի վրա նստած: Ուսանողները համաձայնեցան այդ ցանկության:

Կես գիշերեն հետո տուն վերադարձին՝ յերևակայեց փողոցին մեջտեղը կանգնած Հանիֆեն, վոր վհուկի մը պես աչքերը վոլորած, մազերը ցանուցրիվ, զգեստները պատառոտուն, թևերը պարզած՝ իրեն կաղերսեր և կաղաղակեր:

—Մի ըլլար այդքան անզուլթ, ով իմ սրտին ծաղիկը, յես ալ կուգամ քեզի հետ դեպի սարեր ու ձորեր, յես ալ կընկերանամ քեզի, քու բանտերու շարշարանքներուդ, յես մինեկ եմ այս ամայի աշխարհին մեջ, վոչ վոք ունիմ զիս սիրող, դուն ես իմ արևը, դուն ես իմ թագավորը, արքայից արքան, և ինկավ Բուրբոնի վոտքերուն:

Բուրբոնը արհամարհեց այդ բոլորը, անիկա վորոշում տված էր նվիրվիլ և զոհվիլ հայրենիքին համար և կին մը յերբեք արգելք չպիտի ըլլար իր հեղափոխական քայլերուն: Անիկա առանց տատամելու, հպարտորեն և վհոթեն թողուց խեղճ, սիրավառ Հանիֆեն ամայի փողոցին մեջ և յեկավ տուն մեկ քանի որեն մեկնելու համար գեպի... հեղափոխություն:

Բուրբոնյան արարական ձի մը զնեց և ճամբա ինկավ դեպի Հալեր: Անիկա հագված էր արաք ձիավորի նման: Առաջին որեն իսկ անիկա սկսավ մտածել կարևոր բանի մը մասին: Այդ բանը դարձավ հոգեկան տանջանք իր համար: Զրաքաղաքի «կոնակ» կոմիտեն իրեն պատվիրած էր հեղափոխական քարոզչությունը առնիլ խիստ զաղտնի, տված էյին անոր հեղափոխական արվեստի բոլոր նրբությունները, — ինչպես պետք էր մանել քաղաք, ինչպես պետք էր ծանոթանալ հեղափոխական ախպերու հետ, բայց Բուրբոնյանը անոնցմե և վոչ մեկուն կարևորություն չտվավ:

Նոր հեղափոխականին տանջանքը այն եր, վոր քարոզչությունը պիտի տարվեր խիստ զաղտնի, ուրեմն անիկա զրկված եր... ճառախոսութենէ:

Յեթե մեկը ըլլար, վոր իր ճառախոսությունը սաստեր և կասեցներ զայն, գեթ ինք կրնար յերբեմն-յերբեմն սկսիլ և մեկ քանի վայրկյան վայելչորեն... ճառախոսել:

Ճանապարհին ձիուն վրայեն ամայի արահետներու մեջ բավական զոհացում տվա՞վ իր տոչորոզ մարմանչին, ճառախոսելով համարձակ և հեղափոխականացնելով... լեռներն ու ձորերը: Հանկարծ ուրիշ միտք մը սկսա՞յ տանջել զինք, վոր տիպար հեղափոխական ըլլալու համար պետք եր բանտ մտնել Գեռլներու, Յերկաթներու, Փինթի Մինասներու, Սյունկի Ավետիսներու, Զան-Թասներու, Դժոխքներու, Նժդեհներու պես: Առանց այդ բանտային արկածի ինք չեր կրնար ըլլալ հեղափոխական հերոս, հետևաբար վորոշեց սարսափելի քայլեր առնել փութացնելու համար արկածը, վորուն յետեկն պիտի հասներ փառքը և հեղափոխական մեծ վայելչությունը:

Յերբ անիկա մոտեցա՞վ Հալերին, արդեն ինքզինք կզգար հոգնած և աշխատանքի ծանրության տակ ընկճված... Ձին կապեց ծառի մը և ստվերին տակ ընկողմանեցա՞վ հանգստանալու: Յերկու ժամվա մը քիչ մը հետո, վոր տտն զառանցանքներ կընէր և թևերու ու գլուխի անհանգիստ շարժումներ, աչքերը բացա՞յ և տեսա՞յ յերկու թյուրք ժանդարմներ, վորոնք իրենց ձիերուն վրա հեծած կամաց կամաց ճանապարհը կը կտրեյին: Յերբ անոնք մոտավորապես հիսուն քայլ հեռու ելին՝ հեղափոխականը (տակաւին հերոս չեր) վտրքի կանգնեցա՞յ և սաստեց անոնց կանգ առնել:

— Ո՛ւր կերթաք, հարցուց անոնց:

Անոնք իրարու յերես նայեցին և անմիջապէս չղատախառնեցին: Ընկեր Բուրճոյանը անհամբեր՝ քաշեց իր ձիու արծաթագոծ մտրակը (այն տտն չունէր վոչ մի գնը) և սպառնալով՝ վրանին խուժեց: Ժանդարմները կարծելով զայն տրաք բարձրաստիճան սպա,

տհաբեկված՝ իրենց ձիերը մղեցին քառասորոփ փութկոտության և փախան։ Յերբ անոնք կտրվեցան տեսողութենէ՝ Բուրբոնյանը վերադարձավ իր ձիուն քով և ճառախոսեց այսպէս.

— Ո՞վ հայրենակիցներ, ժ՛վ տառապալներ, յես յեկա ձեզ փրկելու, յես ազատագրեցի ձեզ յերկու սաղայելներէ։ Անոնք իմ շնորհիւ հավե՛տ... կորած են։ Անոնց սուրը այլևս չկրնար բարձրանալ ձեր անմեղ վիզերուն վրա։ Յես կազատագրեմ ձեզ բոլոր խուժողութ, ցածողի ժանդարմներէ, կեցցե՛ հեղափոխությունը, կեցցե՛ հերոսությունը։

Ընկեր Բուրբոնյան այլևս հերոս եր, միայն աշխարհահռչակ դառնալու համար պետք եր բանտ մտնել։

Իրիկունը ուշ տառն անիկա մտավ քաղաք և զնաց ընկեր լիւնելու ատակ յերիտասարդի մը տունը, վորուն հասցեն տրված եր իրեն «Վոնալ» կոմիտեյին։ Այս յերիտասարդը անըմբռնելի յերկշտությամբ ընդունեց հերոսը։ Գոցեց դուրսի դուռը, փակեց լուսամուտի փեղկերը, վորպեսզի, Աստված մի՛ արասցե, դուրսն մեկը չտեսներ այդպիսի հեղափոխական տարագով մեկը։ Տնեցիները նշմարելով իրենց տղամարդու անսահման զգուշավորությունը, իրենք ալ սկսան ցած ձայնով խոսիլ, գրեթէ փսփսալ իրարու։

Յերկուդը իր զազաթնակեալին հասավ, յերբ հերոս Բուրբոնյանը պատմեց իր ազատագրական առաջին ակտը։ Հյուրասերը տենչալով տենչաց առավուտը, վորպէս զի կերպով մը ազատվեալ իր հյուրեն։

Գոկտոր Բուրբոնյանը Հալեր քաղաքը մօտենալու ճանապարհին հայտնաբերած հերոսությունը պատմելն հետո, պատմեց և ուրիշներու հերոսությունները հեղափոխականացնելու համար իր շրջանակը։

Պիչերը անիկա յերազեց, վոր բռնակալ կառավարության կողմն չերբակալեցին զինք, նետեցին բանտ... Քառանց քննության՝ յերկու ժանդարմներ ումբով սպանելու ամբաստանությամբ։ Բանտի մեջ սարսափելի տառապանքներու յենթարկեցին զայն, մեխերու վրա նստեցուցին, յեռացած հավկիթներ գրին թևերուն

տակ, տաքցած յերկաթներով սյրեցին մարմինը և անիկա հերոսաբար զիմադրեց բոլոր շարշարանքներուն և, հակառակ այնքան խոստումներուն, վոյնե հեղափոխական դադտնիք չտվա՛վ։ Հիշեց իր հանգիստ ուսանողական որերը, հիշեց Հանիֆեն, անոր արցունքները, բայց հպարտ զգաց իր տանջանքներուն համար, վրո՛ւվհետեւ ամեն մեկ տանջանքով կազատագրեր հազարավորներ իր յեղբայրներեն և քույրերեն։ Միայն անհունորեն կը տենչար, վոր իր հեծեծանքները, իր հեղափոխականի վայել ընթացքը հասներ Սովարյանին և արժանի ըլլար անոր կեցցեյին։

—Այդ լուրը յեւ շուտով կը հասցնեմ անոր ականջին, կը մըտածեր ինքնիրեն բանտի... Խժը լուռթյան մեջ։

Առավոտուն անիկա արդեն լրիվ հերոս եր։

Յերիտասարդ հյուրասերը, վոր հեղափոխութիւնը և անոր քարոզչութիւնը այդ ձեով չեր հասկնար և լուռ աշխատանքի մարդ եր, նախաճաշը ընելեն հետո, դառնալով դոկտ. Բուրբոնյանին,

—Ընկեր Բուրբոնյան, ըսով լըջորեն, յեւ լուր ստացա, վոր Տիգրանակերտի մեջ ձեր ներկայութիւնը շատ զգալի յե, այնտեղ գործը բավականին քայքայված ե և կառավարութիւնը զիմած ե ամեննն անմարդափայել միջոցներու ձերբակալելու համար հայ ժողովուրդի մեծամեծերը։ Մենք հոս բավականին առաջ տարած ենք կազմակերպութիւն գործը, իմ և իմ ընկերներու կարծիքը այն ե, վոր դուք հիմա ճամբա յելլէք դեպի Տիգրանակերտ՝ ուր մեծ կարիք կա նոր և տիպար հեղափոխականի։

—Յեւ իսկույն կը մեկնիմ հոն և կ'ազատագրեմ բոլորը։

—Միայն թե, ընկեր Բուրբոնյան, լավ... լավ չէր ըլլար վոր... գիտե՛ր մենք շատ հայ ազգաբնակչութիւն չունինք Հալեբի մեջ, դուք պետք ե յերթաք ավելի հայաշատ գավառներ։

—Ճիշտ ե, յեւ Հայաստան կերթամ, պատասխանեց տիպար հերոսը և կազատագրեմ բոլորը։

Յերիտասարդ հյուրասերը չհամարձակեցավ ըսել թե ավելի լավ կ'ըլլար արարական զգեստները փոխել, վախճալով, մի՛ գուցե, վոր որ մը ավելի կենար իր տանը նոր հագուստներ պատ-

բոստեղու համար, բայց ընկեր Բուրբոնյանը յերբեք մտադիր չեր իր տարազին դպչիլ—իզո՛ւր եր յերիտասարդի վախը:

1908 թ. հուլիսի 14-ին, ռոմանյան սահմանադրութեան նախորին, դուկո. Բուրբոնյան տակափին Տիգրանակերտ չեր հասած և Մշերիկ գյուղի մեջ զրադված եր հեղափոխական կազմակերպութեան գործով:

Այսպես եր իր կազմակերպելու ձեռն—կը կանչեր դուկի յերիտասարդներն մին, առաջին անգամ կը պատմեր Հայաստանը ազատագրելու իր առաջին ակտը, ամեն անգամ զարգարելով, ամեն անգամ ավելի խոր գուշներ տալով պատկերներուն, կը նկարագրեր իր քանտային տանջանքները և վոգեորութեամբ կոչ կընէր նմանիլ իրեն:

—Դուք պետք և նմանիք ինձ՝ Արքայազնիս (այս եր իր հեղափոխական-պրոպագանդիստի ծածկանունը), կաղաղակեր:

Այդ մեկը կը խոստանար նմանիլ Արքայազնին: Կը կանչեր մեկ քանի ուրիշ յերիտասարդներ, անոնց ալ կը պատմեր միևնույն պատմութեանը քիչ մը ավելի զարգարված քան առջինը: Անոնք կը խոստանային նմանիլ... իրեն: Բոլորին մեկանց յերդում ընել կուտար մի վոյսե «հեղափոխական—հերոսի անհետ կորած սրբազան գերեզմանի անունով» և վերջացած կը նկատեր իր գործը: Մեկ քանի գյուղերու մեջ գնաց յեկեղեցին և արտոնութեան խընդրեց ճառախոսելու: Անիկա արեւու ծագումը նկատելով իրը և հեղափոխութեան այլաբանութեան՝ ճառախոսեց յերևան բերելով ուսանողական շրջանի նման անուններու և պատմական թվականներու այնպիսի մեկին խառնիճազանճութեան, վորմե խեղճ գյուղացիները ամուրբերան մնացին առանց քան հասկնալու, խոստովանելով նորեկի «յաման» ճառախոսելու կարողութեանը:

Այս արարողութեաններն հետո Արքայազնը 1907 թվին Համիդի բեթիմը տապալելու համար Փարիզի մեջ գումարված կոնգրեսի թուղիկը կը բաժներ՝ ավելցնելով:

—Յես յեկած եմ տապալելու Համիդյան բեթիմը, հույս մեծ ունեցեք, յես կը հաջողիմ իմ հեղափոխական—հերոսի փշոտ ճանապարհին:

Տակավին Մշերիկ գյուղի մեջ եր, յերբ տարտամ լուրեր յեկան ոսմանյան սահմանադրության հռչակման մասին։ Առաջին անգամ բավական զսպեց ինքզինք, բայց հետզհետե սկսավ յերեակայել...—Կոնգրեսն գումարվեցավ, ամբողջ Թյուրքիան հեղափոխականացավ, ինքը արդեն հեղափոխական սերմեր տարածած եր Բեյրութեն մինչև Մշերիկ գյուղը և... ազատությունը յեկավ։ Անիկա ձին հեծավ և քառատորոփ հասավ Տիգրանակերտ։ Քաղաքի մեծ պարիսպեն դուրս տեսավ գյուղացիներ վոր կը փութային դեպի ներս՝ սահմանադրական թափորներուն մասնակցելու համար։ Յերբ դոկտ. Բուրբոնյանը ներս մտավ, հանդիպեցավ այդ թափորներեն մեկուն, վոր գինովցած որման ազատութենեն, վորովհետև բանտերեն և զօրխային զնդաններեն դուրս ելին յեկած հեղափոխական հինավուրց զործիչներ, զխարկները ողին մեջ ճոճեցուցին «կեցցեն» պռուսլով։

Ընկ. Բուրբոնյան փութաց իրեն վերադրել այդ ցույցը։ Կանգնեցուց իր ձին, արաբական զլխանոցը հանեց զլուխեն ճոճելով ողին մեջ՝ սկսավ... ճառել։

—Վողջճւյն ձեզ հանուն Հեղափոխական Դաշնակցության, հանուն ժընե քաղաքին։ Այս ազատությունը վոր կը վայելեք այսօր, դուք, յերեկվան սարուկներ, գործն ե մերայնոց։ Շնորհակալ եմ ձեր ուրախության արտահայտությանց համար, վոր կը պոթիկան դուրս ձեր կուրծքերեն ի պատիվ ինձ, անտեղի չե այդ և անպտուղ շնորք յերբեք։ Բոլոր հեղափոխությանց մեջ այսպես յեղած ե, ինչպես Գարիբալդին—Ֆրանսական մեծ հեղափոխության հերոսը։ Յես լսեցի Հալերի մեջ, վոր Մեծն Տիգրանի այս քաղաքը վտանգված ե պաշտոնյաներու կողմե, վազեցի և յեկա կտրելով անցնելով հազար ու մեկ խոչընդոտներ։ Հիմա կը տեսնեմ, վոր կը ծափահարեք, և յերախտապարտ եք...

Այստեղ Բուրբոնյան քիչ մը կանգ առավ և սպասեց... Ծափահարության, բայց վոչ վոք չի ծափահարեց։ Այս անգամ առնելի ձայնով դուռաց՝

—Կեցցեն ժողովուրդը։

—Կեցցե՛ն հեղափոխությունը:

Այս անգամ ժողովուրդը արդեն զգաց և ծափահարեց յերկար և վերստին դոստ:

—Կեցցե՛ն մեր հերոսը, արձագանգեցին անոնք:

—Մենք տապալեցինք ոսմանյոն բռնապետությունը, մենք կը հիմնենք Հայաստանի թագավորությունը, ավելցուց անիկա իր ճառին մեջ:

Իր առաջին ազատ ճառերու մեջ նաև հայտնեց իր հեղափոխական-հերոսական ծածկանունը:

Դոկտ. Բուրբոնյանը ինկավ ժողովուրդի առաջը խլելով դրոշակներեն մեկը և բռնելով իր ձեռքը, անցավ փողոցներով:

Քրիստոսի Յերուսաղեմ մտնելու որը միայն մեկ բանով կը տարբերեր — Քրիստոս նստած էր խշու վրա, կրելով խշու վրանըստած ասպետի վայել համեստությունը:

Թափօրը հանգիւղեցավ ուրիշ թափօրի մը: Բուրբոնյանը, այս անգամ ազատության դրոշակը ձեռքը, յերկրորդ անգամ ճառախոսեց զրեթե միևնույն նյութի մասին, ավելի վողեւորված, ավելի հուզված, կոշականներով և շփոններով լեցուն, պատմեց դարձյալ ազատագրության իր առաջին ակտը և բանտային չարչարանքները:

Ժողովուրդը յերբեք չը կասկածեցավ անոր հեղափոխականության մասին, բնդունեց զինքը իր հերոսներեն մեկը, ծաղկեփունջեր նվիրելով անոր: Այն որվան ծնված բոլոր տղամանուկները ութն որ հետո մկրտվեցան և անվանակոչվեցան Բուրբոն ի հիշատակ մեծ հեղափոխական հերոսին:

Հերոս Բուրբոնյանը չբավականացավ ճառախոսություններով, գորոնք արտասանեց զանազան փողոցներու մեջ և մեծ հրապարակներու վրա, այլ միացած թուրք-բաղաբական աքսորականներու հետ՝ ժողովուրդը գրգռեց ընդդեմ նախկին բեժիմի պաշտոնյաներու և հրապարակ բերելով զանոնք՝ հանձնեց ժողովուրդի զատաստանին: Շատերը ծեծվեցան, մեկ յերկուքը սպանվեցան, մեկ քանին անհետ կորան քաղաքին մեջ:

Թափորները և ցույցերը լրացնելն հետո, հեռագիր մը խմբագրեց և անմիջապես ուղարկեց Ժընևի «Դորոշակին» խմբագրության:

Հեղափոխական ընկերներ,

Յես ազատությունը զործարեցի Տիգրանակերտի մեջ, քեցիք ըստ Նախկին վտանգավոր մարդիկը յեմ կառավարությունը առի իմ՝ ձեռքին մեջ: Կ'անցնիմ ուրիշ քաղաքներ:

Կեցցե՛ ազատությունը:

Կեցցե՛ մեր զործը:

ԴՈՒՍ. ԲՈՒՐՈՄՆԱՆ

Յեկրորդ որը, ի պատիվ դուք. Բուրոնյան հեղափոխական-հերոսին, Տիգրանակերտի բարձր դասը և մտավորական յերիտասարդությունը ճաշկերույթ մը սարքեցին մեծ սալոնի մը մեջ, ուրտեղ ներկա էին յեվրոպական պետությունաց հյուպատոսները և ամերիկյան միսիոնարական ներկայացուցիչները: Ներկա էին նաև ոտարականներու տիկիները և որիորդները և մեկ քանի ազատամիտ հայ վարժուհիներ: Բուրոնյանը սալոնին մեկ անկյունը ջղային շարժումներով շուրջիններուն կը պատմեր իր կռիվները թյուրք ժանդարմներուն հետ, իր հարաբերությունները արտասահմանի հեղափոխականներուն հետ, կը պատմեր մեծ հիացումով և խոր հարգանքով ընկեր Ս. Սավարյանի մասին, վոր գացած էր ամբողջ Կիլիկիան հեղափոխականացնելու: Արդեն նրստած էին ճաշի և ըստը հերթով իրենց բաժակները կը պարպեյին ի պատիվ իրենց մեծ հյուրին, վոր հերոս էր և փրկած էր Հայաստանը գիշատիչ պաշտոնյաներե, յերը հանկարծ մեկ քանի բուրժուա տղոց հետ ներս մտավ շիբ պարոն մը, կեղծ ծիծաղ մը իր դեմքին վրա:

Շիբ պարոնը միջահասակ էր, լայն ճակատով, վոր կը վերագրվեր ափսիի ճակատի մազը կանխահասորեն թափելուն քան իմացական լայնաճակատության, քիթը քիչ մը հակած դեպի աջ կողմը, կը խոսեր ռնգային և կանացի խեղդված ձայնով, խոսած

ժամանակն ալ ուսերը քիչ մը վեր կաններ, տեսակ մը կիսայեւ-
րոպականացած զավառացիի ձախավել արտահայտութեամբ, հա-
զած եր սև ուղիկն զոթ, լամբակին վրա զետեղած եր մեծ ճերմակ
ձաղիկ մը, մատները անցուցած մեկե ափելի խոշոր աղով մատա-
նիններ, նայվածքի կապկռութուններով, Իրեն ընկերակցողներն մե-
կը ներկայացուց կոչնականներուն նորեկ շիք պարոնը.

— Զեղի կը ներկայացնեմ պարոն Տիրան Ղալանյան, հայանի
Ֆանթաղիոն, վոր յերկար տարիներ, հակառակ իր յերրտասարդու-
թյան, ծառայած ե հեղափոխութեան և հայրենիքին:

Ֆանթաղիոն մօտեցավ առաջին անգամ տիկիներուն և համ-
բուրեց անոնց ձեռքերը ի դարմանս տեղացի կոչնականներուն,
վորոնք առաջին անգամ կը տեսնեյին այդպիսի բան, հետո հեր-
թով սկսավ պարոններուն ձեռքը սեղմել ամեն մեկուն արտասա-
նելով իր անունը.

— Ֆանթաղիո, étudiant en droit.

Յերբ կարգը յեկավ զոկտ. Բուրբոնյանին, Ֆանթաղիոն զըն-
նոգարար դիտեց, վորովհետեւ մեր հերոսը տակավին չեր փոխած
իր արաբական ձիավորի տարազը:

— Դուք կը ներկայանաք զոկտոբր Բուրբոնյանին, արտասա-
նեց մեր հերոսը քիթը տնկած վեր, առանց ձեռք յերկարելու:

— Դուք կը ներկայանաք Ֆանթաղիոյին, étudiant en droit,
պարոն, պատասխանեց շիք պարոնը առանց ձեռքը յերկարելու և
զրավեց իրեն հրամցված աթոռը:

Շատերուն այնպես թվեցավ, վոր Ֆանթաղիոն և Բուրբո-
նյանը իրարու արդեն ծանոթ եյին և անցյալին մեջ գտոված, բայց
չուզեցին ուրիշներու ներկայութեան զգացնել և այդպիսի տա-
րորինակ ձևով ներկայացան իրարու: Ֆանթաղիո և զոկտ. Բուր-
բոնյան իրարու յերբեք ծանոթ չեյին, բայց առաջինը Տիգրանա-
կերտ մտնելուն պես լսած եր առաջի որման թափորի և Բուր-
բոնյանի ճառերու մասին:

Ֆանթաղիոն հինգ տարի ե ղեր գտնված եր Ժընև և Փարիզ
իրբն իրավաբանութեան ուսանող: Իր իրավաբանական ուսանող

ըլլալը կը կայանար այն իրողութեան մէջ, վոր այցեւորմա տպել տված եր իր անունով և ծածկանունով, ավելցնելով տակը — *étudiant en droit*, Ժընէ և Փարիզ, Չենք սխալիր, յեթե բսենք, վոր պատահաբար ներկա գտնված եր, հինգ տարիներու ընթացքին, մեկ յերկու իրավաբանական դասախոսութեանց: Իր բովանդակ հմտութունն եր թե՛ որենքը հիմնված ե իրավունքի վրա, թե կա *code de Napoléon*-ը, թե՛ յեվրոպական արդի որենքի հիմքը կը կադմեյին հռովմեյական և գերմանական որենքները: Անիկա իբրեւ շրջանավարտ վերադարձած եր Մալաթիա, իր ծննդավայրը, անհուն ուրախութիւն պատճառելով իր ծնողներուն: Վկայականի մասին անիկա... վկայած եր, վոր յետքը պիտի զրկվի իրեն համալսարանէն: Հայրը վաճառական մարդ և թանձրացյալ բաները սիրող, հարցուցած եր թե՛ վոր համալսարանին մէջ ավարտած եր ուսումը իր սիրասուն վորդակը, անիկա պատասխանած եր, վոր ավարտած եր թե ժընէի և թե Փարիզի համալսարանները— փոխ ի փոխ: Յանթաղիոն այս պատասխանով չեր կրնար չգարմացնել նույնիսկ գավառի մեծ մտավորական մը, ուր մնաց իր քիչ դարգացած վաճառական հայրը:

Մալաթիա հասնելուն՝ հայրը ուղարկեց զայն Բաղդատ առևտրական գործով: Դեպի Բաղդատ ճանապարհին հռչակվեցավ ոսմանյան սահմանադրութիւնը: Յանթաղիոն Ժընէի մէջ շատ մոտ յեղած եր հեղափոխական գործիչներուն, վորոնք առանց յերկընչելու և յերկմտելու «կարմիր» նամակներ կը գրէին թերթերու մէջ՝ ուղղված— Երևոյի մեծ հիվանդին, անդուլ և անդադար սպանալիքներ տեղալով թուրք բռնակալութեան հասցեյին:

Յանթաղիոն մոտեն ծանոթ եր 1905-ի մահափորձին, մեկ քանի տերրորներու (վոյ թե գործադրութեանց, այլ հղացման շշուկներուն) և տեսած եր բոլոր այն գործիչները, վորոնք յեկած և անցած էին Ժընէն, շատերը նույնիսկ հուր ըլլալով Յանթաղիոյ սենյակը: Ոսմանյան սահմանադրութեան հռչակմամբ Յանթաղիոն մոռցավ հորը իրեն հանձնած առևտրական առաքելութիւնը և ինքնաբերաբար դարձավ հեղափոխական գործիչ և Տիգրանակերտ մը-

տալ իրրև այդպիսին: Զինքը ծանոթացնողները, յերբ հայտնեցին թե անիկա յերկւոր տարիներ ծառայած եր հեղափոխութեան և հայրենիքին՝ իր մասին վոյակ ոտարադրյուրներ չունեյին բացի իր պատմածները:

Հերթը յեկաւ գոկտ. Բուրբոնյանին բաժակ առաջարկելու: Տանտերը, վոր հաստաւիզ փաստարան մըն եր և ամբողջ ճաշկերույթի ընթացքին ուրիշ բան չունեւ ընելու, յեթե վոչ իր ծառաներուն և մեծ տղուն վրա բարկացկոտ աչքեր պտտցնել, արդեն պատրաստ եր մեծ հարգանքով և հպարտութեամբ ընդունել բաժակը: Վոչ վոք կը կարծեւ՝ թե հերոսը պիտի մոռնար հիշել տանտերը: Դոկտ. Բուրբոնյան վոտքի կանգնեցաւ և սկսավ.

—Ազատ քաղաքացիներ, այս բաժակը (բոլորին թեւերը իրենց ողիի լեցուն բաժակներով յերկարեցան դեպի Գարբիել եֆենտին, վոր արդեն կանգնած եր—պատրաստ), յեւ կ'առաջարկեմ խմել այս բաժակը բոլոր հեղափոխական--հերոսներուն ի պատիւ, վորոնք ինկան և վորոնք կանգնած են: (Փանթագլին, վոր մինչեւ այդ խոսքը՝ նստած եր... փութաց վոտքի կանգնել): Թիւերը քաշվեցան յետ և վոմանք ուղղվեցան դեպի առաստաղը, վոմանք դեպի Բուրբոնյանը և մեկ քանին ալ դեպի Ֆանթագլին:

Դոկտ. Բուրբոնյանին մտքեն չեւ անցներ յերբեք ուրիշը նսեմացնել, բայց Ֆանթագլին զգաց, վոր պետք եր դարմացնել կոչնականները և ուշադրութեամբ շրջել իր կողմը: Ֆանթագլին սպասեց իր հերթին, մինչև այդ շաղակրատելով յեւրոպացի տիկիններու հետ Փարիզի, Լոնդոնի, Նեյապոլի, Յիուրիի, Մյունխենի և Մոնտե-Կարլոյի մասին ֆրանսերեն լեզվով, ծաղրելով անգլերենը և Շեքսպիրի լեզվին միմիքը ընելով իր քիչ մը դեպի ձախ հակած շրթունքներու տանջալից շարժումներով:

Դոկտ. Բուրբոնյանը դարձյալ խոսք առավ և պատմեց իր քաջագործութեանները, վորոնց բոլորը մտիկ բրին—ապշած: Նստելի հետո մատի շարժումով կանչեց ծառաներէ մին և անոր պատվիրեց լավ նայիլ իր Փայլակին: (Փայլակը իր ճիւղ անունն եր:)

—Շատ լավ, եֆենտի, պատասխանեց ծառան: Բուրբոնյանը

քիչ մը բարկացած, բայց զսպելով իր բարկութիւնը, մի գուցե ուրիշները լսելին, ըսով ծառային թեթեւ հանդիմանանքով մը.

— Յեա զոկտոր եմ, կը հասկնաս:

— Շատ լավ, շատ լավ, զոկտոր եֆենտի, պատասխանեց ծառան և յետ-յետ գնաց հանդիպելով Գարրիել եֆ.-ի բարկութենէն վոլորտապառւյտ աչքերուն:

Կարգը յեկավ Յանթազիոյին: Անիկա վոտրի կանգնեցավ, լուռ կեցավ պահ մը, ուսերը բարձրացուց վեր՝ պոլսահայ դերասանի անհաջող շարժումներով և սկսավ իր կանացի խոսքով ձայնով.

— Տիկիներ (խոնարհելով մինչև գետին) և պարոններ, (տառնց խոնարհության), զոկտ. Բուրբոնյանի քիչ առաջ պատմած դեպքը ունի բոլորովին անհատական և փոքրիկ բնույթ. յես ձեզի պատմեմ՝ թե ինչպէս տեղի ունեցավ 1905-ի մեծ մահափորձը:

Բոլոր նստարանները շարժեցան, զավաթները վար դրվեցան, ծառաները ֆեսերնին վար առին և սկսան ապշած և բերանաբաց մտիկ ընել: Յանթազիոն պատմեց նախափորձերը, նախաժողովները և հետո ամբողջ դեպքը, ինքզինքը ներկայացնելով կենտրոնական դեմքը, ներկայացուց որ. Ռուբինան, բաղդատելով զայն ֆրանսացի ժան դ'Արկի հետ և բաժակ առաջարկեց Ռուբինայի կենացը: Ըստ իր պատմութեան՝ Ռուբինան չեր մասնակցած մահափորձին, բայց վոչ վոք անդրադարձավ այդ իրողութեան: Հանկարծ ընդոստ վեր ցատկեց զոկտ. Բուրբոնյանը և բաժակ առաջարկեց իտալացի կառապանի հիշատակին: Գարրիել եֆենտին տեսնելով Յանթազիոյի հուզմունքը և զայրույթը դեպի Բուրբոնյանը (Բուրբոնյան յերբեք չեր նայեր Փանթազիոյի կողմը), առաջարկեց խմել յերկուքին ալ կենացը: Իզուր Յանթազիոն ջանաց ըսել, թե մեկը մեռած ե, իսկ մյուսը՝ վոչ, արդեն զավաթները պարզված եյին և Յանթազիոն զավաթը ձեռքը՝ տատանեցավ և նստավ:

Յեմբոպացի կոչնականները վերջին անգամ հաջողութեամբ մտղթեցին ոսմանյան սահմանադրութեան, շնորհակալ յեղան Գարրիել եֆենտին և առանց յերկու մեծ հյուրերուն ակնարկութեան ընելու՝ հրաժեշտ առին և գացին:

Յերկրորդ որը դարձյալ տեղի կունենար մեծ խնճույք մը Յանթազիոյի նշանախոսութեան առթիւ:

Տիրան Ղալանյանի նախկին, բայց շատ սիրելի և հուզիչ սովորութեանն եր նշանակիլ հասած հարուստ աղջկան հետ, կորզելով մեծ գումար իր աներոջմեն զանազան սուտ պատրվակներով և անցնիլ ուրիշ քաղաք:

Գարրիել եֆենտիի դուստրը, 18 տարեկան գեղանի որիորդ մը, վերջընթեր զոհերեն յեղամ Յանթազիոյի այս սովորութեան: Անիկա կը խաբեր աղջիկները այն թեթևասրտութեամբ, ինչ թեթևասրտութեամբ վոր մարդիկ առհասարակ հոտավետ ծաղիկ մը կը փրցնեն իրենց լամբակները զարդարելու:

Վոչ վոր տեղեկութեան ունեւ Յանթազիոյի անցյալ կյանքի մասին, վոչ վորե ալ չուզեցին աղջկան ծնողները տեղեկութեան առնել, վորովհետեւ Յանթազիոն կը նկատվեր իղեալ փեսացու:

Նշանախոսութեանն անցով նշանակելի, Դոկտ. Բուրբոնյանը, վոր հրավիրված եր նշանախոսութեան հանգեսին, վոզեւորված ճառ խոսեցամ Յանթազիոյի իմացականութեան և անոր հեղափոխական փայլունութեան մասին: Առջի որվան խնճույքին՝ Յանթազիոն լեցված եր տեղութեամբ Բուրբոնյանին դեմ՝ բայց այդ իրիկուն բարեկամացան և քաշվելով անկյուն մը՝ յերկար խոսեցան իրենց նախկին հեղափոխական սխրագործութեաններէն...

Դոկտ. Բուրբոնյանն ցույց տվամ այն նամակը, վորով ինք կը նշանակվեր շրջուն պրոպագանդիստ, ստորագրված Սամարյանի կողմէ:

Յանթազիոն ինքն ալ իր գրպանի թուղթերուն մեջ շատ փրնտեց համապատասխան վավերաթուղթ մը, բայց դժբաղդարար չի կրցամ գտնել, ըսելով վոր կորսնցուցած ե:

*
* *

Բուրբոնյանը նախ քան գլուղ մը կամ քաղաք մը մտնելը՝ մարդ կը դրկեր ծանուցանելու ժողովուրդին, թաղականներուն մասնավորապէս, վոր հեղափոխականը կուգա և պետք ե դիմավորել:

Ազատութեամբ զինով ժողովուրդը այս լուրին վրա՝ թափօր կը կազմեր և մեծ շքով կընդունէր զոկտ. Բուրբոնյանը Փայլակին վրա նստած, հոխորտ և արհամարհոտ, քիթը այնքան վեր, վոր կը-զակը զուգահեռական մը կը կազմեր իր ուսերուն հետ:

Բուրբոնյանը Տիգրանակերտէն դուրս յելլելուն փոխեց իր արարական ձեւովորի տարազը յեվրոպացի վորսորդի տարազի հետ, բայց շատ զղջաց, վորովհետեւ ճանապարհի վրա հանդիպած միամիտ մարդկանց զարմանքը կորսվեցավ:

Յերբ դրոշակակիր թափօրներով կը դիմավորեային զինքը, Բուրբոնյանը, ըստ սովորութեան, վողջուլններ կուտար հանուն հեղափոխութեան և ազատութեան, հետո՝ պերճախոսութեան այն ատենվան գերագույն ձևով, կը պատմեր իր կռիվները վայրեվայր ձևափոխելով, զարդարելով և զարմացնելու, ապշեցնելու բոլոր հնարավոր մանրամասնութեաններ ավելցնելով. Փոքրիկ քաղաքի մը մեջ պատմեց, առաջին անգամ ըլլալով, վոր ինք յեղած և այսինչ իսլամական ուխտատեղին ողբ հանողը: Քարտեզի վրա այդպիսի ուխտատեղի չի կար, բայց անիկա ողբ հանած եր զայն... մեկ քանի անգամներ: Դոկտ. Բուրբոնյանը սուտի մասին զաղափար չուներ: Իր համար ամենախրական բանը իր յերևակայութեանն եր և այն, ինչ վոր կը պատմեր ու կը պատկերացնէր՝ իր աշխարհի յեղելութեաններն եյին:

Զինքը դիմավորող թափօրները կառաջնորդէր զեպի կառավարական շները և կոչ կընէր ժողովուրդին մասնանշել այն բոլոր հին պաշտոնյաներուն անունները, վորոնք անխրաժութեաններ զործած եյին, վորոնք այսպես թե այնպես խժդժութեաններ ի զործ դրած եյին խեղճ, խաղաղ ժողովուրդի վրա: Ազատութեամբ զինով ժողովուրդը կը թվեր անունները բոլոր անոնց, վորոնք իսկապես նախկին բեժիմի որով սիրտ և խիղճ չեյին ունեցած:

Բռնի ուժով զոկտ. Բուրբոնյանը զուրս կը կանչեր այս մարդիկը և կը հանձնէր ժողովուրդի զայրուլթին: Ապա թափօրը կառաջնորդէր, ինք միշտ ձիուն վրա նստած, զեպի բանտը, մի դու-ցե տակավին մնացած ըլլային ներսը քաղաքական բանտարկյալ-

ներ, Իր վերջին ճառը կը խոսեր այդտեղ՝ պատմելով իր բանտային հուշերեն, իր անլուր շարշարանքներեն, պոռալով:

— Կեցցեն բոլոր նախկին բանտարկյալները:

Արաբկիրի մեջ դուկտ. Բուրբոնյանը ճառախոսելու մարմաջեն՝ հանդիպեցավ անմահորեն ծիծաղելի պատահարի մը:

Իր Արաբկիր մտած որը հուղարկավորությունը պիտի կատարվեր Գալուստ եֆենտի Յամանյանի, բայց իր գալստյան առթիվ հետաձգվեցավ հաջորդ որը: Հանգուցյալ Յամանյան եֆենտիի մոտիկ բարեկամները գացին Բուրբոնյանի և խնդրեցին գալ թաղման հանդիսին և դամբանական մը խոսիլ: Դոկտորը այդպիսի առաջարկ մը մերժելու ուժ չուներ:

Հաջորդ որը անիկա ներկա չգտնվեցավ պատարագի, բայց յերբ հուղարկավոր թափորը հասավ գերեզմանատուն, դուկտ. Բուրբոնյանը ձիուն վրա նստած՝ հասավ վայրը, իջավ ձիեն, (ծիուն սանձը բռնելու համար քանխներ վազեցին, բայց մեկին միայն՝ քախտը շնորհվեցավ), մոտեցավ դագաղին, հանդիսավոր կերպով իր զլխարկը հանեց և կանգնեցավ սպասելով յերգեցողության լրանալուն: Առաջին անգամի եր, վոր մարդիկ տեսան թե դուկտ. Բուրբոնյանը կարճահասակ մարդ եր, յերբ անիկա ձիեն վար իջավ: Իրանը գրեթե համահավասար մեծություն և լայնություն ուներ բարձրահասակ և միջակ մարդոց իրաններու հետ, բայց սրունքները ծիծաղելիորեն կարճ էին:

Դոկտորը, յերգեցողությունեն յետքը, սկսավ իր դամբանականը, պատմելով հայ հեղափոխության պատմությունը և հանգուցյալը ներկայացուց իրեն զոհը այդ հեղափոխության: Դուկտ. Բուրբոնյանը յերբեք չը խորհեցավ թե հանգուցյալի մասին ինք վռչինչ չը գիտեր, կասկածելի յեր թե անունը իմացած եր, կարծեց թե մեռյալը դաշնակցական եր և ներբողը կարդաց Դաշնակցական կուսակցության, վոր այդպիսի անձնվերներ մեծցուցած եր իր ծոցին մեջ:

Յեվ վորովհետև հանգուցյալը կը պատկաներ Հնչակյան կուսակցության, ադմուկները ծայր տվին, անլուր հայրյանքներ ըս-

կըսան տեղալ որվան ճառախոսին, մեկ քանիններուն քիթեն արյուն հոսեցավ, վորովհետեւ Բուրբոնյանի պատկանած կուսակցության մարդիկը մեջ ինկան և հուղարկավորությունը վերածվեցավ չը տեսնված կոմեդիայի մը:

Հանգուցյալին մոտիկ կ'ինեւր և յերեխաներ դառնորեն կարտասվեյին և կաղաղակեյին:

Այդ բոլոր խայտառակության մեջ միայն հանգուցյալն երտնպարտ և արգար, վոր անտարբեր կերպով կը ննջեր պատանքներուն մեջ:

Ավելի լուրջ մարդիկ կերպով մը կըցին կոխել դաղընցնել, վորմե հետո դամբանախոսը նստով ձիուն վրա և հեռացավ առանց վայրկյան մը իսկ մտածելու հուղարկավորության լրջությունը խանգարած ըլլալուն:

Դոկտ. Բուրբոնյանի համար կարևորը—իր ճառախոսած ըլլալն էր:

Ամբողջ ուրը զրեթե ձիեն վար չիջավ, պտտեցավ փողոցները, բոլորը պատուհաններեն և դուռներեն մատով կը ցուցնեյին տարորինակ ձիավորն Արարկիրի փողոցներուն մեջ:

Գիշերը հավաքվեցան Հնչակյանները և դոկտ. Բուրբոնյանին դաշնակցական կուռեն դուրս յելլելու ատեն հետեցան անոր և մութ, յետ ինկած փողոցի մը մեջ հարձակեցան վրան և ծեծելով՝ կիսամեռ թողուցին և հեռացան:

Յերկրորդ ուրը դոկտ. Բուրբոնյանը պատմեց զեպքը զինքը այցելողներուն բոցավառ գույներով, թե ինչպես 150 հին բեժմի ժանդարմներ հարձակած եյին իր վրա, թե ինչպես ինք դիմադրած եր անհավասար կռիւի մեջ և փախցուցած եր բոլորը առանց անդրադառնալու իր յերեսին և կռնակին վրա տակավին չի չորցած արյան հետքերուն և վոչ վոք ալ չը համարձակեցավ հարցուփորձել:

* *

Ֆանթազիոն Տիգրանակերտեն վերադարձավ Խարբերդ: Առաջին ուրը հյուր յեղավ Արփիարայան ընտանիքի տունը, ուր հավաք-

ված եր մեծ բազմութիւն: Յանթաղիոն հարստացուցած եր իր դեմքի միմիքը և պատմութիւնները:

Ազատամտութիւն իրրե առաջին քայլ—հրավիրված էյին կիւներ, վորոնք սալոնին մեջ առանձին նստած, բայց կը մասնակցեյին յերեկութիւն: Յանթաղիոն պատմեց հանդիսավոր կերպով թե ինչպես ինք հեղափոխականացուցած եր բովանդակ Տիգրանակերտը, թե ազատութիւն և հեղափոխութիւն ինչ մեծ խանդավառութիւն կը տիրեր այն տեղի հայ և թյուրք ազգաբնակչութիւն մեջ:

Պատմեց անիկա իրեն ծանոթ հեղափոխականներու մասին, վորոնք պատկառանքով մոտեցած էյին իրեն, իրրե ժընէ և Փարիզ տեսնող մեկը, իրրե ամենամոտիկը հեղափոխութիւն ռահմիբաններուն: Հիացումը և ապշութիւնը կատարյալ յեղավ, յերբ Յանթաղիոն անդրադարձավ դարձյալ 905-ի մեծ մահափորձին:

Յանթաղիոն իր բոլոր ըսելիքները լրացնելէ հետո՝ բաժակ առաջարկեց գեղեցիկ սեռի կենացը:

Կոչնականներու մեջ կային մարդիկ, վորոնք մինչև անգամ չհասկցան «գեղեցիկ սեռ» բացատրութիւնը, բայց վորովհետև շատերը դարձան դեպի կիները՝ կիները գլուխին վար կախեցին և ամեն ինչ լուց: Յանթաղիոն հեզնական քմծիծաղով մը շարունակեց իր խոսքը:

— Հելլենական և հռոմէյական կյանքի մեջ, ըստ մանիկա, և նույնիսկ մեր նախկին թագավորութիւն ժամանակ, յերբ տակավին իսլամները չէյին արշաված մեր սրբազան և անպարտելի լեռները, սովորութիւն կար, վոր կիները և տղամարդիկ զիրար կը համբուրեյին բազմութիւն ներկայութիւն և բազմիւս կերթային միասին, իսկ իսլամները...

— Գ. Յանթաղիո, նկատեց ամենածեր կոչնականներեն մեկը, անցնենք ուրիշ նյութի:

— Դուք շատ նեղ կը մտածեք, ընկեր, պատասխանեց Յանթաղիոն, պետք և թոթափել հինը և գգնուիլ նորը—յեմրոպական վերջին խոսքը: Յեմրոպայի մեջ հիմա այլևս ամուսնութիւններ

անգամ չկան, ով ինչ կին վոր կուզե, կառնե և կը տանի իր սենյակը:

Այս խոսքին վրա շատերը ծիծաղեցան, բայց հանկարծ լավեցավ մեծ աղմուկ: Ներկա յեղող ջրային մարդոցմե մեկը, վոր յերբեք չեւր կրնար հանդուրժել այդպիսի միտք՝ առավ ողիւի շիշը և նետեց Ֆանթազիոյի ճակատին: Ֆանթազիոյի ճակատեն արյունը ըսկըսավ հոսիլ: Շիշը նետողին մոտիկ մարդիկ բռնեցին զայն մինչ ուրիշներ ալ կաշխատեային Ֆանթազիոն տանել ուրիշ սենյակ մը անախորժութեան վերջ տալու համար:

— Դուք վայրենիներ եք, դուք հակահեղափոխականներ եք, հին բեժիմի զործակատարներ, սրիկաներ եք, աղաղակեց Ֆանթազիոն:

Կռիվը կերպով մը դադրեցուցին Ֆանթազիոն տանելով մյուս սենյակը: Կիները սարսափելի կերպով վախեցած՝ կամաց կամաց քաշվեցան դացին: Սեղանը մնաց մեջտեղը: Մյուս սենյակին մեջ ծխախոտ վառեցին և դրին ալ. Ֆանթազիոյի վերքին վրա, ուրկե արյունը կը կաթկըթեր: Յերբ առավոտուն արթնցավ, թուղթ, թանաք և գրիչ ուզեց և հետեյալ հեռագիրը խմբագրեց դրկելու համար Պոլիս՝ «Ազատամարտ»-ի խմբագրութեան.

«Յեկա Խարբերդ բարոզելու համար նեղափոխութեան խորք, ըսյց վայրենի հակառակորդներ իմ՝ ճակատը ծակեցին: Այս տիպի մարդոց պահանջն և նախկին կառավարութեան ձեւը յեւ նախկին պաշտոնյաներու վերազրաւումը իրենց ակոռներուն: Հեղափոխութեանը վտանգի մեջ և, նեղագրեցե՛ք՝ թե ինչ կերպ վարվելու յեմ:

Կեցցե՛ք Ազատութեանը:

Կեցցե՛ք Հեղափոխութեանը:

Փանթազիո

(Etudiant en droit).

Ֆանթազիոն տակավին անկողնի մեջ եւ դուրս չեւր յեւած իր վերքը չը ցուցնելու համար, յերբ հեռագիր ստացավ Դաշնակցութեան Պոլսի պատասխանատու մարմինեն հետեյալ բովանդակութեամբ.

«Ընկեր Փանթազիո,

Տեղյույդ նեղսիրտական ուժերու աշտկցությամբ բանտարկեցն' ք
յեւ խաղիւ պատմեցն' ք այդպիսի տիպերը:

Կեցցե՛ Ազատությունը»:

Պոլսի պատասխանատու մարմինը նաև դիմեց Պոլսի Իթթի-
հատ վե Թերազըր ոսմանյան կոմիտեյին հեռագրելու Խարբերդի
իր մասնաճյուղին աջակցելու համար ընկեր Ֆանթազիոյին: Խար-
բերդի Իթթիհատականները իրենց Պոլսի մարմինեն հեռագրիւր ըս-
տանալուն պես՝ փութացին գտնել Ֆանթազիոն:

Ֆանթազիոյին չի՛ նետող մարդը, Ազնավուբյան եֆենտին՝ իր
բոլոր արբանյակներով մյուս ուրը բանտ քշվեցավ, բայց այդ
գիշերը Ֆանթազիոն վախնալով ժողովուրդի ցատումեն՝ փախավ
ուրիշ քաղաք:

3

Դոկտ. Բուրբոնյանը մտադրեց մտնել իր ծննդավայրը: Անի-
կա փոխեց իր զգեստները, դարձյալ հաղավ արաբական ձիավորի
տարազը և մտածեց ինչ ձևով ներս մտնել:

— Բոլորը ինձ պիտի հնազանդին, սկսավ խոսիլ ինքնիրեն,
ամբողջ քաղաքը պետք է դաշնակցական ըլլա և ինձ ծաղկեփունջեր
նվիրեն, ինչպես առաջ, յերբ տակավին յես ղոկտոր չեյի:

Մտածեց նաև իր ընտանիքը փոխադրել տալ մի ուրիշ տուն,
բայց բարերարդարար գտավ, վոր իրենց տունեն ավելի լավ տուն
չի կար փոքրիկ քաղաքին մեջ: Կանչեց գյուղացի մը և անոր հը-
րամայեց.

— Կերթաս մեր քաղաքը, կը հասկնամ:

— Հրամայեք եք, եֆենտի:

— Դոկտոր եֆենտի, սաստեց Բուրբոնյանը խեղճ շինականին:
(Շինականը կանգնած տեղը ցնցվեցավ յեւ ինքնաբերաբար արտա-
սանեց, — Դոկտոր եֆենտի): Կերթաս մեր քաղաքը, կը տեսնես թա-
ղականները և բոլոր մեծավորները և կըսես անոնց, վոր ղեկաւոր

Բուրբոնյանը վաղը պիտի ժամանե, յերկսեռ վարժարանի բոլոր աշակերտութիւնը ծագկեփունջերով ինձ դիմավորելու կը հանեն, տեղվույն առաջնորդը ինքը անձամբ կը դիմավորե ինձ, հրաման կընեն, վոր ներս մտած ատենս յերկու յեկեղեցիներու զանգակները դողանջեն և յեկեղեցիներու յերգեցիկ խումբերը խառն յերգեն «Մեր Հայրենիքը»։ Կը հասկնամ, հիմար, այսպես՝ կերթաս և կը պատվիրես, յեթե վոչ գլուխդ կը թոցնեմ։

— Հրամայեք եք, եֆեն... դուտոր եֆենտի։

— Հիմա ճամբա կելլես և կերթաս, հեռացիր։ Շինականը հրաժեշտ առավ և ճամբա յելավ դեպի Չմշկածագ, վոր հաղիվ յերկու ժամ հեռավորութիւն վրա յեր։

Մեր Բուրբոնյանը գիշերն ամբողջ չը կրցավ քնանալ և ծրագրեց մեկ քանի տեղեր ճառեր խոսիլ և մեծ հանդիսավորութիւն ստեղծել։ Անիկա Յեփրատ Կուկջի մեջ գրեթե անգիր ըրած էր Քրիստոսի պատմութիւնը։ Իր մուտքը դեպի իր ծննդավայրը նմանցուց Քրիստոսի Յերուսաղեմ մտնելուն։ Անիկա առաջին անգամս ըլլալով կասկածեցավ Հիսուսի այն նշանավոր խոսքին վրա թե, Մարգարեն պատիւ չունի իր գաղափրն մեջ։

— Հիսուս արքան մեծ մարդ էր, բայց վերջապես հյուանի մը վորդին էր, ատոր համար իր գաղափրն մեջ պատիւ չուներ, մտածեց անիկա։

Վորպեսզի նմաներ իր Չմշկածագ մտնելը Քրիստոսի Յերուսաղեմ մտնելուն, մտածեց Փայլակը փոխել ավանակի մը հետ, բայց յերբեք չը կրցավ այդ մտածման հետ հաշտվիլ։

— Յես... իշու վրա նստած... այդ դարը անցած է, մտածեց և բոլորովին դուրս վռնտեց եչը իր խելապատակէն։

Խանին տերը լսեց շինականին տված պատմերը և փեշերը իրարու բերավ։ Առաջ, վոր Բուրբոնյանը կը նկատեր իրրե հասարակ ճամբորդ մը և իր տանուտերի սովորական հարգանքը կընծայեր, այս անգամ սկսավ վախնալ։ Յերբեք չկրցավ հասկնալ, թե ինչ տիպի մարդ կընար ըլլալ նա, վորուն համար ամբողջ քաղաքը պաշտօնապես բարի գալուստի պիտի գար, յեկեղեցիին զանգակ-

ները պիտի զոզանջեյին, յերգեցիկ խումբը և առաջնորդը նույնիսկ պիտի գային դիմավորելու:

— Իմ տեսած բժիշկներուն համար այդ տեսակ ցույցեր չեւ սարքված, ուսուցիչ մը այսքան փառասեր չեւ կրնար ըլլալ, կը մտածեւ խանի տերը: Յերբեք չը գուշակեց իր հյուրին ինչ տեսակ մարդ ըլլալը: Վերջերս շատ եւ լսած հեղափոխականներու մասին, բայց նայելով Բուրբոնյանի հասակին, վոր շատ կարճ եւ, խանի գեղջուկ տերը չեւ կրնար կարծել, վոր այդ հասակով հեղափոխական կրնար ըլլալ: Անիկա կերակայեւ տիտանյան հասակ, սաղայեւական նայվածքներ, սարսափելի ձայն մը, վոր քարայրի մեջ հնչող պղինձի նմանեւ և անպայման մեկ քանին պետք եւ մինչեւ այդ ատեն ծեծ կերած ըլլային իրմե:

Իրիկունը, յերբ անիկա դոկտորին տված բոլոր պատվերները յերկուգածորեն կատարեց՝ հանդգնեցավ մօտենալու իր հյուրին, վորուն համար վաղը զանգակները պիտի զոզանջեյին: Անիկա հազալով և վիզը քորելով մօտեցավ դոկտ. Բուրբոնյանին, վոր ատեն դոկտորը պիտեւրը կոլորեւ:

— Դոկտոր եֆենտի, ուրիշ պատվերներ ունիք:

— Վո՛չ: Այս խանը քու սեփականութունդ ե, հարցուց հանկարծորեն:

— Ձեւ շնորհիւ, պատասխանեց գեղջուկը, բայց սարսափած, վոր մի գուցե անհարմար ըլլար շիտակ խոսիլը:

— Կարգված յեւ, մանուկներ ունիս, լավ դրամ կը շենես, հը՝ ինչպե՛ս ե գործդ:

— Լավ ե, շատ լավ ե, եֆենտի, բայց ասկեւ առաջ շուները համ չեյին տար:

— Հիմա ինչպե՛ս են, թերպիեւ յեղան, չէ:

— Հիմակուհիմա ակոս չեն կրնար սեղմել, կրսեն վոր մեւ ֆիտայիները յեկած են Ստամբուլ և գործը լավ կերթա:

— Այո, յեկած են, բոլորն ալ ցրված են յերկրի չորս կողմերը: Յեւ ալ յեկած եմ հոս, յեւ բոլոր ժանդարմներուն քիթը կոտրեցի, յեւ ահավոր շարշարանքներ քաշած եմ, բանտերուն մեջ

պիտի փտեյի, այլևս դուք ազատ եք, յես ազատությունը բերի այստեղ. չըլլա, չըլլա վոր շուներուն մեկ խոսքին ականջ կախեք, յեթե անոնք համարձակին վոյեկ իրենց նախկին սովորություններեն կրկնել՝ յե՛ս հոս եմ, յե՛ս, յե՛ս հոս եմ, չետո դոկա. Բուրժուանը շարունակեց պատմել խանին միտմիտ տիրոջը իր ավելի ճշխացուցած հեղափոխական—հերոսական սխրագործությունները, վորոնց խանին տերը մտիկ ըրավ ապշությամբ և յերկուզածությամբ, բայց յերբ դոկտորը գիմեց իր պատմությանց փոքրիկ մանրամասնությանց, խանին տերը, վոր առավոտեն մինչև իրիկուն հողնած եր, սկսավ քնել, բայց յերբեմն ընդոստ կը ցատկեր, յերբ դոկտորը կը կրկնեք իր ժանդարմներուն և զանազան զինվորականներուն հետ ունեցած կռիվներու ազագակները:

— Հեյ, եշշեկ հերիֆ, յես կը պատմեմ և դու կը քնանաս, այդպես և, վոր շուները ձեզ կը հալածեն, յերբ չես կրնար լսել ազատագրության հրաշալի պատմությունները, զնա, կորիք այս տեղեն, սաստեց դոկտորը հողնած խանի տիրոջը, վոր վոաքի յելավ, — ներողություն կընեք, եֆենտի, — ըսավ և գնաց քնանալու:

— Հեղափոխական և յեղեր, յեղրակացուց ինքնիրեն:

Գիշերն ամբողջ կեցցեներու և ծափահարությանց ձայներուն ունկնդրեց Բուրժուանը:

Հաջորդ առավոտ իր պատվերին համաձայն հետ յեկավ իր զրկած շինական պատգամավորը և լուր բերավ վոր մինչև անգամ պետք չի կար ընդունելության կանխավ թելադրությանց:

— Յերբ խոսքս բացի, վոր դուն պիտի մտնես Չմշկածաղ, դոկտոր եֆենտի, ըսավ շինականը, ամբողջ մեծավորները թունդ յելան, դոկտոր եֆենտի, ավելորդ եր ըսելս թե դուն կուզես, վոր քեզ մեծ շքով զիմավորեն — դոկտոր եֆենտի, ամբողջ քաղաքը իրար խառնվեցավ, դոկտոր եֆենտի, յերբ առաջնորդին քով դացի լուր հաղորդելու, դոկտոր եֆենտի, զեղնեցավ մնաց, դոկտոր եֆենտի, անմիջապես կանչեց բոլոր թաղականները, զպրոցներուն տեսուչները, քահանաները և պատվիրեց, վոր տոնախմբության պատրաստ ըլլան, դոկտոր եֆենտի, ալ ինչ ըսեմ, դոկտոր եֆեն-

տի, ամենքն ինձ պատիւ կուտային, վորովհետեւ յես բաղդը ունեցաւ առաջին անգամ հաղորդելու լուրը, դոկտոր եֆենտի, յես քու վտարերուն դուրպան, դոկտոր եֆենտի:

Յերբ շինականը կը խոսեր, դոկտոր Բուրբոնյանը կոկոզավիզ դունչը յերկինք ցցելով՝ իր պետին հետ կը խաղար, աշխատելով ստորակետներու ուղղութիւնը պահել և հասցնել մինչև իր բիրերուն դեմ դիմաց:

— Առաջին անգամ, վոր գացիր, ինչ ըսիր, հարցուց մեկն ի մեկ մեր հերոսը:

— Դոկտոր եֆենտի, ըսի վոր դոկտոր եֆենտին կուգա, դեմ յեկեք:

— Չը հարցուցին քեզի թե վնք դոկտոր եֆենտին ե:

— Յերբեք, դոկտոր եֆենտի, ինչ համարձակութեամբ:

Դուրսը արդեն հիվանդներու պոչը ավելի կ'երկարեր և խոնին տերը հազիւ համարձակութեանն ունեցաւ զալու և հայտնելու: Սովորութիւն կար Հայաստանի գյուղերու և հետ ընկած քաղաքներուն մեջ, վոր յերբ բժշկ մը կը հայտնվեր, բոլորը կը փութային ինքզինքնին ըննել տալ—հիվանդ կամ վոչ հիվանդ և կամ կարծեցյալ հիվանդ: Բուրբոնյան ամենն շատ հանդիպեցաւ այս սովորութեան, վորուն կը համբերեր մեծ հաճույքով:

Ինչպես մենք տեսանք, Բուրբոնյանը հազիւ տարի մը մնաց բժշկական ֆակուլտետին մեջ և չեր կրնար տարրական լուծողականի մը գեղազիրը պատրաստել և վորպեսզի առաջըր առներ այս անհարմարութեան, անիկա ստիպեցաւ խորապես հավատալ առանց գեղի բժշկութեան մեթոդին: Իրեն այցելող բոլոր հիվանդներուն բազկերակը կը նայեր, սիրտը մտիկ կընէր և մեկ յերկու վայրկյան խորհելէ հետո, կըսեր.

— Որական յերեք անգամ մսի ջուր խմէ, կամ՝ որական յերեք անգամ բացողյա պտույտներ ըրէ, կամ՝ միս մի ուտեր, կամ՝ կը թելադրեր հալկիթ, մածուն ուտել և կաթ խմել և զանազան այս տեսակ գյուղացիները ապշեցնող բժշկութիւններ: Ծանր հիվանդներուն չեր այցելեր, պատճառարանելով վոր ժամանակ չու-

նի, թե ազգային հեղափոխական գործը յերեսի վրա կը քնա, իսկ վիրաբուժության համար՝ գործիքները դժբաղդաբար հետը չեր առած:

Հիվանդները քննելի հետո, կես ուրին համբա յելավ դեպի իր ծննդավայրը:

Զմշկածագցի Քրիստոսը կը մտնէր իր Յերուսաղեմը:

Մեկ յերկու ժամեն արդեն Բուրբոնյանը հասած էր քաղաք: Հեռույն յեկեղեցու մեծ դանդակները կը դողանջնային ծանուցանելով այդ բնավայրի ամենախոշոր զավակին հաղթական մուտքը: Մեկ քանի ժամվան մեջ արդեն ստեղծված էյին այլ և այլ առասպելներ Բուրբոնյանի շուրջը: Անոր արտակարգ մանկությունը կը պատմվեր արեւելյան դույներով, զինքը մկրտող Մամբրե քահանան, վոր հիմա յեկեղեցիի իր բոլոր իրավունքները, խոր ծերության պատճառով, զիջած էր նորընծայի մը, յերջանիկ հիշատակներով կը պատմեր փոքրիկ Բուրբոնի ծնունդը, անոր արտակարգ ընդունակությունները: Բուրբոնյան տան դրացիները բոլորն ալ վերհիշեցին զայն և ամեն անոնք վորոնք ավելի շատ բան կը հիշէին, ավելի բազմավորված կը զգային ինքզինքնին:

Տեղվույն առաջնորդական տեղապահ Բառնարաս վարդապետ Տեր-Կարապետյան, վոր Արմաշի դպրեմանքը յերկու որվա տեսած ըլլալուն համար ամեն ոք և ամեն մարդու հպարտությամբ կը պատմեր, իր փոքրավորով և քարտուղարով, զեմ էր յեկած վեղարը՝ զլուխը և զավաղանը ձեռքը: Յերբ հանդիպեցավ թափօրին վորուն մասնակցողները կեցցենքը կը զոռային և վարդապետին հրամանով ուռիի ճյուղեր բռնած էյին իրենց ձեռքերուն մեջ, պէտքերը ավելի սրեց, ծնոտը ցցեց դեպի յերկինք և աղաղակեց.

— Կեցցե՛ ազատությունը, կեցցե՛ Պաշտակցությունը: Ժողովուրդը ինքնաբերաբար կրկնեց և քաղաքին բոլոր անկյունները արձագանգեցին այդ յերջանիկ աղաղակը: Բուրբոնյան Քրիստոսի նմանելու համար մեկ բան կը կարոտեր — իր զլխուն շուրջը շուներ լուսեղեն պսակ: Դժվար է արձանագրել այստեղ թե մեր հերոսը այդ մասին մտածեց թե վոչ:

Յերջանիկ ամբոխը շրջապատեց Բուրբոնյանը։ Յերգեցիկ խումբը ղինըր առաջնորդեց գեպի յեկեղեցին։ Ճանապարհին վրա, անիկա պետք էր անցներ իր պապենական տան առջևեն։ Իր հայրը և մայրը մնացած էյին տունը և յեկած էյին տանիքը, ղիտելու տեսարանը՝ իսկ իր մեծ յեղբայրները իրենց արտակարգ յեղբոր ձիուն յերկու կողմերեն կը քաշէին ձիուն ասպանդակները բռնած։

Յերբ հասավ հորենական տան առջև, խոնարհություն ընելով և վողջութիւններ ուղարկելով բոլորին, իր ծնողները տանիքին վրա ուրախութենէ կ'ուլային։ Նախ վողջութենց իր ծնողները, վորոնք բավականին ծերացած էյին արդեն, առանց ձիեն վար իջնելու յերկարդ անգամ ըլլալով աղաղակեց.

— Կեցցե՛ ազատությունը, կեցցե՛ հայրենիքը։ Ամբոխը դարձյալ կրկնեց ավելի ուժգին և խելահեղ։

Թափօրը հասավ յեկեղեցին, Բուրբոնյանը իջավ ձիեն, մտավ մատուռը և խաչակնքեց իր յերեսը։ Մոտիկ յեղդոնները նշմարեցին արցունքի քանի մը կաթիլներ իր աչքերուն մեջ։

Յերգեցիկ խումբը սկսավ յերգել—«Ուրախ լեր, բերկրյալը»— մինչ զուրսը ամբոխը կը շատնար և ներս մտնելու հնարավորություն չկար։

Բուրբոնյանը ձիուն մտրակը ձեռքը, արարական շորերով, բարձրացավ խորան և սկսավ արտասանել մին իր նշանավոր ճառերեն.

— Հայրենակիցներ և ազատ քաղաքացիներ, ազատությունը կը կայանա այն բանին մեջ, վոր ամեն մարդ... ազատ է, վոր ամեն մարդ անգիտ է (այս վերջին խոսքերը հատիկ հատիկ յնվ մանր շեշտերով կրկնելուն պատճառը այն էր, վոր ղովտորը կապասեր բռնն ծափահարության, քայց ծափահարության փոխարեն տիրեց լուրջ յնվ ծանր լուծիւն)։ Հայ հեղափոխությունը և հատկապես Հայ հեղափոխական Դաշնակցությունն էր, վոր բերավ ազատությունը և հեղափոխությունը մինչև այս հետ ինկած անկյուններուն մեջ (դարձյալ լուծիւն, քայց այս անգամ Բուրբոնյանը հաշն գայն ցատտով)։ Կեցցե՛ Հայաստանը, կեցցե՛ հայ հեղափոխությունը (այս անգամ վորոտընդոտ ծափեր)։ Մեր ճառախօսը փոքրիկ

հազով մը իր կոկորդը մաքրեց և շարունակեց փրփրած և կատաղած.

— Մեր դարերու ստրկությունը այսոր անդառնալի կերպով կը սրբվի մեր ճակատներուն վրայեն: Ազատության մրրիկը կը փչե Գոլսեն մինչև Բաղդատ և Վասպուրականեն մինչև Մեքքե Մեդինե: Մեր նահատակներուն սրբազան վոսկորները կը շարժին, հողին տակեն անսպասիկ կը պոռան.— Դուք հանգչեցուցիք մեր հոգնած և ջարդված վոսկորները— մը եր դուք, վոր ալմիդ, չը տեսած ազատության և հերոսության արշալույսը վոր բարձրացավ Արարատի ձյունապատ կատարեն և մեզ բոլորս վողողեց իր կաթոգին ճառագայթներով: Յես ձեզի բերած եմ, Եմ իմ սիրելի հայրենակիցներ, այդ ճառագայթը, այդ արևը: Այսոր աշխարհի բոլոր պատմաբանները իրենց աչքերը տնկած են մեզ, վորովհետև մենք յերևան կը բերենք տիեզերքի ամենամեծ յերևույթը. հեղափոխություն, ապստամբություն, մահ բոլոր հին բեժիմի մարդոց և անոնց զավակներուն: Ինչ վոր դարեր քարոզեցին աշխարհի մեծ մարդիկը՝ Թադեոս, Սոկրատ, Վաշինկտոն, Լութեր, Դարվին, Լուդովիկոս ԺԴ, Քրիստափորներ, Հեգելներ, Շոպենհաուերներ և Նիշչեններ, այսոր մենք, զաշնակցականներս կը գործադրենք մեր սրբազան յերկրին մեջ:»

— Ո՛վ ազատ քաղաքացիներ, դուք կ'ապրեք աշխարհի պատմության ամենայերջանիկ դարու մեջ, ձեր պապերը ստրուկ մեռան, դուք ստրուկ ծնեցաք, դուք ազատ պիտի մեռնիք և ձեր զավակները ազատ պիտի ծնին, կեցցե՛ ազատությունը. (բռնո՛ն յեմ յերկարատեմ ծափեր): Անիծվի այն մարդը, վոր ազատության կը կատկածի. անիծվի այն մարդը, վոր հեղափոխության ընդդէմ մտածումներ կունենաւ: Այդ մարդոց գլխուն մենք պատրաստ ենք մեր անարեկիչներու գնդակը խփեցնել:

Այնուհետև ըստ իր սովորության, պատմեց յերկարորեն և ռազմական ճիշերով «Դաշնակցություն» կուսակցության պատմությունը, անոր հերոսներու սխրագործությունները, իր բանտային շարժարանքները, ժանդարմներու հետ ունեցած կռիվ-

ները, իր հաղթութիւնները, զանց առնելով «գաղտնի գիվանա-գիտութեան մանրամասնութիւնները, վորոնք չեյին պատկաներ ժողովուրդի լայն խավերուն»։ Կոչ ըրաւ զինվորագրվիլ իր կուսակցութեան։

Դոկտ. Բուրբոնյանի մտքին մեջ տակաւին թարմ եր իր մանկութեան պատմութիւնը իր ծննդավայրին մեջ։ Անիկա հիշեց վոր աշտեղ կային կաթուղի հայեր, թվով մոտավորապես 50 տուն, վորոնք կը դավանեյին, թե իրենք հայ չեն, այլ կաթուղիներ։ Անիկա պատեհ առիթ համարեց խոսիլ հայ կաթուղիներու մասին և սաստել զանոնք դառնալ հայ լուսավորչականներ և ընդգրկել Ն. Ն. Դաշակեցութեան «աշխարհառչակ» ծրագիրը։ Այս ատենն եր, վոր Պոլսի մամուլին մեջ կը հուզվեր հայ-կաթուղիներու խնդիրը, և իր ծննդավայրի մեկ քանի կաթուղի տուններ ունեցած եյին դեպի իրենց մայրենի յեկեղեցիին գիրկը դառնալու ջերմագին մտադրութիւն։ Անիկա խոսքը ուղղելով հայ-կաթուղիներուն, ըստով.— Հայաստանյայց կաթողիկէ յեկեղեցին է, վոր պահած է դարերէ ի վեր մեր ազգային գաղափարը, մենք կը պարտինք այս յեկեղեցիի սյուներուն մեր աշտուղան ազգային ազատագրութեան վողին և տենչանքը, պետք է խորթ չմնալ մեր յեկեղեցին, պետք է առանց մտածելու թոթափել պապականութեան լուծը և վերադառնալ լուսն Գրիստոսի, հայ հեղափոխութեան գիրկը։ Ո՛հ, յես, յես կոչ կընեմ ձեզի հետեիլ ինձ—։

Յերբ այս աղաղակը վերջացուց, բոլորը մեկանց սկսեցին ծափահարել։ Ազմուկին մեջն կը լսվեյին մեկ քանի յերիտասարդներու ձայները, վոր կը պոռային.

—Մենք կը վերադառնանք մեր մօր գիրկը, մենք կը թոթափենք անարդ պապականութիւնը։

Ժողովուրդը շեցցեաներով դուրս բերաւ դոկտ. Բուրբոնյանը։ Անիկա անմիջապէս հեծաւ իր ձին, վորովհետեւ ամբողջին մեջ չափազանց կարճ կերևեր։ Թափօրը դարձաւ շարժեցաւ գլուղաքաղաքի նեղ փողոցներն և հասաւ գերեզմանոցը։ Դոկտ. Բուրբոնյանը իր ձիուն զլուխը ուղղեց դեպի հին յերկու նահատակներ—

բու շիրիմներու մօտ, ուր թափորին առջևն քալող ժողովուրդը խոնված եր, կիներեն վոմանք կուլային իրենց ուրախությունն, աղջիկները տանիքներու վրայն յերեսնին լաշակ մը ձգած, գաղտագողի, բայց բուռն տենչանքով կը դիտեյին որվան հերոսը, այդ ձիուն վրա նստած յերիտասարդը, վորուն մանկության արտակարգ պատմությունը խկապես համապատասխան եր իր այսորվան փառահեղ մուտքին և քաջազործությանց։

Դոկտ. Բուրբոնյանը առանց ձիուն վրայն վար իջնելու ըսկըսավ հուզված և արտասովաթոր աչքերով ճառել յերկու նահատակներուն վրա.

— Դուք, սրբազան նահատակներ, Մարտիրոս և Գարեգին, վոր հիմա կը դիտեք ազատության արշալույսը, վոր յես բերի այստեղ, Յես գիտեմ, վոր ձեր հողիները հանգիստ են և ձեր վրդովված զանգերը չեն թափառիր ուրվականներու պես մթության մեջ, Յես ինքս վրեժ լուծեցի ձեր սրբազան մարմինները հոշոտող ժանդարմներն, բացեք ձեր պայծառ աչքերը և տեսեք թե ինչպես անոնք կը հեծեճեն մութ բանտերու մեջ, տեսեք թե անոնք ինչպես հալածված են լուսավոր աշխարհն և արևու լույսին կարոտ կը մնան, Հանգիստ, խաղաղ և անդորր քնացե՛ք դուք ձեր գերեզմաններուն մեջ, ո՛վ նահատակ յեղբայրներ, Մարտիրոս և Գարեգին, վորովհետև իմ ձեռքով ձեր վրեժը լուծված ե։

Ճառախոսը իր ամբողջ թույնը թափելէ հետո հին բեժիմին վրա՝ վերջացուց այսպես՝

— Մենք կը տանենք, մենք կը շարունակենք, յես կը խոստանամ բոլորին առջև, ձեր դորժը ամենայն հապատարմությամբ, հարգանք և յերկրպագություն ձեր թարմ շիրիմներուն։

Դոկտոր Բուրբոնյանը յերեքեք չը հիշեց, վոր շիրիմները 27 տարվան հնություն կը ներկայացնեյին։

Բոլորը կուլային, բոլորը կը հեկեկային։

Թափորը առաջ շարժեցավ, դոկտ. Բուրբոնյանը արդեն շափազանց հոգնած՝ իր ձիուն քայլերը ուղղեց դեպի իր հայրենի

տունը: Յերբ հասավ դրան առջև, ձիուն վրայն անդամ մըն ալ ազաղակեց:

— Կեցցե՛ն Ազատությունը,

— Կեցցե՛ն Հեղափոխությունը,

— Կեցցե՛ն Ձմշկածաղը:

Ամբոխը խելահեղորեն՝ պոռաց:

— Կեցցե՛ն դոկտոր Բուրբոնյանը:

Դոկտորը խոնարհություն ըրավ և ձին քշեց դեպի ներս, դրեթե փակելով ձիու քամակին՝ մի գուցե զլուրը զարներ դրան առիքին: Անոնք, վորոնք շատ մօտ ելին Բուրբոնյանի տան՝ մօտան ներս անձամբ տեսնվելու: Առաջնորդը իր ամբողջ կազմով առանձնապես զնաց ժամանումը շնորհավորելու և իր հոտին վողջույնը մատուցանելու:

Հետզհետե նոր ամբոխ հավաքվեցավ դրան առջև և անհանդիստ՝ տեսնելու դոկտ. Բուրբոնյանը:

Հայրը խնդրեց իր տղային յելլել տանիքը, վորպեսզի զինքը տեսնելու համար անհանգստացող ամբոխը զոհացում ստանար: Դոկտ. Բուրբոնյանը անմիջապես ցատկեց դեպի տանիքը և վողջունելով ամբոխը՝ ըսավ անոնց.

— Յես շատ զգացված եմ, վոր դուք այնքան խանդավառորեն կուզեք ինձ տեսնել, մեկը՝ վոր ձեզի բերած ե ազատությունը: Դուք ազատ եք հավիտյան, վոչ վոք կրնա զիպչիլ ձեր քաղաքացիական իրավունքներուն: Դուք այլևս գյուղացիներ չեք, այլ քաղաքացիներ:

Գյուղացիները զարմացան...

Իրիկունը հայ-կաթոլիկներու կողմեն իր մօտ յեկավ հինգ հօգիե բաղկացյալ պատգամավորություն մը և հայտնեց վոր հիսուն տուն հայ-կաթոլիկները կը դառնային իրենց մայր յեկեղեցիին գիրկը և կընդգրկեյին Դաշնակցության ծրագիրը:

Դոկտ. Բուրբոնյանը կարծեց ամենամեծ հաղթությունը տարած ըլլալ և անմիջապես հեռագիր մը խմբագրեց Պոլսի «Ազատամարտ» թերթին հետևյալ ըովանդակությամբ.

«Ազատամարտ»-ի Խմբագրություն,
Գաղափարի ընկերներ,

Յեւ հասա իմ՝ ծննդավայրը, ազատությունը տարածեցի բոլորին վրա։ Ինձ մեծ շքով ընդունեցին։ Հայ-կաթոլիկ հիսուն տուն վերադարձնել տվի Մայր Հայաստանյայց Կաթոլիկ յեկեղեցիի գերկը յեմ ընդունել տվի Հ. Հ. Դաշնակցության ծրագիրը։

Մենք նվաճեցինք Հոռվմը,
Անկցի՝ պապականությունը,
Կեցցե՛ Դաշնակցությունը։

Անձնվեր ընկեր Արքայազն

Դոկտ. Բուրբոնյանը իր ծննդավայրին մեջ «Ռազմիկ» Դաշնակցական խումբը կազմակերպելե հետո՝ անցավ Խարբերդ։ Իր ականջին արդեն հասած եր առևտական ցարիզմի ճիրաններուն մեջ խեղդվող իր ընկերները։ Լուրը. անիկա «Ազատամարտ»-ի մեջ կարգաց. «Մ»ի ժողովուրդ մեղադրական նստարանի վրա՝ հողվածաշարքը, ուր անձանթ հեղինակավոր մարդ մը կը պատմեր հարյուրավոր առևտհայ մտավորականներու ձերբակալումը։

Ամբողջ գիշեր մը չկըցավ քնանալ այդ հողվածաշարքի ընթերցումեն հետո, նույնիսկ գիշերը զառանցեց.— կը բռնեն, կը դատապարտեն, կը կախեն, վողջ-վողջ կը թաղեն— Առավոտ, յերբ արթնցավ, Հոգն գյուղին մեջ եր (15 տունով գյուղ մը)։ Կանչեց այնտեղի մեծերը, թաղականները և քահանան և հրամայեց հավաքել բոլոր գյուղացիները բողոքի ցույց կազմակերպելու համար ընդդեմ ցարիզմի բռնություններուն։ Բոլորը հնազանդեցան, վորովհետեւ դոկտ. Բուրբոնյանը առաջին հեղափոխականն եր, վոր կը մտներ Հոգն գյուղը։

— Ըսեք բոլոր գյուղացիներուն, վոր հավաքվին յեկեղեցիի դրան առջև, ով վոր անհնազանդ գտնվի, գլուխը կը թռցնեմ։

Յերկու ժամեն բոլոր գյուղացիները հավաքված ելին յեկեղեցիի դրան առջև։ Բուրբոնյանը յեկեղեցիի կողքին գտնված սեն-

յակն մը դուրս յեկավ, բարձրացավ ժամուն բակը գտնված «Բարերար»-ի մը բարձր գերեզմանին վրա և սկսավ խոսիլ:

Ճառը յերկար եր և շատ հուզված: «Մի ժողովուրդ մեղադրական նստարանի վրա» հռչակած շարքի պարունակութիւնը ծայրն է ծայր պատմեց և կոչ րբավ. — բողոքի ձայն բարձրացնել ռուսահայ յեղբայրակից մտավորականներու համար, վորոնք ռուսական սարսափելի բանտերու մեջ կը տառապէին, ձայն բարձրացնել Ահարոնյաններու, Ոհանջանյաններու, Իսահակյաններու համար:

Հողն դուղացիները անգիտակ ըլլալով բողոքի ձայն բարձրացնելու մասին, սկսան վորոտընդոտ և աղմկալից աղաղակել:

— Անկցի՛ ռուսական ցարիզմը, անկցի՛ ռուս թագավորն ու բռնապետական կառավարութիւնը:

Այս աղմուկներուն մեջ գոկո. Բուրբոնյանը իր զրպանեն հանեց թուղթ մը և մատիտ մը և խժրազրեց հետեյալ բողոքի սուր բանաձևը. «Մենք, Հողն գյուղի հայ քնակիչներս, բուն կերպով կը բողոքենք ռուսական բռնակալ կառավարութեան կողմն, մեր հայրենակից մտավորականներու հանդեպ ի գործ դրված տառապանքներուն յեկ անլուր չարչարանքներուն համար: Կուխտներ անոնց վըրիժը չմոռնալ մեր կյանքին մեջ յեկ հատուցանել ինչպէս վոր հարկն է:

Անկցի՛ ռուս ցարիզմը,

Կեցցե՛ Հայ Հեղափոխութիւնը:

Հողն գյուղի հայ քնակիչներու կողմն ԴՈՒՏ. ԲՈՒՐԲՈՆԵԱՆ

Այս բողոքի հեռագիր-բանաձևը լրացնելն հետո, դարձյալ բարձրացավ գերեզմանին վրա: Աղմուկները լռեցին, անիկա կարգաց: Ժողովուրդը կրկնեց.

— Անկցի՛ ռուս ցարիզմը:

— Կեցցե՛ Հայ Հեղափոխութիւնը:

Յերկու որինակ զրվեցավ այդ հեռագիր-բողոք-բանաձևն, մեկը ուղարկվեցավ «Ազատամարտ»-ի խմբագրութեան, իսկ մյուսը Հ. Հ. Դաշնակցութեան Պոլսո պատասխանատու մարմինին: «Ազատամարտ»-ի խմբագրութիւնը հարմար դատեց «կուխտեք այդ վը-

բեժը չմոռնալ մեր կյանքին մեջ և հատուցանել ինչպես վոր հարկըն եւ խոսքերը հրատարակության չտալ։ Այդ գիշերը դոկտ. Բուրբոնյանը շատ զոհ եր, վորովհետեւ անիկա խորագուն հավատքն ունեւր, վոր իր յեղբայրակիցներուն ցավը կը մեղմանար, և այդ որեւն սկսյալ ցարիզմը լըջորեն նկատի կառնեւ Լոգե գյուղի գայրութիւն։

Դոկտ. Բուրբոնյան շարունակեց իր ճամբորդությունը ավելի և ավելի գունավորելով և խտացնելով գայն։ Անիկա կը գտնվեր Այնթապի մեջ. յերբ Կիլիկյան յեղեանը պատահեցավ։ Բուրբոնյանը արդեն մեծ անուն հանած եր Անատոլուի գովառներուն մեջ իբրեւ հեղափոխական պրոպագանդիստ։ Անիկա մյուսներուն նման իր վարկը և հմայքը չկորսնցուց իբրեւ հեղափոխական, վորովհետեւ մեկ վայրի մեջ չը մնաց, գիտավորի պէս յերեցավ և անցավ։ Շատ մը տեղեր նույնիսկ փորձեր յեղան գինը դրկելու ոսմանյան պարլամենտ, բայց տարիքը և որինական սլայմանները չնեւեցին։ Աղանայի ջարդերու լուրը առավ թե վոչ, փութաց մեկնել դեպի յեղեանի վայրը։ Անիկա ցուցուց խոշոր ծառայություն խեղճ հայ ժողովուրդի ահաբեկյալներուն հանդիպելով ամեն գյուղ և քաղաք և խոսելով միխթարական ճառեր։ Ամեն քաղաք և գյուղե իր պարտականությունը սեպեց հեռագիրներ ուղղել Պոլսի «Ազատամարտ» որաթերթին և ոսմանյան պարլամենտի հայ յերեսփոխաններուն։ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարանի ցուցակներուն մեջ նըշանակված եր դոկտ. Բուրբոնյանը բժիշկներու կարգին առանց գիտնալու, վոր Բուրբոնյանը բժիշկ չեր, այլ դոկտոր...

Անավասիկ մեկ քանի նմուշներ իր քաշած հեռագիրներեն։

«Ազատամարտ»-ի խմբագրություն.

Հասա Աղանա յեւ ականատեսս յեղա ահաւոր յեւ անասելի կտորածնն ազատած բեկորներու, վորոնք մերկ յեւ անոգնական կը թափառեյին հրդեհված քաղաքի փողոցներուն մեջ։ Յես կատարեցի

իմ՝ ընկերական պարտականությունս մխիթարելով զանոնք յեւ պր-
թընցնելով անոնց մեջ վրեժի զգացումը, Կաշխատիմ՝ գտնել հանցա-
վորները յեւ անձամբ պատժել: Հանցավորները հազարավորներ են:
Յես այստեղ քոլորին վրեժը կը լուծեմ: Ինձ ուղարկեցնէ՛ք պետք յե-
ղած հեղինակությունը:

Արքայազն:

«Ազատամարտ»-ի խմբագրություն

Յես տեսա իմ աշքույս հարուստներ աղքատացած յեւ աղքատ-
ներ հավասարած հարուստներուն...

Մեզ թող կոտորեն, քայց մենք նորեն կը ծնինք:

Կեցցեն՝ Կիլիկյան թագավորությունը:

Արքայազն:

Դեկտ. Բուրբոնյանը քիչ մը ընկճված յեղեռնի պատկերնե-
րեն, քիչ մըն ալ մխիթարական և հուզիչ ճառերու մեծ ամբոխ մը
չգտնելու հուսախաբութենեն, վորոշեց դուրս գալ Ազանային և
յերթալ դարձալ Տիգրանակերտ: Անիկա ուղեց պատճառաբանել
իր դուրս գալը և հեռագրեց դարձալ «Ազատամարտ»-ի խմբագրու-
թյան հետեյալը.

«Ազատամարտ»-ի խմբագրություն

(Խիստ զաղտնի)

Վորովհետեւ շշուկներ կան, վոր Տիգրանակերտի մեջ վոճրածին
զանկեր կը հղանան միեմնույն հայկական աղետը ի գործ դնել յես
պարտք կը համարիմ իմ հեղափոխական անվանս համար անմիջապես
մեկնիլ Տիգրանակերտ: Վստահ յեղեք վոր յես կը զսպեմ՝ քոլոր վոճ-
րական մտքերը յեւ կը հաստատեմ խաղաղություն յեւ պրդարություն:
Եռուով զրկեցեք այնտեղ հեղափոխական զինվորներ իմ հրամաննե-
րուս անսալու համար: Մենք կը կուլնք յեւ կը հաղթենք:

Արքայազն:

Յերբ Տիգրանակերտ հասավ դոկտոր Բուրբոնյանը, անոր հանձ-
նըվեցավ շտապօգական հեռագիր մը, վորուն մեջ իրեն հրաման
5

կըլլար անմիջապէս մեկնել դեպի Սերաստիա շատ կարևոր առաքելութեամբ մը, դոր աշտեղ պիտի հայտնվեր իրեն:

Դոկտ. Բուրբոնյանը այս հեռագիրը կարգաւորն պէս փութաց ճամբա յեկել փոքրիկ շափով մը իսկ չկասկածելով, վոր Սերաստիա դործ չի կար և Տիգրանակերտէն զինքը հեռացնելու պատճառը իր սասանեցուցիչ հեռագիրն էր, վոր ինքը հրած էր «Ազատամարտ»-ի խմբագրութեան ծանուցանելով իր Տիգրանակերտ գալուն պատճառը: Բայց նախ քան Տիգրանակերտէն մեկնիլը՝ կանչեց իր ընկերները, վորոնք մեծ հարգանք կընծայեյին ի հիշատակ իր առաջին մուտքին, և պատմեց անոնց Տիգրանակերտի մեջ կատարվելիք կոտորածի շուկներու մասին, և վորովհետեւ ինք հեղափոխական դործով պետք էր մեկնէր Սերաստիա, ինքնապաշտպանութեան և հերոսական դիմադրութեան դործը կը թողուր անոնց: Ընկերները յերբեք չմտածելով հաւաքական կոտորածի մասին, ահաբեկման յենթարկվեցան և իրենք իրենց մեջ ստեղծեցին խուճապ: Այդ զիշեր զանազան տուններ յերիտասարդներուն մեջ փսփոսուկներ կային և վախ ու սարսափի նշաններ:

Դոկտ. Բուրբոնյանը անմիջապէս մեկնեցավ Սերաստիա: Ճանապարհին անիկա մեծ մտահոգութեան մեջ էր թէ ինչպէս պիտի դիմավորեյին ընկերները, թէ ինչ հրդեհներ պիտի պատահեյին և ինչ հերոսական յերևույթներ տեղի պիտի ունենային: Անգամ մը լըջորեն մտածեց յետ դառնալ և մասնակցիլ ինքնապաշտպանութեան և ռազմական ընդունակութեանները յեւեհան հանել, բայց մտածեց, վոր թերևս Սերաստիո մեջ ավելի կարևոր դործ մը կըսպասէր իրեն:

Մայաթիային հեռագրեց «Ազատամարտ»-ի խմբագրութեան հետեյալը:

Վորքան վոր ծեր թելադրանքներուն համաձայն յես մամբա յելա Տիգրանակերտէն, բայց պետք յեղած թելադրութեանները յեվ ռազմական հրահանգները տվի ընկերներու ինքնապաշտպանութեան համար: Հիմա արդեն կոխը սկսած կըլլա յեվ իմ այցելութեանս ոգտակար կը հանդիսանա ընկերներուն:

«Ազատամարտ»-ի խմբագրատունն ալ մատնվեցաւ խուճապի, վորովհետեւ Բուրբոնյանը կը հեռագրէր, վոր «Երմա արդեն կռիւը սկսած կըլլայ», և հեռագրողը քանի մը որ առաջ գտնված էր Տիգրանակերտի մէջ: «Ազատամարտ»-ի խմբագրութիւնը դիմեց Հ. Հ. Դ. Կ.-Պոլսի պատասխանատու մարմինն այս առթիւ: Մարմինը ստիպվեցաւ հեռագիր քաշել Տիգրանակերտի իրենց կոմիտէյին «որվան կացութիւնը անմիջապէս տեղեկացնելու»: Այս հեռագրին ի պատասխան Տիգրանակերտի «Սուր» կոմիտեն հեռագրեց հետեւյալը.

Առայժմ հանգիստ ենք յեւ խաղաղ:

4

Դոկտ. Բուրբոնյանը կամաց-կամաց զգաց, վոր այս հեղափոխական-պրոպագանդիստի կյանքն րան մը դուրս չգար—, յերևակայեց ավելի դործնական միջոցներ ձեռք առնել ավելի ոգտակար ըլլալու համար: Անիկա մտածեց բանակ կազմել և միշտ ունենալ այդ բանակը ձեռքի տակ:

Բայց այդ բանակը ի՞նչի համար:

Դոկտ. Բուրբոնյանը այս բանակի մասին պահեց արտասովոր գաղտնապահութիւն, բայց պարզ էր անոր հոգեբանութիւնը: Դոկտ. Բուրբոնյանը շատ շուտով նկատեց, վոր իր պատկանած կուսակցութիւնն սոցիալիստական ծրագիրը հով եր: Այս կուսակցութիւնը կը հետապնդէր զուտ նացիոնալիստական մտքեր: Դոկտ. Բուրբոնյանի մտքի մէջ հայ նացիոնալիզմը հայոց հին թագավորութիւնն վերահաստատումն էր:

— Այս նոր թագավորութիւնն հիմնադիրը յնա պիտի ըլլամ, մտածեց պահ մը և այդ մտածումին հաջորդեց իր բոցավառ յերևակայութիւնը:

Անոր թվեցաւ, վոր մեկը կը հակաճառէ իրեն, զայրացաւ, վոտրերը գետնին զարկաւ և աղաղակեց.

— Ո՛վ ե ինձ չի հալնողը, յնա եմ, և մտքին մէջ ըսաւ.— հայոց Բուրբոնյան թագավորութիւն Դրիստոսի թվականին 19. . —

չի կրցում ձիւտ թվականը վորոշել և թողուց զայն մատաւոր ապագային:

Բայց անիկա ուժեղ կերպով հետապնդեց բանակ կազմելու գաղափարը:

Բանակ կազմելու համար իր առաջին գործը յեղավ յերթալ շուկա և փոքրիկ սիրուն տետրակ մը գնել զինվորներ արձանագրելու համար: Անիկա սկսավ, իր ճառախոսութիւններու ընթացքին, կոչ ընել ունկնդիրներու արձանագրելի Հայաստանի ազատագրութեան համար:

— Ով վոր պատրաստ ե իր կյանքը զոհել՝ թող ձեռք բարձրացնե, կաղաղակեր իր ճառախոսութեան վերջը:

Հասարակութեան մեջ զտնվող հարյուրավոր ձեռի մարդիկ կը բարձրացնէին իրենց ձեռքերը: Դոկտ. Բուրբոնյանը աչքե կանցներ ձեռք բարձրացնողները և տետրակը հանելով իր զրպանեն տեղն ու տեղը կարձանագրեր:

— 150 քաջ զինվորներ Բեսիրիկ գյուղին մեջ, 200 անձնվեր զինվորներ Մարաշի մեջ, 3500 ռազմիկներ Աերաստիայի մեջ (նահանգը), 7000 կրակոտ մարտիկներ Մուշի մեջ (դաշտը մեջը), 5600 անհաղթելի կտրիճներ Վասպուրականի մեջ, իսկ այստեղ ալ (անմիջապէս արձանագրելով տետրակին մեջ) Արարիկի մեջ՝ 750 յերկաթե կուրծք ունեցող ֆիտայիներ...

Հետզհետե այս թիվերը շատցան և դոկտ. Բուրբոնյանի յերեակայութեան մեջ սկսան զինվորական մարզանքներու: Անիկա հաճախ կը ցատկեր վռտփի և կը պոռար ահուլի ձայնով:

— Կեցցե՛ բանակը:

Վճիռ բանակը, ճւրտեղ, լինչու — ճվ եր հարց տվողը: Հասարակութեան պաշտոնն ե զարմանալ և անիկա... կը զարմանար:

Շուտով վրա հասավ Իտալո — Թյուրք պատերազմը: Ռազմական մարդոց համար հարց չկար թե՛ ինչու կը մղվեր այս պատերազմը: Պատերազմը ինքնին տրամաբանական եր: Դոկտ. Բուրբոնյանը առժամանակապէս լքած իր կազմած բանակին նպատակը՝ յերեակայեց զործնական միջոցներ ձեռք առնել իր ռազմական

ընդունակութիւնները ցոյց տալու ոգնելով... Թյուրք բանակին:

Անիկա բացառիկ ծոցի տեսարակը, աչքե անցուց իր արձանագրած հայ ռազմիկներու թիվը և անմիջապէս թռուցիկ մը խմբագրեց և ղրկեց զանազան զավառներ կոչ ընելով յերիտասարդութեան կազմելու համար կամավորական բանակ մը կռակելու իտալական վտանձգութեանց դեմ:

Թռուցիկին մեջ հիշված եր, վոր «ղրականորեն պատասխանողները» պետք եյին շուտով մեկնել — զեպի Պոլիս՝ անկեց ալ զեպի ռազմաճակատ — և ինք մեկնեցաւ անմիջապէս Թյուրքիո մայրաքաղաքը նախապէս հեռագրելով Ոսմանյան պետութեան պատերազմական նախարարութեան:

Իտալո — Թրքական պատերազմի սկսելուն կը գտնվեր մեր հերոսը Յերզնկայի մեջ, Թրքական 4-րդ զորաբանակի հրամանատարը, վոգևորված հայու մը այս ժեստեն, փութաց նշան նվիրել զոկտ. Բուրբոնյանին Պոլիս մեկնելու առաջ, Յերզնկայի կառավարական շենքի մեծ հրապարակին վրա Թյուրք հրամանատարը մեծ ցույց մը սարքեց, հրամայեց զինվորական յերաժշտախմբին դուրս գալ և նվագել, Բազմաթիւ ժողովուրդ հավաքված եր հրապարակը և զոկտ. Բուրբոնյան զինվորներու «փաղիշաճըմ շոք յաշա» ովսաննաներու և ժողովուրդի կեցցեններու մեջ հրավիրվեցաւ և նշան ստացաւ: Դոկտ. Բուրբոնյան նշանը առնելէ հետո՝ ցատկեց կառավարական շենքի սանդուխներու վրա և Թյուրքերեն լեզվով արտասանեց վոգևորիչ ճառ մը, շեշտելով վոր — հաղարավորներ՝ հայ յերիտասարդութենեն պիտի հետեին իրեն փշրելու համար իտալական զոհները, վտրի պիտի յելլեն, աղաղակեց անիկա, հայ ռազմիկները Բեյրուտեն մինչև Վասպուրական և Իզմիրեն մինչև Բաշկալէ —:

Ժողովուրդը ցրվեցաւ, զինվորական յերաժշտախումբը նվագելով՝ զնաց զորանոց, իսկ զոկտ. Բուրբոնյան տեղվոյն առաջնորդին հետ հրավիրվեցաւ հրամանատարին տունը ճաշի՝ ուր շարունակեց իր ճառերը, խոստանալով — կտոր կտոր ընել իտալական բանակները —: Յերեկոյթին անիկա իր ծոցի զրպանեն տեսարակ մը կը

հաներ և հաշիվներ կընէր: Բուրբոնյանը կը հաշվեր իր ռազմիկներու թիվը: Անիկա փոխանակ յեղած թիվը կը ճատելու կեսի կամ ավելի պակասի, ընդհակառակը թիվերը կը բազմապատկեր յերկուքով, յերեքով և ավելիով, կունենար հսկայական թիվ—վորու առջև վոչ մեկ բանակ կընար դիմանալ—կը մտածէր անիկա, և հուզված ու խելահեղ կառներ ողիին գազաթը և կը շարունակեր իր ճառը հավատացնելով մինչև անգամ... հայոց առաջնորդին: Ամենեն ավելի անիկա նկատի կառներ Յերզնկայի ռազմիկներու թիվը, վորոնք վաղն առավոտ պիտի հավաքվէին զորանոցը, վորոնց ինք անձամբ պիտի բաժներ զենքերը, ինչպես թյուրք հրամանատարը խոստացած էր:

Առավոտ վոչ վոք յերկաց զորանոցը, բացի Կարապետ անուն խոլթեքենի—Բալանդացի մը, մեկ աչքը կույր, վորը պատրաստ էր իր կյանքը զոհելու «մեր հերոսին» համար: Դոկտ. Բուրբոնյանը առանց շվարելու՝ վոգեորությամբ և քաջալերանքներով ընդունեց խոլթեքենի - Բալանդացի Կարապետը, վոր իր տեղացիներեն կը կոչվեր «թեք տապանչա», և հուսաց վոր մինչև կեսոր բոլորը կուգային իր յերևակայության ահուկի պարապը լեցնելու:

Իզուր սպասեց մինչև յերեկու: Բայց վորովհետև ինք շատ չէր կընար սպասել, թուուցիկները արդեն դրված էին և յերկրի դանդաղան կողմերեն արդեն կը փութային զեպի Պոլիս: Գիշերը նամակ մը գրեց թյուրք հրամանատարին, վոր ինք ստիպված էր չուտով մեկնիլ զեպի Պոլիս տեղավորելու համար կամավորները: Իր յերկտողով խնդրած էր հրամանատարեն յեկող կամավորներու զենք բաժանել և «անմիջապես ուղարկել Պոլիս, ուր հարկ յեղած կարգադրությունները ինքը կընէ»: Կարապետը ընտրեց իրեն հավատարիմ և հլու ծառա և կես զիշերին յերկու ձիով մեկնեցավ զեպի Բաբերդ և անկեց ալ Տրապիզոն:

Յերբ ճամբա ինկավ դոկտ. Բուրբոնյանը՝ Կարապետին տվավ հարկ յեղած «զինվորական» հրահանգները.

— Կարո, ինձ նայիր, ինձ կը կանչես դոկտոր եֆենտի և միշտ բարե բռնած, ինչպես հլու, հնազանդ և կարգապահ զինվոր:

— Շատ աղեկ, դուքոր եֆենտի, պատրաստակամ պատասխանեց Կարոն:

— Ուր վոր կը հասնինք, շարունակեց Բուրբոնյանը, անմիջապես կը վազես և Փայլակիս սանձը կը բռնես, մոտիկ մարդոց նշան կընես ինձ մոտենալ պատկառանքով: Ո՛վ գիտե, կրնա ըլլալ մարդիկ պատահին, վոր ինձ չը ճանչնան...

— Զեզ չճանչնա՛լ, դուքոր. եֆենտի, յես բոլորին ալ ճանչցնել կուտամ Զեզ:

— Աֆերիմ, Կարո, աֆերիմ, իմ ծառայիս պարտականութիւնը այդպես պիտի ըլլա:

Մինչև այս՝ Կարոն գիտեր, վոր ինք կամավոր զինվոր ե և վոչ ծառա, ինչպես Բուրբոնյանը կը հորջորջեր, բայց նախընտրեց լռութիւն պահել առայժմ: Կարոն ինքն ալ իր անհատական կյանքին մեջ ինքզինք եֆենտի կզգար, բայց բազդը զինքը ազդատացուցած եր և հիմա ստիպւած եր հերոս ըլլալ: Բուրբոնյանի կոչը լավ առիթ եր, մանավանդ վոր մեկ աչքը չկար և հեղափոխական կեղծ անունն ալ պատրաստ եր-թեք Տապանչա:

Բուրբոնյանը և Կարոն հասան Տրապիզոն, ճանապարհին ժամանակ չունենալով մնալ վորեւե տեղ և ճառախոսել, զինվորներ հավաքել, վորովհետե, ինչպես Բուրբոնյանը ամեն վայրկյան կը կրկնէր, «զինվորներ հավաքված կըլլան Պոլիս և համապատասխան կարգադրութիւններ չեն ըլլար»: Անոնք ստիպւած յեղան յերկու որ սպասել Տրապիզոնի մեջ, վորովհետե նալ չկար: Բուրբոնյանը հարմար տեսալ հրապարակային միտինգ կազմակերպել և կոչ ընել «գիտակից յերիտասարդութեան» դալ իր յետևեն և Զախախել իտալական բանակները:

Համաձայն իր տեսարակին՝ Տրապիզոնը կուտար 50 ռազմիկ: Ատենին յերբ անիկա Տրապիզոն դնաց հեղափոխական պրոպագանդի՝ հուսաւատ դուրս յեկալ: Հիմա կոկորդը պատուելու չափ պոռաց և ազադակեց, բայց մյուս որը Կարոյի չափ ալ արդունք չտալով, բայց այս պարագան յերբեք չհուսաւատեցուց մեր հերոսը, վորովհետե Տրապիզոնը արդեն գրեթե դուրս եր ծրագրեն: Յերկու

որ հետո նազլը յեկավ և անիկա ուղևորվեցավ ոսմանյան մայրաքաղաքը:

Յերկրորդ անգամ ըլլալով, հեռագրեց Թուրքիո պատերազմական նախարարութեան և Հ. Հ. Դաշնակցութեան Կ.-Պոլսի պատասխանատու մարմին, կամ ավելի ճիշտ ե ըսել, Թուրքիո և Հայաստանի պատերազմական յերկյակ նախարարութեանց:

Առաջին օրը Բուրբոնյանը իջևանեց Pera Palace սթեյլը, վարձեց վերի հարկի վրա սենյակ մը իր համար և վարի հարկը սենյակ մը՝ Կարոյին համար: Առաջին գիշերը ուղեց հանգստանալ և վոյսե պաշտոնական մարմին լուր չտվալ իր ժամանելը: Բայց իրիկունը՝ քնելե առաջ, յերեակայեց:

— Իմ զորքերը կըլլան ավելի ուժեղ և թարմ, վորովհետև անոնք կուզան Հայաստանի անառիկ լեռներեն, խմած են հայրենիքի զով և կազդուրիչ ջուրը, ծծած են առողջարար ողջ: Իտալացիներու վրա տարած հաղթութիւնուներնս յետքը յես չքով և փառքով կը վերադառնամ Հայաստան և իմ հաղթական լեզներուն երով կը հայտարարեմ արևելյան Անատոլուի անկախութիւն: Այդ հաղթութիւններնս յետքը վոչ վոք կընա իմ դեմ խոսիլ: Կը փշրեմ բոլորը, յես հաղթական եմ, յես ջախջախեցի իտալական կատաղի զինվորները:

Տակավին շատ պիտի յերկարեր յերեակայութեանց այս սարսափելի շարքը, յեթե հանկարծ Կարոն ներս չմտներ և չընդհատեր:

— Դուկտոր Էֆենտի, փաշափորթ կուզեն:

— Շատ լավ, կը հրամայեմ՝ ինձ ներկայանալ և ստանալ:

Կարոն անմիջապէս դուրս գնաց և հայտնեց Բուրբոնյանի կամքը: Համաձայն իր տված պատվերներուն՝ Կարոն աշալուրջ եր Բուրբոնյանը ներկայացնելու աշնպես, վոր նոր տեսնողներուն պատկառանք և վախ ազդեր: Կարոն ուրիշներու ներկայութեան Բուրբոնյանի առջև կը կենար այնպես, ինչպես մօմը աշտանակին վրա:

Ոթելին տերը ներկայացավ Բուրբոնյանին ամենախորին հարգանքով և ներողութիւն խնդրեց, վոր ինք ստիպված եր հետևիլ մայրաքաղաքի որենքներուն:

— Այո, այո, պետք է կես առ կես հետևիլ պետական որոնք-ներուն, պատասխանեց զոկտ. Բուրբոնյանը և զրպանեն հանեց Յերզնկայի որտու գումանտարիին արտոնագիրը:

Ոթելին տերը յերբ կարդաց արտոնագիրը, ծռեցավ մինչև գետին հարզանքի լայն արտահայտությամբ և վերադարձուց թուղթը Բուրբոնյանին: Ոթելի տերը մեկ քանի անգամներ խոնարհություն բնելե հետո՝ դուրս յեկավ:

— Կարո՞, ազադակեց Բուրբոնյանը, ինձ մտիկ ըրե՞, հաղթություններես հետո քեզ մեծ պաշտոններու կը հասցնեմ:

Կարո՞ն, վոր շատ խորամանկ մարդ եր և գիտեր այս բոլորին ունայնությունը, պատասխանեց.

— Յես մեծ հույս ունիմ, գոկտոր Եֆենտի, վոր իմ վիճակը վերջը վերջը կը բարելավի և յես ալ համեստ պաշտոնի մը կը հասնիմ ձեր շնորհիւ:

— Իմ շնորհիւ շատ բաներ կը տեսնես, Կարո, հույս ունեցիր, յես կը հաղթեմ և դու կը տեսնես:

— Կասկած չունիմ, վոր կը հաղթես և կը վերես բոլորին բազուկները: Մեր գյուղին մեջ կոշկակար մը կար, վոր կը հավատար թե ինք ծնած է քահանա ըլլալու և ծառայելու տիրոջը, բոլոր վրան կը ծիծաղեյին, բայց յերբ Տեր-Գրիգորը վախճանեցավ, գյուղացին դարձավ բերավ այդ կոշկակարին վրա միտք դրավ և քահանա ձեռնադրել տվավ, գոկտոր Եֆենտի, թերևս կը ճանչնաս մեր Բալանդայի Տեր-Նշանը:

Դոկտ. Բուրբոնյանը չը սիրեց այդ կոշկակարի որինակը և անմիջապես խոսքը փոխելով հարցուց.

— Կոշիկներս ներկած ես, Կարո, զգեստներս արթուկել տված ես:

— Հրամներ եք, գոկտոր խումանտար:

Բուրբոնյանը քիչ մնաց ցատկեր և Կարոն համբուրեր, յերբ անիկա զինքը խումանտար կոչեց: Աչքերը փայլեցան, ուրախության ճաճանչներ դուրս խուժեցին անոր աչքերեն, բխերը վոլորեց, շտկեց ստորակիտները և բարձրաձայն և վերջին գոտած ազնւականի մը տոնով՝ ըսավ:

— Կարժ, Կարժ, տակավին ինչ բաղդավորություններ պիտի տեսնես իմ շնորհիւ:

Առաջատ Ժամը 9-ին փութաց դեպի «Ազատամարտ»-ի խմբագրությունը, ուր ստացված էր իր հեռագիրը: «Ազատամարտ»-ի խմբագրապետը վողշունեց Բուրբոնյանի գալուստը և հայտնեց, վոր պատասխանատու մարմինները մեծ անհամբերությամբ կը սպասեյին իր գալստյան: «Ազատամարտ»-ի պետը ապշությամբ դիտեց Բուրբոնյանը թրբական զինվորական ուսադիրներով, ձեռքը արծաթ կոթով մտրակ մը, մեջքը ատրճանակի կաշիյե աման մը:

— Իմ ռազմական առաքելությունը անշուշտ կանդրադառնամեր Հայաստանի վիճակին վրա և մենք աշխարհի առջև կը ցուցադրենք մեր ռազմական ընդունակությունները, Յեվրոպայի առջև բացի մեր զիվանագիտական, վաճառականական և փիլիսոփայական հզորությունները իսպաս զնելե, կարևոր էր վոր ռազմորեն ալ մեր յերեսը ճերմակ ըլլար,— ճառի նման արտասանեց զոկտոր Բուրբոնյանը:

«Ազատամարտ»-ի խմբագրապետը իր մտքին մեջ կը չարչարվեր գտնելու զիվանագիտական, վաճառականական և փիլիսոփայական հզորությունները, յերբ Բուրբոնյանը իր ծոցի գրպանն հանեց որտու գումանտարիին արտոնագիրը և յերկարեց խմբագրապետին: «Ազատամարտ»-ի ղեկավարը կարգալե հետո՝ հարեց.

— Բայց յերբեք կարիք չկար, վոր մենք խառնվեյինք վոյնե կերպով Խալիթ գեմ մզված արդարացի պատերազմի մը:

— Ինչպես թե արդարացի, Խալիթ բացորոշորեն կը կողոպտե մեր յերկրի լավագույն մեկ մասը, պատասխանեց զրգոված Բուրբոնյանը:

— Պետք է գիտնալ թե Թյուրքիան վոչ մեկ կերպով ոգտակար չէ հանդիսացած Տրիպոլիսի, ինչպես վոր առած էր, այնպես ալ, թերևս անկե ալ ավելի ավերած, պիտի հանձնե իտալացիներուն, հակաճառեց լրջորեն «Ազատամարտ»-ի պետը:

— Յես կը փրկեմ զրությունը, իմ բանակը թույլ չի տար:

վոր Թյուրքիան հանձնե Տրիպոլիսը իտալացիներուն, ընդդիմախոսեց մեր ռազմագետը:

Խմբագրատեղիս ընկողմանեցավ իր աթոռին մեջ և սկսավ խորը մտածել, վոր իր առջև կը գտնվի սարսափելի յերագե մը արթընցող խելագար մը:

Անիկա յերբեք չհասկցավ թե Բուրբոնյանը ինչ կը շարունակեր փաստարանել, վորովհետև անոր չեր ունկնդրեր, միայն ըսթափվել և հետո՝ ըստվ:

— Հնկեր Բուրբոնյան, նախ քան ձեր մասնակցիլը այս պատերազմին՝ կուսակցության պատասխանատու մարմինը իր վճիռը պետք է տա: Յես կը խնդրեմ ձեզնե չներկայանալ յերբեք պատերազմական նախարարության, մինչև այս իրիկվան պատասխանատու մարմին կարծիքը տոնեք: Տակավին կամավորներ չեն յեկած և ինչ հարկ դիմել պատերազմական նախարարության առանց դինվորական վորոչ թիվ մը ներկայացնելու:

Բուրբոնյան խոստացավ չներկայանալ նախարարության, վոչ թե անոր համար, վոր կը սպասեր լսել պատասխանատու մարմին կարծիքը և վճիռը, այլ անոր համար, վոր ինք թաուցիկներու մեջ կամավորներու հասցե տված էր «Ազատամարտ»-ի խմբագրատունը և վոչ վոր տակավին չեր յեկած:

— Ձեզ հետ վոյսե կամավորներ ունիք, հարցուց խմբագրատեղիս:

— Այո, կան և բոլորն ալ կտրին տղաք են, կարոն հրաշալի դինվոր մըն է, պատասխանեց դոկտ. Բուրբոնյանը:

«Ազատամարտ»-ի տեղը կարծեց, վոր կարոն ամբողջ խումբի մը դեկավարն է:

Շարաքներ անցան և պատասխանատու մարմինը չի համաձայնեցավ ընկեր Բուրբոնյանի պատերազմի մասնակցելու մասին վճիռ տալ, իսկ Բուրբոնյանը կուզեր, վոր այդ վճիռը ուշանար, վիճարանութունները վորչափ կտրելի յե յերկարին, վորովհետև հակառակ իր հսկայական բանակի թվին, մեջտեղը վոչինչ կար: Իր համբերությունը ջարդ ու փշուր յեղավ, աչքը դեպի նավահան-

զիստը հառած մնաց և մեկ հատ կամավոր չժամանեց: Դուրսոր
Բուրբոնյանը շարունակեց Պոլսի փողոցները պատիլ զինվորական
ուսադիրներով: Պոլիս ժամանելեն մեկ քանի շաբաթ հետո իր ու-
սադիրներուն վրա նշանները փոխեց՝ կամովին բարձրացնելով իր
զինվորական աստիճանը, որտու գումանտարիին այն խոսքին վրա,
վոր «մեկ քանի շաբաթ հետո մենք կը բարձրացնենք Ձեր աստի-
ճանը»: Յերբեք կարելի չեր ըսել, թե առանց պատերազմի մեջ
մտնելու անիկա իր աստիճանները բարձրացուց, վորովհետև Բուր-
բոնյանը կը գտնվեր գործնական և արյունալի պատերազմներու
մեջ: Անիկա կռիվ կը մղեր և հաճախ կը հաղթեր, անիկա իր բա-
նակով գրոհ կուտար իտալական զինվորներուն վրա և անոնց ըս-
տիպել կուտար անպատիվ նահանջել: Քանի անգամներ վերք ըս-
տացավ, յեկավ հիվանդանոց, թյուրք հանմներ իր վերքը լվացին,
դեղեցին և կապեցին: Ինք ճառ խոսեցավ անոնց, վոր «կարող եր
սրտեն վերք առնել և չմեռնել, անգամ մը ևս թշնամիին կուրծք
տալու համար»:

Պոլսի դաշնակցական պատասխանատու մարմինը ի գուր կը
ջանար արգելել Բուրբոնյանին կռիվ չհայտարարել Իտալիո դեմ:

Պատասխանատու մարմինն ալ նվազ տառապանքի և յերես-
յության մեջ չեր: Բուրբոնյանի նման խելացորի բաղձանքը նյութ
դարձուց «սկզբունքային հսկայական» վիճարանության, ցնցվե-
ցավ, չղայնացավ, մերթ լըջորեն խորհեցավ, մերթ թեթևորեն,
առանց վայրկյան մը իսկ անդրադառնալու, վոր կամավորներ չը-
կային և Բուրբոնյանի կամավոր յերթալը թրքական խարխուլնա-
վի մը վրա դեպի Տրիպոլի ափերը՝ Իտալիան չեր կարող հուզել
և չփոթության մատնել: Պատասխանատու մարմինը թողուց իր
բանն ու գործը և բոլոր ժողովներու որակարգի նյութ դարձուց
«ընկեր Մրքայազնի պատերազմի մասնակցելու հարցը»: Հեռագրվե-
ցավ Ժընև և Կովկաս, պատասխան ստացվեցավ. «Ըստիվ արգե-
լել հայկական քանակ ուղարկել իտալական քանակներու դեմ»:

Այս վիճարանություններն ու հուզումները տակավին շատ
պիտի յերկարեյին և ստանային անիմանալի ծավալ և Բուրբոնյանը

իր ուսադիրները պիտի փութար փոխել զինվորական ավելի բարձրագույն աստիճաններու, յեթե չպատահեր բարերախոս զեպք մը.— Թյուրքիան պարտվեցավ և հաշտություն կնքվեցավ Իտալիո հետ Տրիպոլիս կորուստով:

Այդ բարերախոս զիպվածեն մոչ այնքան խալական պատերազմական հրամանատարությունը և Թյուրքիո պատերազմական նախարարությունը հանդարտեցավ, վորքան Հ. Հ. Դաշնակցության Պոլսո պատասխանատու մարմինը և խեղճ Կարոն, վոր ամեն զիշեր Բուրբոնյանի սենյակին մեջ զավագան մը ձեռքը (իրենվ իրացան) Բուրբոնյանի հրամանները կը գործադրեր մերթ պառկելով անկյունը և նշան առնելով պատեն կախված պատկերներուն, վորոնք կը յենթադրվէին իտալական բանակները ըլլալ և մերթ ցատկելով Բուրբոնյանի «մարշ» ազագակեն՝ վար կը բերեր բոլոր պատկերները իբրև հաջող հարձակողականի մանյովր:

Ահա Կարոն իրիկվան ընթրիքեն հետո կանգնած և Բուրբոնյանի սենյակին մեջ, Բուրբոնյանը արծաթ կոթով մտրակը ձեռքը, վերեն վար զինվորական շորերը հագած, զիտակը կախած ուսըն ի վար, սուրին և ատրճանակին կաշիները բոլորը իր տեղը առանց սուրի և ատրճանակի, ինչպես այրի կին մը, հանկարծ կը պոռա:

— Պատրանա...

Կարոն կը փութա ձեռք առնել զավագանը, վոր ատեն Բուրբոնյանը զիտակը կը հանե և կը զիտե ուշի ուշով զեպի թշնամութանակը— պատերը, պահ մը զիտելե հետո կը պոռա:

— Մարշ...

Կարոն կը վազե մինչև զիմացի պատը, Բուրբոնյանը յերեք շմոռնար պատեն յերկու քայլ մնացած հրամայելու— պառկել— Կարոն կը պառկի և զավագանին ծայրը կը զպցնե պտտին:

Բուրբոնյանը դարձյալ կը զբաղի զիտելու պատին վրա կատարված շարժումները իբրև թշնամիի հայտնի կամ գաղտնի շարժումներ և հանկարծ՝

— Կրակ, անգաղար կրակ... կը պոռա:

Կարոն շատ լավ կը հասկնար և կըմբռներ այս մարդկային կատակերգության բովանդակ վայելքը և կը համբերեր, վորովհետև կը մտաբերեր Խալթեքենի-Բալանդայի մեջ կտոր մը չոր հացի կարոտությունը:

— Ժամ մը Բերա Պալասի մեջ ազգամական «մանյովը» և հրաշալի սենյակ, Պոլիս՝ մայրաքաղաքը, հրաշալի ուտելիք, հագվելիք և մեծ հրամանատարի ծառա, առանց վերք ստանալու, առանց ձյունին և անձրևին տակ գինվորական ծառայություն ընելու, ժամ մը մանյովը և ամեն ինչ...

Կը մտածեր Կարոն, — իմ բաղդես եր, կը փսփսար ինքնիքեն, յեթե այս խենթը չըլլար, յես սատկեր եյի շան նման:

5

Դոկտ. Բուրբոնյան Խալո-թյուրք պատերազմը վերջացնել հետո իր բանակին — Կարոյի հետ — վերադարձավ Անատոլի. Մեր հերոսը ընկճված չեր, վորովհետև, ինչպես մենք տեսանք, անիկա պատերազմեցավ, բայց ի՞նչ ընենք, վոր թյուրքերը պարտվեցան:

Մինչև Թոգատ հասնելը Բուրբոնյանի յերևակայությունը կը վառեր անկանոն կերպով՝ յերթ Թոգատի մեջ հանդիպեցավ մեկուն վոր բարերադարար լուր ուներ անոր Խալո-թյուրք պատերազմի մասնակցության:

— Դոկտոր Եֆենտի, ըսավ այդ մեկը, դուք ալ չկրցիք փրկել պատերազմը:

— Անկարելի յեր, բարեկամ, պատասխանեց մեր հերոսը, յերթ իմ բանակս հասավ արդեն գործի անհաջողության կեսը կատարված եր, անկարելի յեր փրկել, բայց մի մոռնաք, հարեց Բուրբոնյանը, վոր մեր ճակատամարտերը ահռելի ընույթ ստացան, իմ անձնվեր ղինվորը ականատես յեղած և կռիվներուն, և ձեռքովը նշան ըրավ Կարոյին:

Կարոն անմիջապես հակեցավ բանի ելությունը և վերահաստատեց.

— Մանավանդ մեր հինգերորդ որդւան կոնվը, հարեց Կարոն, ճակատագրական ընդլթ ստացավ, մեր դիմացի պատին... Ը՛ր՛ը՛, դիմացի նաւուռն մեջ ինչքան վոր մարդ կար ծովը թափվեցավ:

Բուրբոնյան Կարոյի այս խոսքին վրա բոլորովին վոգեկորվեցավ և անմիջապէս վճռեց ոգտագործել իր ռազմական համբավը, վոր անպայման տարածված կըլլար ամբողջ Անատոլիի մեջ, ի հաշիվ իր ապագա ծրագրին—հայոց թագավորութեան:

— Մեր ճիգերը իզճւր անցան, բարեկամ Թյուրքիտն պարտվեցավ, բայց յես ուրախ եմ. մին կործանեցավ, բայց մյուսը կը ծնի:

Ի՞նչ ե այս մյուսը, հարց տվավ խոսակիցը:

Բուրբոնյանը պեխերը վոլորեց, հպարտացավ, փքեցավ և իմաստութեան համարեց չպատասխանել:

Մինչև Սերաստիա հասնիլը՝ անոր յերևակայութեան մեջ հայոց թագավորութեանը կանգուն եր, միայն կը մնար «չնչին» ձեռնակութեանները կատարել: Սերաստիայի մեջ, որ մը, հանկարծ Կարոյին դառնալով՝ ըսավ.

— Կարո, ինձ նայե, Բժւրբոնյան թագավորութեան, հը՞, ի՞նչ պես ե:

— Աղեկ չհասկցա, դոկտօր եֆենտի, միտքս ուրիշ տեղ եր, մըթմըթաց Կարոն:

— Տեր արքա ըսե՛, շունչանվորդի, տակավին չմոռցա՞ր դոկտօրը:

— Ներեցեք, վեհափառ, իմ խելքը ուրիշ տեղ եր, պատրաստակամ պտտասխանեց Կարոն, գուշակելով վոր Բուրբոնյանը կը ցանկանար կաթողիկոս ձեռնադրիլ: Կարոն հայոց թագավոր մտքեն անցնելու չափ հիմար չեր:

Բայց կամաց-կամաց Կարոյի համար պարզ յեղավ իր տիրոջ վճր հորիզոնները թեւակոխած բլլալը, և սկսավ լըջօրեն մտահոգվիլ իր քաղաքական վիճակի մասին:

Սերաստիայի մեջ մեկ քանի գաղտնի ժողովներե հետո գահաժառանգ Բուրբոնյանը հայոց Արամյանց վարժարանի բակին մեջ հրապարակային միթինգ կազմակերպեց: Նախ քան միտինգը

գահաժառանգը մտավ յեկեղեցի և խորը աղոթեց, յերբ յեկեղեցիեն դուրս յեկավ, անիկա թողած եր իր արագ շարժուձևերը, լուրջ և դժգունած, պաշարված եր ծանր խորհուրդով։ Անիկա կզգար, վոր բավականին լուրջ և պատասխանատու գործի մը կը ձեռնարկեր։ Յերբ կարոն ձին մոտեցուց, վոր մոտիկ ապագայի արքան ցատկե վրան, արքայացուն նշան ըրավ ձին հեռացնել և քալեց հետիոտ։

Մեծ բազմութիւն հավաքված եր հայոց Արամյանց վարժարանի բակը լսելու համար իրենց հին ծանոթ ճառախոսը։ Յերբ անիկա մոտեցավ վարժարանի մեծ դրան, զլուխը կախ, բարձրանալու փայտե շինված բարձր պատվանդանի մը վրա, բազմութիւնը ապշանքով սկսավ դիտել անոր արտասովոր լըջութիւնը։

Գահաժառանգը բարձրացավ պատվանդանին վրա, ծանր և խորին նայվածքով դիտեց իր շուրջը և սկսավ... ճառախոսել։

— Հայրենակիցներ, դարերը դարերու կը հաջորդեն, լեզուները՝ լեզուներու, ազգերը՝ ազգերու, ծովերը՝ ծովերու, պատերազմները՝ պատերազմներու, հրդեհները՝ հրդեհներու և... (քիչ մը կանգ առավ յնի տոնը քարճրացնելով) թագավորութիւնները կը հաջորդեն թագավորութիւններու։

— Թագավորութիւն կը նշանակե ըլլալ պատվովոր՝ դարերուն և ազգերուն մեջ, կը նշանակե ունենալ փառք և հարստութիւն, բանակներ և նավատորմիղներ, մղել պատերազմներ, ճակատ ճակատի դալ շրջապատված թշնամիներու հետ... կը նշանակե ապրիլ, կռիւլ և... չմեռնիլ։

Դեկտ. Բուրբոնյան գահաժառանգը այստեղ քիչ մը մտահոգվեցավ, վորովհետև սպասած ծափահարութիւնը կուշանար։ Կարոն ամբողջ լսողութիւն եր կտրած հասկնալու իմաստը իր «տիրոջ» վերջին ցնորքներուն։

— Մենք, շարունակեց մեր ճառախոսը — կորսնցնելով մեր թագավորութիւնը, կորսնցուցինք մեր պատիվն ու փառքը, մենք պարտական ենք վերականգնել մոխիրներու տակին մեր փառապանծ թագավորութիւնը, մեր սրբազան պարտքն և այդ։

Կարոն խորապես զգալով իր անձնական քաղաքական վիճակի վտանգը՝ անմիջապես ձին կապեց ծառի մը և կորսվեցաւ ամբոխին մեջ։ Հասարակութիւնը սկսավ հարցականորեն իրարու նայիլ, բայց քիչ չեյին նաև անոնց մեջ հայոց թագավորութեան վոգեկոչումով բոցավառվողները։ Բարձրացաւ կարճիկ և վախկոտ ծափահարութիւն և ամեն ինչ լռեց։ Մեր ճառախոսը շարունակեց, և իբրև փորձառու հետտոր, գիտցաւ սթափեցնել և վոգեկորել։

— Այսօր, Աստուծո կամքով և իմ անձնական պատասխանատվութեան տակ, կը հռչակեմ հայոց թագավորութեան վերահաստատումը և յետ ինքս—Բուրբոնյանս—կստանձնեմ թագը՝ ամուր և անքակտելի հիմքերու վրա դնելու համար հայոց նորածին թագավորական տունը։

Այստեղ քիչ մը կանգ առաւ անթագակիր արքան և սպասեց կեցցեններու Բուրբոնյան կը հաժտաբար, վոր գեթ Կարոն կակսի և ամբոխը կը հետևի։ Անիկա իզուր աչքերով Կարոն փնտռեց, բայց չգտաւ։ Հասարակութեան այն մասը, վոր վտանգի ներկայութիւնն զգալու իմաստութիւնն ունեւ՝ սկսաւ հեռանալ Արամեանց վարժարանի բակէն, բայց տակաւին բաժանական հասարակութիւն մնաց լսելու հայոց ժամանակակից արքան։

— Իսեցեք, իմ հաժտաբարիմ հպատակներ, մեծ և Աստուծո կամբքը, մեծ կըլլա և իմ ուժը կառավարելու, վերացնելու անարդարութիւններն ու թշտաութիւնները, մեծ կըլլա և իմ սիրտը տոկալու արքայական բոլոր տրամաւթիւններուն, բոլոր զրկանքներուն։ Այս պատիվը, վոր զուր կընեք ինձ՝ ընտրելով ինձ ձեր թագավորը՝ կերդում առաջի Աստուծո, վոր կը վարձատրեմ լիուլի, կը լեցնեմ ձեր ամբարները, կը ծաղկեցնեմ ձեր շուկաները և պատերազմ կը մղեմ բոլորին դեմ։

Հասարակութիւնը կամաց-կամաց ափելի հեռացաւ, այնպես վոր ճառին մինչև այս կետը ճառախոսին անգամ նկատելի դարձաւ այդ։

— Իմ զինվորներս և պաշտոնյաներս, յերեք որեն կը կազմվի կառավարութիւն, կորոշվի մայրաքաղաքը և թերևս կառավարու-

թյան կազմի հռչակման հետ միաժամանակ՝ յերջանիկ առիթը ունենալը պատերազմ հայտարարելու նորածին թագավորության թշնամիներու դեմ:

Հանկարծ Արամյանց վարժարանի բակը լցվեցան հարյուրավոր թյուրք վոստիկաններ, պաշարեցին հայոց արքան և հասարակությունը: Անոնց հրամանատարը մոտեցավ արքա Բուրբոնյանին և իրամայեց հետևիլ իրեն: Բուրբոնյան պատրաստվեցավ հարձակիլ վրան յերբ տառնե ավելի վոստիկաններ մոտեցան և շղթայեցին զայն, ապա ձերբակալեցին հասարակության մեջ քաղաքի աչքի ինկնող անձնավորություններեն 50 հոգի և ցրվեցին ամբոխը:

Յերբ Բուրբոնյանը դուրս կառաջնորդեցին բակի դռնէն, առնիկա դարձավ իր յետևը և ամբոխին վրա խոժոռ նայվածք մը պատեցնելէ հետո՝ աղաղակեց.

—Ձեր արքան ե ձերբակալված, ստրուկ ժողովուրդ, ինչո՞ւ եք վարանելու: Վոստիկանները լուեցուցին զինքը և տարին բանտ: Քաղաքացիք խանութները փակեցին և տուն մտան, ամբողջ զիշերը ահ ու սարսափի մեջ անցնելով:

Բուրբոնյանը բանտի իր խուցին մեջ հանդիպեցավ Փանթաղիոյին, վոր հինգ տարվան համար բանտարկության եր դատապարտված դրամաշորթության հանցանքով: Յերբ Փանթաղիոն տեսավ իր ծանոթ Բուրբոնյանը, անմիջապես մոտեցավ քովը:

—Բարե՛, բարե՛, դոկտօր, ի՞նչպէս ես, ինչո՞ւ քեզ այստեղ բերին, հարցուց:

Բուրբոնյանը սուրի պես կտրոդ նայվածք մը նետեց Փանթաղիոյի յերեսին և պատասխանեց.

—Յես դոկտօր չեմ, ստրուկ, յես արքա յեմ:

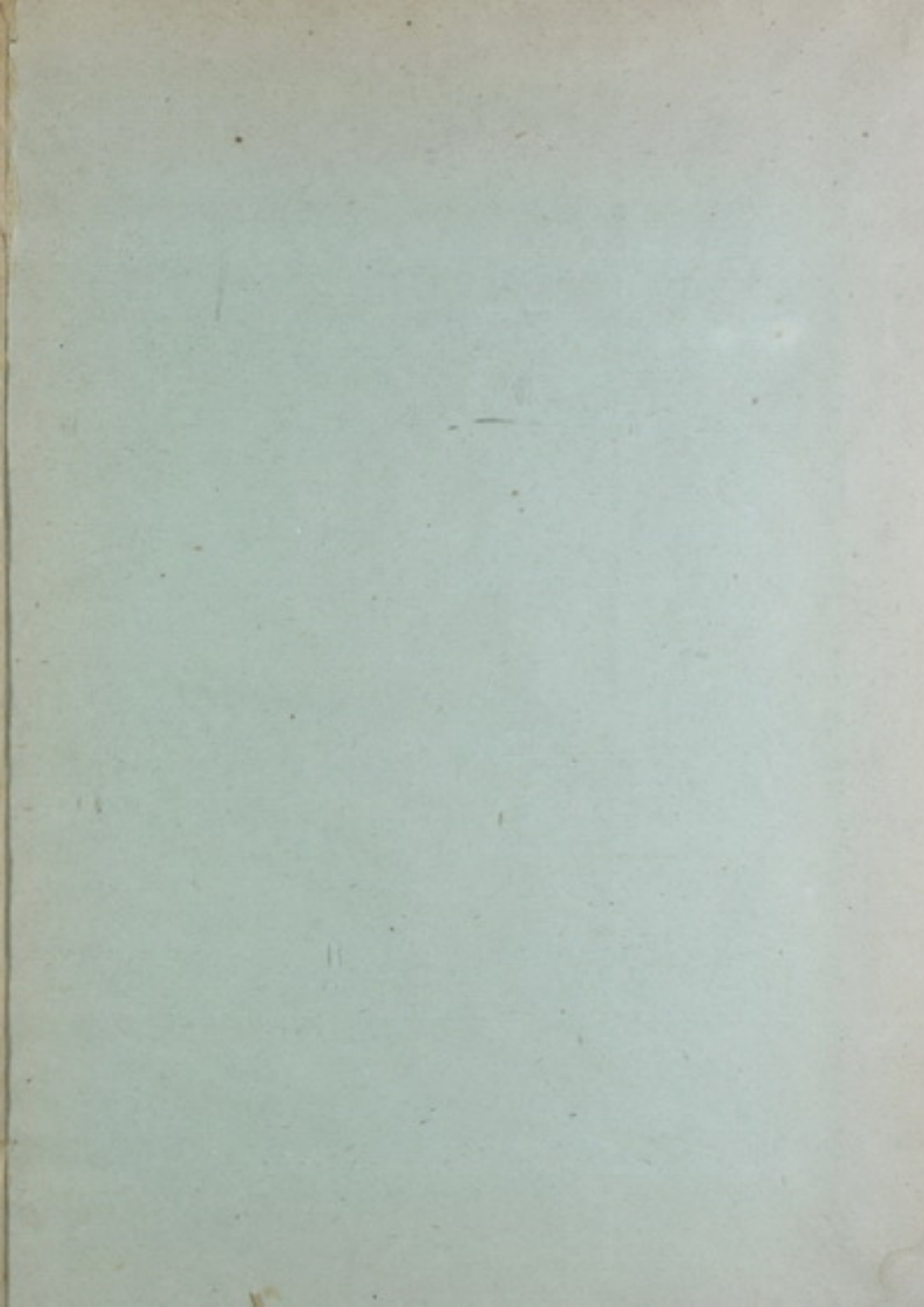
Գիշերը, շղթայակապ, կը զառանցեր, անհասկանալի աղաղակներ կարձակեր, յերբ քովը պառկող բանտարկյալ մը արթնցուց զինքը: Բուրբոնյան վեր ցատկեց, շեշտակի նայեցավ զինքը արթընցնողին և զայրութիւնով պոռաց անոր վրա.

—Միթէ առանց թագուհի ունենալու կարելի չե թագավոր ո՞ծվի...

Այս վեպը առանձին զբոսայելով տպագրված էր 1921-ին Պոլսի մեջ «Հայաստանի Տոն-Քիչոթը» անունով, բայց հեղինակի կողմեն արգելվեցավ անոր հրապարակ զբոսայել տպագրական անճոռնի սը-խալներու պատճառով:

Վ. Թ.

[15n]

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԼԽԱՎՈՐ ԳԻՏ. ԳՐԱԴ. ԿԵՆՏՐՈՆ

220027970

27970